

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

**Fakulteten för veterinärmedicin och
husdjursvetenskap**
Institutionen för husdjurens miljö och hälsa

Den moderna mjölkproduktionens etiska problem

En kvalitativ studie baserad på djupintervjuer med 8
nyckelpersoner

Hanna Simonsson

*Uppsala
2016*

Examensarbete 30 hp inom veterinärprogrammet

*ISSN 1652-8697
Examensarbete 2016:21*

Den moderna mjölkproduktionens etiska problem

En kvalitativ studie baserad på djupintervjuer med 8 nyckelpersoner

The ethical issues of modern milk production

Hanna Simonsson

Handledare: Helena Röcklinsberg, institutionen för husdjurens miljö och hälsa

Examinator: Lotta Berg, institutionen för husdjurens miljö och hälsa

Examensarbete i veterinärmedicin

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: Avancerad nivå, A2E

Kurskod: EX0756

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2016

Delnummer i serie: Examensarbete 2016:21

ISSN: 1652-8697

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: modern mjölkproduktion, djuretik

Key words: modern milk production, animal ethics

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för veterinärmedicin och husdjursvetenskap
Institutionen för husdjurens miljö och hälsa

SAMMANFATTNING

Jordbruket och mjölkproduktionen har det senaste århundradet genomgått en omvälvande förändring, och utvecklats snabbt i takt med övriga samhället. Marknaden har förändrats liksom förutsättningar för produktionen. Antalet mjölkbönder har minskat kraftigt, samtidigt som antalet kor hos varje bonde mer än tiofaldigats. Bondeyrket har i mångt och mycket förändrats i och med moderniseringen. Allt mindre marginaler, fler kor per gård och en hel del teknik präglar mjölkproduktionen idag. Veterinärmedicinska framsteg och avel möjliggör allt högre produktion. Samtidigt gör urbaniseringen att allt färre personer är delaktiga i produktionen, och konsumenten har en liten förståelse för vad bondeyrket innebär, men också hur djurhållningen ser ut. Mina funderingar är vilka etiska problem som finns i den moderna produktionen, och hur de skiljer sig från de som fanns förr? Har man under utvecklingen tagit hänsyn till etiska aspekter? Vad får gapet mellan konsumenterna och producenterna för betydelse? Den historiska kopplingen i arbetet är essentiell, eftersom den bygger en förståelse för dagens situation.

Min metod har varit att göra djupintervjuer av personer som genom sitt yrke förväntats ha insikter och kunskap i de här frågorna. De intervjuade har varit mjölkbönder, veterinärer som på olika sätt under lång tid bevittnat förändringarna inom produktionen, samt rådgivare som genom sin yrkesroll ser många besättningar och möter många bönder. Totalt har 8 personer intervjuats och informanterna valdes ut för att de ansågs kunna bidra med olika perspektiv på frågorna. Intervjuerna har sedan transkriberats och sammanställts till ett resultat, där informanternas resonemang presenteras. Resultatet är på intet sätt entydigt, men pekar på att det finns många etiska problem inom den moderna mjölkproduktionen som bör diskuteras.

Böndernas ekonomiska situation är i dagsläget mycket svår, vilket förutom att det är problematiskt i sig, riskerar påverka deras etiska ställningstagande, samt deras möjligheter att ta hand om djuren på ett etiskt godtagbart sätt. Avståndet mellan producenter och konsumenter är enligt informanterna stort, och utgör flera problem. Det riskerar att dölja hur djurhållningen ser ut för konsumenten, vilket är odemokratiskt eftersom vad vi får göra med djur är en svår etisk fråga som vi bör besluta om gemensamt genom till exempel lagstiftning. Dessutom kan konsumenten bli mycket besviken när de får insikt i produktionens villkor. Avståndet gör också att konsumenten inte inser vilket arbete som ligger bakom produkten, och därför inte är beredd att betala för det, och de förstår inte heller vad fördelen kan vara med svenska produkter mot utländska. Inför storleksrationaliseringarna är informanterna ambivalenta. De menar att detta per se inte behöver vara något dåligt, men ser samtidigt möjliga etiska problem. Främst menar de att det innebär en förändrad och reducerad relation mellan skötare och djur, och det är också detta som de anser är den största skillnaden mellan traditionell och modern djurhållning.

Slutligen finns ingen direkt samsyn, eller klar åsikt bland informanterna om vad vi egentligen får göra med våra djur, och under vilka premisser. Detta signalerar att frågan är värd att diskutera för att i högre utsträckning hitta en gemensam, väl

underbyggd syn på detta. Frågan är för viktig för att lämnas till traditioner, allmänna uppfattningar eller ekonomiska intressen.

SUMMARY

Agriculture and milk production in Sweden has changed dramatically the last century, and evolved in the same pace as the rest of the society. The market has changed, just as the conditions for the production. The numbers of milk farmers have decreased rapidly, at the same time the remaining farmers houses more and more animals. The profession of farming have changed in many ways as the production have been modernized. Smaller margins, more cows on every farm and increased use technology impacts the milk production today. Progress in veterinary medicine and successful breeding enable a higher production. At the same time fewer people participate in the production as the urbanisation continues. The consumer have only a small understanding for what the profession means, but also how the animal husbandry is carried out. My questions are what ethical problems are embedded in the modern production, and how do they differ from the problems in the more traditional animal husbandry? Was attention being paid to the ethical issues during the development? What consequences come from the gap between the producers and the consumers? The historical view in this essay is essential since it is needed to understand the situation of today.

The method of choice have been in-depth interviews of people who trough their profession are expected to have knowledge and insights in these questions. Among the interviewed are milk farmers, veterinarians who during a long time have witnessed the changes in the production, and farm advisors who visits many farms and meet a lot of famers. Totally 8 people have been interviewed and the specific informants were chosen for their different perspectives in these questions. The interviews have then been transcribed and compiled into a result. The result do not point in only one direction, but rather indicate that there are many ethical issues in the modern milk production that ought to be discussed.

The situation for the milk farmers are difficult today, which apart from being a problem in itself, could affect their ethical stance and their possibilities to care for the animals in an ethically approved way. The distance between producers and consumers is large according to the informants, and leads to several consequences. It means that the way the animals are treated could be hidden from the consumer, which is a democratic issue, since the question about what we are entitled to do with animals is a though ethical issue that the society should take common responsibility for, trough for example legislation. Moreover consumers could be disappointed when they realise how the production is carried out. The distance also unable the consumer to realise what kind of work lies behind the product, and what advantages there could be to Swedish products over foreign, and they therefore not willing to pay a reasonable price for it. The informants show ambivalence with regard to enlarging of farms. They don't necessarily think it's a bad development, but they see possible

ethical issues in it. Foremost they think that this changes and decreases the relationship between the animals and the cattlemen, they also see this as the greatest difference between traditional animal husbandry and modern animal production.

At last there is no consensus, or one clear view among the informants on the question of what we are entitled to do with animals, and under which premises. This gives a signal that the issue should be discussed to a greater extent to find a substantiated view on this. The question is too important to be decided by traditions, general views or economic interests.

INNEHÅLL

Inledning	1
Syfte	1
Frågeställningar	1
Avgränsning.....	1
Litteraturoversikt.....	2
Den svenska mjölkproduktionens historia	2
EU och dagens mjölkproduktion	4
Mejerier och mjölkkonsumtion idag.....	5
Minskade valmöjligheter	5
Samhället och mjölkproduktionen	6
Konflikter mellan teknik och biologi.....	7
Djursyn	8
Djuretik ur ett historiskt perspektiv	9
Ett etiskt uppvaknande	10
Etik i dagens samhälle.....	10
Bönders syn på etik	11
Moderna etiska teorier rörande djur	11
Material och metoder.....	13
Kvalitativ metod och semistrukturerad intervju	13
Urval.....	14
Genomförande	15
Analysmetod.....	15
Resultat.....	16
Att vara mjölkbonde idag	16
Samhället och mjölkbönderna.....	17
Moderniseringen av mjölkproduktionen	22
Internationaliseringen	28
Mjölkkrisen	29
Specialiseringen inom jordbruket.....	35
Etik	37
Framtiden	46
Diskussion.....	49
Att vara mjölkbonde.....	49
Moderniseringen.....	50
Mjölkkrisen	52
Samhället och mjölkproduktionen	53
Etik och djurvälstånd	55
Framtiden	60
Konklusion.....	61
Referenser	61

Bilagor

INLEDNING

Jordbruket har det senaste århundradet genomgått en omvälvande förändring. Industrialiseringen och moderniseringen har drivits på av politiska beslut och marknaden. Tekniken sköter ett allt större arbete på lantbruken. Storleksrationaliseringar och effektiviseringar har gått som en röd tråd genom utvecklingen. Mjolkproduktionen utgör på intet sätt ett undantag. Antalet mjolkproducenter har under en lång tid minskat stadigt, de som blir kvar har fler och fler djur. Nya kunskaper i genetik gör att korna producerar mer. Moderna utgödslingssystem, mjolkningsmaskiner och foderautomater gör det möjligt för en bonde att ha flera hundra mjolkande kor.

Den moderna teknologin till trots så går Sveriges mjolkbönder på knäna idag. En överproduktion på världsmarknaden leder till dumpade priser, detta samtidigt som kostnaderna för produktionen stiger i takt med inflationen.

Samtidigt som mjolkbönderna har en oerhört svår situation urbaniseras Sverige i snabb takt. Allt färre svenskar deltar i matproduktionen, och förstår hur den går till. Den moderna svensken vet inte längre vilket arbete som ligger bakom ett paket mjölk. I och med det saknas också förståelse för hur vi använder djur för vår matproduktion.

Syfte

Syftet med det här examensarbetet är att ta reda på vilka etiska ställningstaganden som ligger bakom eller funnits med under utvecklingen av dagens mjolkproduktion, vilka etiska konflikter som finns i dagens produktionsform samt hur personer som arbetar med mjolkproduktion ser på dessa frågor. Målsättningen är att formulera de etiska problem som är aktuella idag för att skapa möjligheter till välgrundade diskussioner kring etik och strukturer inom produktionen.

Frågeställningar

Att målet med utvecklingen varit att producera mer mjölk billigare är lätt att förstå, men vilka etiska problem uppstår i en mjolkproduktion under ovan nämnda förhållanden? Hur skiljer de sig från de som fanns tidigare? Har man under utvecklingen tagit hänsyn till etiska aspekter? Vilken betydelse får gapet mellan konsumenter och producenter?

Avgränsning

Då frågeställningarna är relativt öppna och ger möjligheter till mycket vida, och olika resonemang har jag valt att avgränsa mitt fokus. Det innebär att vissa aspekter inte tas upp specifikt, mer än om en informant nämner dem. Till dessa hör olika miljöfrågor, som är ett av de största problemen inom livsmedelsproduktion, men som inte ryms i det här arbetet. Ett annat problem som nämns, men som inte undersöks på djupet är den ekonomiska strukturen och ackumuleringen av kapital inom branschen.

Tack

Jag vill rikta ett särskilt tack till de informanter som tog sig tid att ställa upp på intervju och delade med sig av sina tankar kring mjölkproduktionen. Utan dem hade arbetet inte blivit av.

LITTERATURÖVERSIKT

Den svenska mjölkproduktionens historia

Under 1800-talet var merparten av Sveriges befolkning bönder, och de flesta hade nötkreatur i någon utsträckning (Falkengren, 2005). Nötkreaturen fyllde då många olika funktioner och hölls bland annat för att få gödsel, kött, mjölk och användes dessutom som dragdjur. Djurhållningen var extensiv och för att klara vintern på en liten mängd föda krävdes små hårdiga djur, som heller inte producerade särskilt mycket (Myrdal et al., 2001). Mot slutet av 1800-talet ökade efterfrågan på mjölkprodukter och man började med stallfodring där korna stod inne året om, men utvecklade också kunskaper kring foder för att öka kornas mjölkproduktion. Sjukdomar så som tuberkulos spred sig i de intensiva systemen och gjorde att man i början av 1900-tal övergick till att ha djuren på betesvall vilket dessutom var mindre arbetskrävande. Särskilt för storproducenter var denna övergång viktig. Familjebruk med små arealer hade inom familjen tillgång till mycket billig arbetskraft och fortsatte därför i högre utsträckning med stallfodring. Vid den här tiden utvecklades också avelsarbetet, och fokus lades på specifika egenskaper som till exempel mjölk eller köttproduktion. Import av tjurar förekom. Genom korsningar av olika importerade djur och en avel fokuserad på mjölkavkastning skapades de svenska mjölkraserna svensk röd och vit boskap, svensk kullig boskap och svenskt låglandsboskap. Produktionskravet satte tidigt sina spår, redan efter 1910-talet såg man ett förändrat förhållande mellan antalet vuxna kor och ungdjur, kravet på mjölkavkastning hade då ökat och nyrekryteringen intensifierades (Myrdal et al., 2001).

Under tidigt 1900-tal minskade antalet bönder i takt med att antalet industriarbetare ökade och i mitten av 30-talet översteg antalet verksamma inom industrin jordbruksbefolkningen (Falkengren, 2005). Nya förutsättningar för jordbruket skapades med hjälp av vetenskap, användning av fossila bränslen och massproducerade redskap. Mjölkningsmaskinerna som introducerats i Sverige årtionden tidigare fick sitt genombrott i riket på 30-talet. Innan dess var arbetskraft billig och dessutom var de tidigaste versionerna av mjölkmaskiner inte så effektiva och kunde skada kornas spenar (Myrdal et al., 2001). I takt med att jordbrukets moderniserades förändrades även bönderna då de tillgodogjorde sig nya kunskaper och en ny syn på jordbruket.

Vid den världsomspännande depressionen 1930 sjönk priserna på livsmedel kraftigt. För att försöka säkra en produktion och nå en hög grad av självförsörjande infördes en prisgaranti. 1947 togs beslut om inkomstmål, produktionsmål samt effektiviseringsmål för jordbruket. Dessa beslut fattades för att böndernas levnadsstandard skulle öka, landet skulle bli självförsörjande på livsmedel och jordbruket skulle rationaliseras. Målen skulle uppnås med hjälp av prisregleringar och gränsskydd (Isacson & Flygare, 2003). Bönderna specialiserade sig nu i högre grad

och sysslade antingen med spannmål eller djur. Under 60-talet konstaterades att de politiska målen för jordbruket inte hade nåtts. Rationaliseringsplanerna hade inte lyckats och bönderna fick inte den ökade inkomst man tänkt sig. En ny politik infördes 1967, under stora protester från bönderna. Lantbruket skulle rationaliseras och effektiviseras ytterligare, inkomstmålet var däremot nedtonat och produktionen skulle minska i Sverige. Detta beslut kan ses som höjdpunkten på socialdemokraternas effektivitets- och tillväxtinriktade jordbrukspolitik (Isacson & Flygare, 2003).

Effektiviseringen och produktionshöjningen hade sina baksidor och även om man i de nyare produktionssystemen slapp många smittsamma sjukdomar, dålig hygien och bristsjukdomar kom istället nya sjukdomar relaterade till djurhållningen. Hos mjölkorna rörde det sig om försämrad juverhälsa, metaboliska sjukdomar, klövlidanden och nedsatt fertilitet. Med antibiotikans hjälp kunde man i någon mån överskynda det faktum att tekniken inte i tillräcklig grad anpassats till djurens behov. Avelsarbetet fortsatte med fokus på produktionseffektivitet, vilket ledde till så kallade produktionssjukdomar. Det förebyggande arbetet för att hantera dessa sjukdomar blev en stor utmaning för veterinärkåren (Appelgren et al., 2010).

1971 protesterade bönder vid ett stort möte i Jönköping. De ville ha mer betalt för sina produkter, och fick senare också gehör i och med en kraftig prishöjning på mjölk. Beslutet blev dock impopulärt hos konsumenterna och regeringen beslutade att subventionera livsmedel så som kött och mjölk. Vid slutet av 70-talet blev det besvärligare år för svenska bönder och svensk ekonomi. Prisstegringar i kombination med lägre inkomster för löntagarna resulterade i en minskad konsumtion av kött och fläsk samtidigt som produktionen ökade. Följden blev ett stort kostsamt överskott som fick säljas på världsmarknadens priser som var betydligt lägre än de svenska. Liberala röster höjdes och 1983 avskaffades alla subventionerna från alla livsmedel utom mjölken. Man försökte få bukt med överskottet genom att erbjuda mjölkpensioner till mjölkbönder över en viss ålder som avvecklade sin produktion, samt med hjälp av mjölkkvoter. De som avvecklade sina gårdar var dock de med lågavkastande kor, de som blev kvar hade kor som producerade mycket. Trots att antalet mjölkproducenter minskade kvarstod överskottet. Den effektiva mjölkproduktionen visade sig ha en avig baksida (Isacson & Flygare, 2003).

Under tidigt 70-tal ansågs det fortfarande vara oekonomiskt och opraktiskt att ha kor i lösdrift, men det ändrade sig eftersom mjölkning av uppbundna kor är arbetskrävande. Man började dessutom diskutera djurskyddsaspekter kring de uppbundna korna, i många ladugårdar stod de bundna inomhus året om. I takt med ökande besättningsstorlekar började lösdrifter att byggas även i Sverige. 1988 kom en ny djurskyddslag och med den beteskravet som innebar att alla kor skulle ut på bete sommartid. Beteskravet hade då ett starkt stöd från veterinärkåren (Appelgren et al., 2010).

1991 avreglerades och marknadsanpassades det svenska jordbruket. Avregleringarna hann dock knappt träda i kraft innan Sverige röstade ja till ett

medlemskap i EU 1995 och därmed till nya regleringar. LRF stödde både beslutet om att avreglera jordbruket och sedan inträdet i EU (Isacson & Flygare, 2003). Jordbrukarna i landet var mer splittrade till frågorna. Det svenska jordbruket har alltså reglerats politiskt under i stort sett hela 1900-talet, och fortsätter nu att regleras på ett europeiskt plan.

EU och dagens mjölkproduktion

Sedan Sverige gick med i EU regleras det svenska jordbruket alltså genom unionen. Ungefär 40 % av EU:s budget går till jordbruket, och EU ger på olika sätt ekonomiskt stöd till bönder och kan till exempel gå in och stödköpa produkter för att undvika för låga priser. På en informationssajt om EU står att läsa att EU:s mål med jordbrukspolitiken är att höja effektiviteten, säkerställa att det finns jordbruksprodukter och att de säljs till rimliga priser, stabilisera marknaden samt att garantera en skälig levnadsstandard för bönderna (EU-upplysningen, 2015). EU har alltså inneburit en hel del bidrag för de svenska mjölkbönderna. Dessutom har det inom EU fram till i april 2015 funnits mjölkkvoter som begränsat hur mycket varje land får producera. De som producerat mer än de tilldelats har fått straffavgift. Utan mjölkkvoterna blir konkurrensen för de svenska bönderna än hårdare.

Även om det från politiskt håll inte kommit samma påtryckningar på jordbruket som det gjorde i början av 1900-talet så har produktionen fortsatt att förändras. Mjölkproduktionen är hårt ansatt av konkurrens och låga mjölkpriser. 1996 var medelantalet kor per gård i Sverige 29 och prisration mellan mjölk och foder 2:1. Prisration visar hur mycket foder en bonde kan köpa efter att ha sålt ett kilo mjölk. År 2012 är samma ratio 1:1 och medelantalet kor per gård har stigit till 69 (International Farm Comparison Network Kiel & Hemme, 2012). Antalet mjölkproducerande gårdar har halverats de senaste tio åren, och minskningen fortsätter. Även inom EU minskar det totala antalet kor, men produktionen ökar ändå inom unionen tack vare en ökad mjölkproduktion per ko (Lukkarinen & Lannhard Öberg, 2012). I dagens globala samhälle, och med en ökande internationell handel påverkas svenska bönder inte bara av EU:s regelverk och konkurrens inom unionen, utan också av politik i andra världsdelar. Minskad efterfrågan i Kina och importstopp från Ryssland är exempel på faktorer som allmänt anses drabbat svenska mjölkbönder på ett negativt sätt. Enligt jordbruksverkets rapport från 2012 hade då både införseln av mjölkprodukter från andra EU-länder samt importen från tredje land ökat kraftigt, och samma trend gällde även utförsel och export (Lukkarinen & Lannhard Öberg, 2012).

Mjölkpriset som mejeriet betalar till producenten utgörs av ett baspris kombinerat med tillägg och avdrag på det. Baspriset betalas efter en viss fetthalt och proteinhalt i mjölken. Vid högre eller lägre halt tillkommer tillägg och avdrag. För ekologisk mjölk kommer ytterligare tillägg från mejeriet. Avräkningspriset är det totala priset som mejeriet betalar producenten för mjölken. I vissa delar av landet får bönderna dessutom ett statligt stöd för att kunna fortsätta sin produktion. Det rör sig om områden i norra Sverige där förutsättningar för mjölkproduktion av olika anledningar är sämre, men där det ändå är önskvärt att bevara produktionen. Om man jämför

mjölkspriset mot inflationen har det sjunkit sedan femtiotalet. Priset ut till konsument har däremot ökat i förhållande till inflationen. Sedan millennieskiftet har avräkningspriset till producenterna fluktuerat kraftigt, men rör sig idag om cirka 3kr/litern (Lukkarinen & Lannhard Öberg, 2012).

Mejerier och mjölkkonsumtion idag

Sveriges i särklass största mejeri idag är Arla. Arla var tidigare helt svenskt men fusionerade år 2000 med danska MD foods och bildade då Arla foods. Arla foods är en global koncern och ägs av totalt 13 413 bönder i Sverige, Danmark, Storbritannien, Tyskland, Belgien och Luxemburg. Av de 13 413 bönderna som tillsammans äger Arla är 3366 svenska (Arla, 2015).

Under 2011 stod Arla för 64 % av den totala mängden invägda svenska mjölken, och lägger man till Milko som köptes upp av Arla under 2011 stod Arla för hela 74 %. Näst största aktör är Skånemejerier som då stod för 14 %. Även Skånemejerier tillhör nu en global koncern, sedan de 2012 blev uppköpta av den franska mejerigruppen Groupe lactalis (Lukkarinen & Lannhard Öberg, 2012; Skånemejerier, 2015). Inom ekonomi brukar man ibland säga att när fyra eller färre företag kontrollerar 40 % eller mer av en industris marknad så förlorar den sektorn karaktären av en fri marknad (Hendrickson & James, 2005). Samtidigt som de stora mejeriföretagen växer har även en utveckling mot fler mejeriföretag skett. 2012 uppger Jordbruksverket i sin rapport att antalet mejerier de senaste fem åren varit konstant, men att antalet mejeriföretag ökat. Jordbruksverket menar att detta beror på ett ökat antal gårdsmejerier som en följd till att konsumenter i högre utsträckning efterfrågar närproducerat (Lukkarinen & Lannhard Öberg, 2012). I rapporten går det också att läsa att det under de senaste åren blivit allt vanligare att mjölkproducenter byter mejeri av strategiska och ekonomiska skäl. Det har gjort att upptagningsområdena för respektive mejeri förändrats något, andelen invägd mjölk per mejeri är dock relativt konstant.

Svenskarna ökar sin konsumtion av mjölkprodukter samtidigt som den svenska produktionen minskar. Enligt Jordbruksverkets rapport från 2012 används mjölken allt mindre till dryckesmjölk, yoghurt och ost och allt mer till smörfett, mjölkpulver och grädde (Lukkarinen & Lannhard Öberg, 2012).

Produktionen av ekologisk mjölk har de senaste åren ökat stadigt, dock har produktionen av ekologiska syrade mjölkprodukter och grädde varierat. Jordbruksverket menar i sin rapport (2012) att efterfrågan på ekologiska produkter hänger ihop med hälso- och miljötrender, samt att det faktum att den del av vår inkomst vi lägger på mat är minskande, vilket leder till att vi har råd att välja några dyrare produkter.

Minskade valmöjligheter

Hendrickson och James (2005) argumenterar för att industrialiseringen av lantbruket påverkar både hur produktionen sker, men också vilka val bönder gör. De menar att det här dels beror på de ekonomiska spelreglerna inom lantbruket. Att processa råvaror på industriell nivå med fokus på massproduktion och en global marknad

kräver ett enormt ekonomiskt kapital. Det har lett till utvecklingen av stora välfinansierade företag och en koncentration av kapital och makt inom mat- och jordbrukssystem. Bönderna, som ansvarar för den faktiska produktionen av mat har i allt högre grad skurits av från processen, och på så vis från en del av besluten gällande produktionen. I sin artikel utgår författarna från en amerikansk marknad och använder kycklinguppfödning på kontrakt och odling av GMO grödor som exempel på produktion där bönders möjlighet att välja andra sätt att producera är liten.

Industrialiseringen orsakar dessutom en ekonomisk press och riskerar enligt författarna att tillsammans med begränsade valmöjligheter erodera bönders etiska attityder och beteenden. Prispressen inom lantbrukssektorn kan enligt författarna liknas vid ett "teknologiskt löpband" där man med hjälp av teknologi ökar produktionen inom lantbruket, men eftersom den ökade produktionen leder till lägre priser, tvingas bönder till att "springa ännu fortare" för att kunna stanna kvar på löpbandet (Hendrickson & James, 2005).

Samhället och mjölkproduktionen

I dagens samhälle finns en väldigt splittrad bild av lantbruket. Fraser (2001) menar att kritiker av den djurbaserade produktionen målar upp en mycket negativ bild av lantbruket som står i stark kontrast till den som lantbruksorganisationer målar upp. Detta fenomen gör att det är väldigt svårt för konsumenten att veta vad som representerar sanningen. Fraser beskriver skillnaden utifrån ett nordamerikanskt perspektiv, men hans beskrivning kan åtminstone i någon utsträckning antas vara relevant även för svenska förhållanden idag, i och med att svenska lantbrukare agerar på en internationell marknad. Enligt kritikerna är den moderna animalieproduktionen skadlig för djurens välfärd, kontrolleras av stora företag, drivs enbart för ekonomisk vinning, ökar världshungern, producerar ohälsosam mat samt är skadlig för miljön (D Fraser, 2001). Den typen av beskrivning kan man återfinna på sociala medier där fruktansvärda bilder på djur från animalieproduktionen delas. Men också inom populärkulturen i böcker som "Äta djur" ("Eating animals") och "Monsterbiff till middag" samt dokumentärfilmer som "cowspiracy". Lantbruksorganisationerna å sin sida förmedlar en neotraditionell bild av animalieproduktionen som i princip beskriver motsatsen, nämligen en produktion som är bra för djurvälferden, sköts av familjer, motiveras av traditionella värden kring omsorg om djuren, producerar säker och näringsrik mat som föder världen, samt snarast är positiv för miljön (D Fraser, 2001). Detta fenomen beskriver även Borkfelt et al, och poängterar då hur flera företag inom jordbrukssektorn önskar förknippas med naturen och det naturliga och ger Arlas kampanj "Closer to nature" som exempel. (Borkfelt et al., 2015). Detta är lätt att känna igen det som förmedlas i svensk reklam. I Arlareklamen står den unga kvinnliga bonden med sina fjällkor på betet och myser. I McDonald's reklamfilm går hönsen och kalvarna fritt omkring i det gröna gräset och den unga bonden filmas i motljus medan hon berättar om hur det är att ta över sin fars gård. Lantmännen betonar också det positiva i själva produktionen av maten när de i sina kampanjer upprepar att de tar "ansvar från jord till bord".

De båda beskrivningarna av animalieproduktionen innehåller säkert en del sanning, men ingen av dem berättar hela historien. De flesta konsumenter har idag inte så många egna erfarenheter att utgå ifrån utan får hålla till godo med det som förmedlas via media.

I en artikel från 2012 beskriver Hardeman och Jochemsen också två olika uppfattningar av produktionen, men utgår istället från bilden av bönder. De menar att det dels finns ekonomernas och policyskrivarnas bild som författarna kallar "homo economicus" och som är en rationell och ekonomisk bonde i samklang med den allmänna ekonomin, liksom övriga aktörer på marknaden. Den andra uppfattningen är den som författarna menar att stadsbor har, och visar en bonde som är gammaldags, relativt primitiv och som inte har någon direkt påverkan på matproduktionen (Hardeman & Jochemsen, 2012). Författarna ser tre orsaker till dessa uppfattningar. Dels är det idag en väldigt liten del av befolkningen som deltar i matproduktion, dels har urbaniseringen gjort att många människor aldrig, eller väldigt sällan ser lantbruk med egna ögon. Dessutom har teknikutvecklingen inom lantbruket gjort att många saknar förståelse för hur matproduktion går till.

Avståndet mellan olika uppfattningar om lantbruk som finns i samhället och hur det i verkligheten ser ut bekräftas av att bönder anser att allmänheten har dålig kunskap om deras arbete och vardag (Falkengren, 2005).

Det finns en risk att animalieproduktionen kommer allt längre från samhällets värderingar och på så sätt får ett minskat stöd från allmänheten. Fraser menar att branschen bör försöka harmonisera sin produktion med samhällets värderingar för att även i framtiden få fortsatt förtroende för sitt arbete. Ett första steg för att göra detta är att fråga sig om det finns produktionsmetoder som står i stark konflikt till allmänhetens etiska värderingar (David Fraser, 2001).

I sin artikel om etik och ekonomi skriver Barrera (1997) att specialisering och arbetsdelning i industrialisering bidrar till ett ökat avstånd mellan producent och konsument i vårt samhälle. Till skillnad från i den preindustriella ekonomin är konsumenter och producenter idag avskilda av flera mellanhänder. Den personliga relationen som förr bestod av fler dimensioner gav sannolikt moraliska incitament att betala ett juste pris, för att undvika att stöta sig med sin medmänniska, eller helt enkelt för att inte tappa ansiktet. Idag när avståndet mellan producent och konsument är så stort fungerar inte detta automatiskt, utan andra mekanismer behövs (Barrera, 1997).

Konflikter mellan teknik och biologi

Ingvar Ekesbo, veterinär och dåvarande professor i husdjurshygien skriver i en artikel från 1988 (Ekesbo, 1988) att ett problem med övergången från traditionell djurhållning till en modern animalieproduktion är förlusten av "tyst" biologisk kunskap. Man bör beakta att Ekesbos artikel är skriven för snart trettio år sedan och att det som var modern djurhållning då inte är modern djurhållning idag. Den biologiska kunskap som Ekesbo syftar på består av förståelse för normalt och onormalt beteende, samt även

för olika åldrar och kön hos djuren. I begreppet räknar Ekesbo dessutom in kunskap i hur man bör hålla olika djurslag för att främja deras hälsa. Han menar att denna kunskap byggde på information från tidigare generationer i kombination med nya erfarenheter av djurhanteringen. Övergången till ett specialiserat lantbruk där enskilda gårdar bara huserar ett djurslag, eller ibland bara djur av en viss ålder inom djurslaget, har lett till att den enskilde bonden har tappat sin breda bas av "tyst" biologisk kunskap. Ekesbo skriver att om man analyserar förändringarna inom djurmiljön inom lantbruket, inklusive hanteringen, indikerar dessa en trend att ersätta en strategi baserad på biologi med en strategi baserad på teknik. I den tidigare har verktygen under lång tid anpassats för att passa det specifika djurslaget, medan man i den senare påtvingat djur tekniska begränsningar i de system som erbjuds bonden. Ekesbo menar att den här förändringen har gett upphov till ett förändrat sjukdomspanorama, med en ökning av många sjukdomar som är kopplade till miljön. Han poängterar också att även om man med avel möjliggjort kor som producerar mer än tidigare så har deras basala behov och beteenden inte förändrats, och de behöver snarare mer omsorg och bättre anpassade stallar när de producerar mer (Ekesbo, 1988).

Den amerikanske veterinäretikern Bernhard Rollin (2004) är inne på samma spår som Ekesbo när han poängterar skillnaden mellan traditionell djurhållning och modern animalieproduktion. Traditionell djurhållning liknas av Rollin med att sätta fyrkantiga pinnar i fyrkantiga hål och runda pinnar i runda hål, till skillnad från den moderna animalie-produktionen där man med hjälp av tekniska lösningar tvingar ner fyrkantiga pinnar i runda hål.

Djursyn

I dagens kommersiella jordbruk och matindustri ses djuren ofta som handelsvaror som ska produceras, processas och handlas. Denna djursyn är reduktionistisk och beskriver djuren som sammansatt av olika delar så som gener och fysiologiska processer. Det här synsättet kolliderar med vår kultur och sättet kulturen skildrar djuren som helheter som dessutom tillägnas olika värden och symboliska betydelser (David Fraser, 2001). Även Hardeman och Jochemsen påtalar i sin artikel att det är ett problem för djurvården inom det industriella jordbruket att djuren reduceras till en produktionsfaktor vars inneboende värde inte respekteras (Hardeman & Jochemsen, 2012).

I sitt examensarbete inom samhällsvetenskap, "Hur görs djur?" gör Hillevi Krantz en diskursanalys av icke-mänskliga djur som subjekt och objekt (Krantz, 2010). Hon undersöker i sitt arbete hur djur beskrivs i svensk media. Författaren skriver att när produktionsdjur beskrivs i sammanhang som rör livsmedel är djuren i stort sett osynliga, trots att deras kroppar är ständigt närvarande. Ord som kött och mjölk kopplas inte ihop med djur, utan med ord som mat, livsmedel och varor. Talande är citatet från en artikel angående det faktum att nio miljoner ton kött slängs i svenska livsmedelsbutiker varje år: "som en illustration kan man räkna om den kasserade köttmängden i valfri djursort. Väljer vi kor motsvarar det alltså 30 0000 djur som

slaktas för att sedan slängas på sophögen”. Djuren används som en *illustration* av köttet, istället för att bli erkända för att *vara* köttet.

Djuretik ur ett historiskt perspektiv

Historiskt sett har religionen erbjudit hjälp i frågan hur människans relation till djuren ska se ut. I bibelns skapelseberättelse står det att Gud skapade alla varelser och sedan gav människan i uppdrag att råda över de andra arterna (Genesis 1:26, David Fraser, 2001). Detta antyder att människan är överlägsen de andra arterna, men att även de är guds skapelser och bör behandlas därefter. Fraser menar att denna typ av mytologi kring djur är en vitt spridd tendens i olika kulturer och refererar till fundamentala uppfattningar och värderingar gällande djur. Mytologin återkommer ofta i olika kulturers konst och berättelser och påverkar människors djursyn och vad man uppfattar vara ett korrekt sätt att behandla dem. Noterbart är att Gud själv ofta liknas vid en fåraherde som vakar över sin flock (David Fraser, 2001).

Det ska dock sägas att Frasers tolkning av bibeln inte är den enda. Dels finns det en lång kristen tradition av att visa djur omsorg och inkludera dem i den moraliska gemenskapen, dels finns det nutida teologer som på olika sätt argumenterar för djurens rättigheter, och människans ansvar att visa dem omsorg, inte nyttja dem för egna syften. Ett exempel är Andrew Linzey som är mycket tydlig med att djur är Guds skapelser och inte människans att använda till vad som helst. Istället ska människan alltid tillämpa en generositetsprincip, att vara god mot de som är svagare eller skyddslösa, både människor och djur (Linzey & Scarlett, 1995).

Genom tiderna har många betydelsefulla tänkare uttalat sig om hur man ska förhålla sig till djur. Thomas av Aquino ska redan på medeltiden ha förbjudit grymhet mot djur. Detta då att tillåta sådant beteende mot djur riskerade att uppmuntra grymhet mot även människor. Trots förbudet menade dock Thomas av Aquino att djur saknade både moralisk status och själ (Rollin, 2004). Den typ av etik som Thomas av Aquino representerar med sitt förbud mot grymhet var länge dominerande enligt Rollin. Fokus låg på handlingar där människor medvetet gjorde illa djur, eller grovt misshandlade dem genom att neka dem mat eller vatten under långa perioder.

Under upplysningen kritiserades traditioner och religion och ett konstruktivt sökande efter ny rationell kunskap började (Hardeman & Jochemsen, 2012). Detta förde med sig ett nytt objektifierande synsätt på naturen som ett maskineri bestående av matematiska enheter. Även djuren ansågs av många som känslolösa robotar utan medvetande. Den synen på djur legitimerade också smärtsamma experiment i vetenskapens tjänst (Donovan, 1990). Adorno och Horkheimer argumenterar i upplysningens dialektik för att införandet av matematiska modeller på verkligheten reflekterar en dominant psykologi, och att man i den vetenskapliga tanken distanserar sig själv från naturen och presenterar den för sig endast för att kunna bestämma hur man ska dominera den (Adorno & Horkheimer, 1997).

Attityderna mot djur har gradvis förändrats de senaste århundradena. Det har skett i takt med att vetenskapen har visat att människor och djur delar en stor del av sin

anatomi, ett gemensamt fylogenetiskt arv och vissa likheter i sitt sociala och känslomässiga liv. Denna vetenskapliga utveckling har lett till en generellt ökad respekt för djur, och det i sin tur till ett ökat motstånd mot behandlingen av djur i modernt jordbruk (David Fraser, 2001).

Ett etiskt uppvaknande

Rollin (2004) skriver att de premisser som relationen mellan djur och människor vilar på förändrades i grunden i och med industrialiseringen. Från en relation som tidigare präglats av ett kontrakt mellan människa och djur där människan i utbyte mot kött och mjölk gav djuren skydd för väder och vind samt mat och vatten övergick djurhållningen i en industri (Rollin, 2004). Förändringen bottnade inte i grymhet mot djur utan följde snarare den industrialisering som sågs i övriga samhället och var motiverad av behovet av billig mat. Inte desto mindre gav de nya produktionsformerna upphov till djurlidande.

Det nya sättet att nyttja djur i och med industrialiseringen inom jordbruket i kombination med en mer modern etik kan tänkas ligga bakom ett etiskt uppvaknande. År 1964 publicerade Ruth Harrison sin banbrytande bok "Animal machines" där hon beskrev den då moderna, intensiva animalieproduktionen i Storbritannien och det lidande hon såg hos djuren där (Harrison, 2013). Boken gav upphov till en intensiv debatt kring det moderna jordbruket och djurhållningen (D Fraser, 2001). I svallvågorna av debatten som uppkom efter Harrisons bok tillsattes en kommission av den brittiska regeringen för att utreda djurvälståndet inom animalieproduktionen. Kommissionen som leddes av Sir Roger Brambell resulterade i de fem friheterna, och Brambell menade att det system som inte klarade av att möta djurens naturliga behov var moraliskt oacceptabelt (Rollin, 2004).

I Sverige satte Astrid Lindgren och veterinären Kristina Forslund igång en kampanj under hösten 1985 genom en rad debattartiklar i Expressen. Artiklarna skrevs i form av brev riktade till ansvariga politiker där stark kritik mot den moderna djurhållningen framfördes, och kom att leda till stor samhällsdebatt (Lindgren & Forslund, 1990). När Astrid Lindgren fyllde 80 år 1987 fick hon ett förslag på en ny djurskyddslag i födelsedagspresent av regeringen. Lagen blev dock en besvikelse då den enligt Astrid och Kristina var tandlös och inte hade någon större påverkan på hur djuren hade det inom animalieproduktionen. Trots detta är denna lag betydligt mer långtgående än den lagstiftning som finns inom EU. Denna lag gäller än idag i Sverige (lagnummer: 1988:534).

Etik i dagens samhälle

De senaste årtiondena har debatten om djuretik alltmer handlat om hur den industriella animalieproduktionen ser ut. Rollin 2004 skriver att debatten bottnar i flera olika orsaker. Dels har människors relation till djur förändrats mycket. Idag betyder "djur" för många människor en älskad familjemedlem i form av en hund eller katt. Förr innebar begreppet sannolikt snarare djur så som ko, gris eller höns och dess funktion som livsmedels-producerande var inbyggt förståelsen av "djur". Etik i allmänhet har dessutom fått ett genomslag i vår tid, många olika folkrörelser har vuxit

fram senaste årtiondena, till förmån för till exempel kvinnors rättigheter, miljön, antirasism med mera. Vidare har media upptäckt att djur säljer, och på tv kan man se åtskilliga program om djur, på så vis tas djuren en större del av mediautrymmet. Flera relevanta argument för att höja djurs status har på senare tid lyfts fram av filosofer, vetenskapsmän och andra kända personer. Till sist menar Rollin även att förändringarna i hur vi använder djur har krävt nya moraliska kategorier (Rollin, 2004).

Rollin argumenterar för att hotet mot djurvälståndet idag inte ligger så mycket i grymhet mot djur, utan snarare i konsekvenserna av de välfärds mål för samhället som vi satt upp, så som effektivitet, produktivitet, vetenskap, medicinska framsteg och produktsäkerhet. Denna förändring i vad djurvälståndsproblemet bottenar i gör att även åtgärderna förändras. Tidigare låg fokus på att förbjuda plågeri, idag försöker man snarare skydda djurens intressen och natur. Man vill på så vis hindra att djurens behov totalt åsidosätts till förmån för människans intressen. Rollin menar att före industrialiseringen skyddades djurens intressen gentemot människans automatiskt, men att så inte längre är fallet inom industrialiserad animalieproduktion och därför krävs lagstiftning. Den här typen av etik ska därför ses som konservativ och inte radikal. (Rollin, 2004)

Bönders syn på etik

År 2003 gav LRF ut en broschyr som hette "Sveriges bönder om djur och etik" och som kortfattat beskriver hur de ser på nyttjandet av djur och det ansvar det innebär. Broschyren är tänkt att förmedla bönders syn på etik till konsumenter, men det är givetvis svårt att veta i hur stor utsträckning det som skrivs i den stämmer överens med bönders tankar. Framför allt vore det naturligtvis fel att anta att bönder är en helt homogen grupp i fråga om etiska attityder. I broschyren klargörs att man anser att människan genom sin förmåga att samordna intellekt, samvete och empati till en helhet skiljer sig från djuren, men att bönder har en moralisk skyldighet att behandla djuren ansvarsfullt och med respekt. Djuren ska respekteras som kännande varelser oavsett produktionsförmåga och egenskaper. De ska skyddas från smärta, negativ stress och lidande. I broschyren tar LRF även upp etiska problem som anses finnas också i svensk produktion. Ett sådant etiskt problem är att skilja mjölkkon från sin kalv, "de allra flesta känner instinktivt att detta är fel". Man ägnar även en särskilt text åt samspel mellan människa och djur, och medger att när vi har fler djur tillsammans ställs större krav på djurskötaren, "det är viktigt att kunna se de enskilda djuren även i stora besättningar".

Moderna etiska teorier rörande djur

Torbjörn Tännsjö frågar sig i sin bok "grundbok i normativ etik" om det finns företeelser i dagens samhälle som i framtidens ljus kommer ses som allvarliga förbrytelser och uttryck för moralisk blindhet. Han menar att människans utnyttjande av djur är en sådan företeelse som kan komma att fördömas av våra efterträdare (Tännsjö, 2000). Många är de etiker som brottats med ämnet.

För att djur ska anses vara av mindre värde än människor krävs att man identifierar en egenskap som människor, men inte djur har. För till exempel en kristen person

skulle själen kunna utgöra den egenskapen, liksom det faktum att människan är skapad till Guds avbild. Andra argument som länge använts för att motivera att djuren har ett lägre värde än människor bygger på påståenden som att människan till skillnad från djuren är rationell, samt på olika mätbara egenskaper. I takt med att allt färre personer tror på Gud har fokus flyttats från frågan om själen, och istället koncentrerats på andra egenskaper som gör människan unik (Gålmark et al., 1997).

De egenskaper som ofta framförs utgöra avgörande skillnader mellan människor och djur är språk och autonomi. Språket anses enligt dessa teorier vara nödvändigt för att en varelse ska kunna känna exempelvis iver eller besvikelse. Problemet med den här typen av inklusionskriterier är att inte heller alla människor inkluderas. Följaktligen har inte alla människor ett högre värde än djur. Exempel på människor som inte kan uppfylla dessa krav är spädbarn, människor som är svårt sjuka i Alzheimers eller som har någon typ av hjärnskada. Det är således svårt att hitta hållbara argument för att människor skulle ha ett högre värde än djur (Gålmark et al., 1997).

I försöken att formulera de filosofiska grunderna för djurrättsrörelsen har två synsätt dominerat, det utilitaristiska och kantianska (Gålmark et al., 1997). Nedan följer en beskrivning av synsätten och deras främsta anförare, samt ett exempel på ett feministiskt synsätt på djuretik.

Utilitarismen och Peter Singer

”Frågan är inte ”kan de resonera?”, inte heller ”kan de tala?” utan ”kan de lida?”, orden är Jeremy Benthams, utilitarismens fader och trycktes så tidigt som 1789 (Tännsjö 2000). Bentham flyttar fokus från frågan huruvida djuren är jämlika människan och belyser istället den enkla frågan huruvida djuren kan lida. Resonemanget är typiskt för utilitarismen och fördes fram av Peter Singer genom boken ”Djurens frigörelse” 1975. Boken fick ett visst genomslag och gav upphov till filosofisk debatt (Gålmark et al., 1997). Med tiden spred sig bokens budskap alltmer och Djurens frigörelse kallas inom vissa kretsar för ”djurrättsrörelsens bibel” (namnet är dock missvisande eftersom Singer inte menar att djur har rättigheter). Singer argumenterar likt Bentham att det vi bör ta hänsyn till i fråga om djur är huruvida de har intressen. Kan djuren lida eller känna lycka? Utilitarismen har som mål att maximera lycka, därför blir detta resonemang logiskt. Alla människor är för en preferensutilitarist jämlika därför att de har intressen, och det är dessa intressen som är avgörande när det kommer till hur vi behandlar dem, inte deras kön eller ras. Enligt Singer finns det inget bra argument för att utesluta djuren ur denna jämlikhetscirkel. Djuren har intressen och kan uppleva lycka när dessa infräas, men de är också kapabla att lida när de negligeras. Dessa konstaterande räcker som argument för djurens frigörelse. En preferensutilitarist kan inte heller ignorera det bidrag som djuren ger i frågan om nyttomaximeringen, utan är tvungen att ta hänsyn till det. Singer har även sagt att ”lider en varelse kan det aldrig vara moraliskt berättigat att vägra ta hänsyn till detta lidande” (Gålmark et al., 1997).

Djurens rättigheter och Tom Regan

Tom Regan säger att "det står skrivet att alla stora rörelser genomgår tre stadier: löje, debatt, acceptans"(Gålmark et al., 1997). Tom Regan förkastar i sin djuretiska teori Singers utilitaristiska resonemang och argumenterar istället för att man bör utgå från individens inneboende värde. Det värdet är oberoende av individens intelligens, godhet eller popularitet. Regan menar att alla försök att begränsa teorin till att endast gälla människor är bristfälliga. Han menar att man istället för att fokusera på olikheter bör se likheter mellan människor och att "den avgörande grundläggande likheten är helt enkelt denna: var och en av oss är ett upplevande livssubjekt, en medveten varelse med en individuell välfärd som är viktigt för oss, vare sig den är användbar för andra eller ej". Då detta även gäller många djur måste även de betraktas som livssubjekt med ett inneboende värde.

De två perspektiven på djuretik skiljer sig inte bara i hur de kommer fram till in slutsats. Då utilitaristen vill maximera nytta i första hand utesluter det inte nyttjande av djur per se. Utilitaristen Peter Singer skulle acceptera att äta kött om djuret levtt ett bra liv, inte lidit och ersatts med en annan individ med samma livskvalitet. Rättighetsetikern anser att det är grundläggande fel att nyttja djur för sina egna syften, vilket är oberoende av under vilka omständigheter det skett (Gålmark et al., 1997).

Josephine Donovan och feminismen

Utilitarismen och djurrättsteorin har dominerat den nutida djurrättsteorin, men får kritik av flera feministiska tänkare. En av de mest kända är Josephine Donovan. Donovan menar att både utilitarismen och rättighetsetiken förkastar känslor och sympati som grund för etisk teori. Deras rationella, vetenskapliga tankesätt har sitt ursprung i upplysningen och dess syn på naturen och djur är materialistiskt och känslolokalt. Donovan menar att kvinnliga djurrättsteoretiker tycks ha ett mer utvecklat känslomässigt band till djuren som bas för sin teori, än vad som är uppenbart i den manliga litteraturen. Hon poängterar också att speciesismen är analog till sexismen och rasismen i hur den privilegierar en grupp över en annan. Bland den första vågen av feminister fanns en hel del djurrättsförespråkare och vegetarianer, således är den djuretiska traditionen inom feminismen lång. Josephine Donovan menar att viljan att dominera naturen, med rötter i den västerländska, manliga psykologin post-medeltiden är den underliggande orsaken till både den dåliga behandlingen av djur såväl som exploateringen av kvinnor och miljön (Donovan, 1990).

MATERIAL OCH METODER

Kvalitativ metod och semistrukturerad intervju

För detta arbete föll valet av metod på en kvalitativ sådan, detta då forskningsfrågan är av en sådan karaktär att den inte kan besvaras med hjälp av kvantitativa data. Snarare är det just kvalitativa data som krävs. Kvalitativa data mäts inte i storheter, utan istället räcker det att konstatera att de finns och i vilka sammanhang (Ahrne & Svensson, 2011). Med hjälp av en kvalitativ metod kan man förstå historiska skeenden och sätta in normer och värderingar i ett sammanhang på ett sätt som kvantitativa

metoder inte låter oss göra. Inom kvalitativ forskning finns flera olika tillvägagångssätt, där olika typer av intervjuer utgör några. Fokus i det här arbetet ligger på attityder, resonemang och etiska värderingar inom några specifika frågor, något som bedömdes bäst komma till uttryck genom semistrukturerade djupintervjuer, varför denna metod valdes. När man väljer intervju som metod står man inför valet att intervjua ett större antal informanter och samla in mer ytlig information från dessa, eller att intervjua ett färre antal informanter mer djupgående (Denscombe, 2009). Då djupintervjuer är tidskrävande innebär valet av metod att man får begränsa antalet informanter. En semistrukturerad intervju innebär att forskaren på förhand har bestämt vilka ämnen som ska behandlas samt vilka frågor som ska besvaras, men att forskaren under intervjun är flexibel i fråga om till exempel frågornas ordning, och dessutom tillåter informanten att utveckla sina idéer och sitt resonemang kring de frågor som ställs.

Syftet med djupintervjuerna var att få ta del av tankegångar kring etik som finns hos personer som arbetar med mjölkproduktion. Man diskuterar till synes sällan etik inom branschen, ändå kan man anta att personer som arbetar med mjölkproduktion på olika sätt har funderat på de etiska aspekterna av produktionen. Intervjuerna har bestått av ett antal frågor där svaren naturligtvis har varit intressanta. Minst lika intressant är det dock att få ta del av informanternas resonemang kring frågorna.

Urval

Informanterna valdes inte ut slumpmässigt, utan för att de ansågs ha viktiga insikter i ämnet och på så sätt antogs kunna bidra särskilt mycket. Då syftet inte har varit att få en bild av hur allmänheten tänker kring frågorna, utan snarare hur personer inom branschen ser på saken har det varit naturligt att välja informanter som har arbetat eller arbetar med mjölkproduktion. Urvalet kan ses som en modifierad form av tvåstegsurval, där beslut av vilka yrkesgrupper som skulle representeras först togs, och därefter valdes de specifika informanterna. De grupper som finns representerade är veterinärer med insikt och erfarenhet i ämnet och som aktivt tagit ställning på olika sätt, mjölkbönder, där fokus legat på att få olika typer av inställningar representerade, samt rådgivare. Informanterna valdes antingen utifrån att de på olika sätt aktiva i debatter som rör djurvälstånd och mjölkkor, eller utifrån personliga kontakter. Denna typ av urval speglar det faktum att målet snarare var att fånga upp vilka olika synsätt och olika tankegångar som finns än att hitta en representativitet bland de intervjuade. Totalt intervjuades 8 informanter, varav tre mjölkbönder. Då en önskan om anonymitet fanns hos flertalet informanter fattades beslut om att göra samtliga anonyma i det här arbetet.

De tre mjölkbönderna driver gårdar som skiljer sig från varandra. Mjölkbonde 1 har en liten till medelstor besättning och producerar ekomjolk. Mjölkbonde 2 har en mycket liten konventionell besättning, med under 20 mjölkande kor. Mjölkbonde 3 har en större besättning med närmare 250 mjölkande kor, även den är konventionell. Mjölkbonde 1 och 2 är kvinnor, mjölkbonde 3 är en man. Det var av intresse att hitta

tre bönder med olika typer av produktion, då det kan tänkas att dessa genom sina olika situationer bär på olika tankar och idéer kring mjölkproduktion och etik.

De tre veterinärerna som intervjuades har på olika sätt varit engagerade i debatten kring djurskyddsfrågor och har alla bevittnat utvecklingen inom mjölkproduktionen under mycket lång tid. De representerar också åtminstone i viss mån olika synsätt på etik och djurskydd. Samtliga tre veterinärer som intervjuats är män.

Enbart två personer inom gruppen rådgivare intervjuades, främst på grund av tidsbrist. Av dem jobbar en av dem som rådgivare idag, och har många års erfarenhet från branschen. Den andra, rådgivare 2, arbetar idag med konsumentfrågor och samhällsdebatt. Även hon har dock lång erfarenhet från att arbeta med den typ av frågor som det här arbetet berör. Båda rådgivarna är kvinnor.

Genomförande

Intervjuerna skedde i möjlig mån personligen på platser som lämpade sig beroende på vad informanterna föredrog, men på grund av geografiska avstånd och tidsbegränsningar gjordes även ett flertal intervjuer över telefon. Informanterna blev tillfrågade på mail eller telefon om de kunde tänka sig att delta. De fick informationen att intervjun skulle ta ungefär en timme i anspråk och att det skulle handla om etiska aspekter på den moderna mjölkproduktionen. En ny tid och i vissa fall plats för själva intervjun bestämdes då. Informanterna hade alltså inte särskilt ingående information om intervjufrågorna på förhand. Intervjuformulären skiljde sig något åt mellan de olika grupperna, även om en stor del av frågorna var identiska, se bilaga 1,2,3. Frågorna var uppdelade i olika ämnesområden för att ge struktur åt intervjuerna. Intervjuerna spelades in för att kunna transkriberas senare. Samtliga intervjufrågor ställdes till informanten, även om denne redan besvarat eller berört frågan tidigare, ibland gav denne då ett nytt svar, och ibland hänvisade denne till vad som tidigare sagts. Informanten fick stanna kvar vid ett ämne så länge denne önskade, när en längre tystnad uppstod ställdes nästa fråga.

Analysmetod

Den viktigaste distinktionen mellan kvantitativ och kvalitativ forskning ligger i hur man behandlar de data man samlat in. Kvalitativ forskning fokuserar på ord och beskrivning och har ofta ett holistiskt perspektiv. Den kvalitativa forskningen utmärker sig dessutom genom att forskaren inte antas vara helt neutral som vid kvantitativ forskning, istället uppfattas forskaren som det centrala "mätinstrumentet" och dennes bakgrund och personliga värderingar påverkar karaktären på de data som samlas in. De kvalitativa data som samlas in med hjälp av intervjuer finns ju inte heller från början att upptäckas, utan produceras under forskningen. Att forskaren inte är neutral utan påverkar forskningen både vid insamlandet av data, men också vid tolkandet av data kan ses antingen som en nackdel eller som en tillgång. Visserligen kan man önska en neutralitet i forskningen, å andra sidan kan forskarens personliga erfarenheter och övertygelser ge denne möjlighet att förstå innebörden av de kvalitativa data som samlas in (Denscombe, 2009).

Till skillnad från i en kvantitativ studie behöver inte studiedesignen vara helt klarlagd från början vid kvalitativ forskning. Istället kan man låta teorierna och metoderna framträda under forskningens gång, så ligger heller inte betoningen på bevis, utan snarare på upptäckt (Denscombe, 2009). Detta har i viss mån gällt även detta arbete.

Transkription och analys

Transkription innebär att de inspelade intervjuerna förs ned i skrift. Transkriptionen har skett i så nära anslutning till intervjuerna som möjligt. Transkription är väldigt tidskrävande, men helt nödvändigt för att få en överblick över materialet och för att kunna analysera intervjuerna mer ingående. Redan vid transkriptionen skedde en första enkel analys av data genom att intressanta eller återkommande tankegångar noterades.

När allt material transkriberats inleddes den första kodningsfasen där syftet var att upptäcka och namnge idéer och tankegångar samt att kategorisera dessa. Vartefter analysen fortsatt har dock kategorierna omformats och nya insikter gjort att andra företeelser bedömts viktiga.

RESULTAT

Resultaten presenteras i ämnesordning och under varje ämne sammanfattas först informanternas svar. Särskilt intressanta eller representativa citat från informanterna presenteras sedan. I de flesta fall presenteras svaren och citaten i anslutning till den fråga de kom upp vid. För att ge mer struktur till resultatet har jag ibland flyttat citat och svar till en annan fråga de passar bättre in, eller där liknande tankar redan diskuteras. Det är inte alltid informanterna besvarat den fråga som ställts, när den ställts. Dessutom har de ofta utvecklat sitt resonemang så att det inbegripit andra frågor som diskuterats tidigare eller tas upp senare i intervjun. Informanterna har lämnat olika långa svar, och intervjuerna har tagit olika lång tid, beroende på hur mycket informanterna velat prata. Det är därför inte heller så att det i resultatet presenterats lika många tankar från varje informant.

Två teman har varit återkommande i intervjuerna utan att frågor kring dessa har ställts. Det ena gäller beteskravets vara eller icke vara, det andra kritik som riktats mot olika delar av lantbruksetablissemanget. Jag har inte tagit upp dessa specifikt, utan mer som ett exempel på företeelser inom branschen. Frågan om beteskravet uppfattar jag som mycket infekterad och flera informanter har starka känslor kring detta. Kritiken mot lantbruksetablissemanget ter sig på olika sätt och kan kopplas till flera andra frågor. Det är dock värt att notera att det varit återkommande hos flera av informanterna.

Att vara mjölkbonde idag

Av de tre mjölkbönder som intervjuats vid separata tillfällen berättar två av dem att de tillsammans med sina respektive makar tagit över sin gård från sina svärföräldrar. Den tredje berättar att han sedan barnsben vistats mycket hos sin morbror som var bonde, samt hos sin farfar som hade tjurar. Bondeyrket har alltså funnits inom familjen hos samtliga tre bönder, och har i någon mån gått i arv. På frågan om hur

det kommer sig att de arbetar som mjölkbönder är intresse för djur och natur återkommande i svaren hos alla tre. Bönderna fick även frågan vad som var det bästa och det sämsta med yrket. Två av bönderna uppgav friheten och närheten till naturen samt årstidernas växlingar som det bästa med yrket. Den tredje beskriver det som närhet till livet. Samtliga svarade att den dåliga lönsamheten hörde till det sämsta med yrket. En av bönderna tog även upp att denne upplevde det som väldigt jobbigt att skicka djuren på slakt, samt att skilja den nyfödda kalven från kon. Denna typ av etiska dilemman tas upp senare i resultatet.

MB 1: "Ja det allra bästa är ju att man är nära livet. Jag tänker att det allra bästa jobbet, det är att stå och ge en nyfödd kalv råmjölk, det tycker jag är härligt, då blir man lite lycklig. Att få var delaktig i det där."

MB 3: "Ja det är ju friheten helt klart. Med olika väderlekar, alla livets, årets skiftningar. Och med djur. Det har vart roligt för mig. Det har inte vart något annat."

MB 2: "Jag tycker om årstiderna väldigt mycket. Och allt har sin tid. Och att försöka gör allt i rätt tid också det är väl det bästa. [...] Och sen det sämsta är väl att det är så dåligt mjölkpris. Det kan jag väl inte säga något annat än att det är det som är det sämsta. För det är ju väldigt mycket slit för väldigt lite penning."

På frågan huruvida bönderna kallar sig själva för mjölkbönder eller mjölkproducenter blir svaren tveksamma. Ingen av dem brukar benämna sig som mjölkproducent. Två av dem uppger att de använder ordet lantbrukare om sig själva, men att det även beror på sammanhang. En av dem menar att han egentligen ser sig som företagare. Den tredje bonden uppger att hon är mjölkbonde, och motiverar varför. På frågan om vad de tror att andra kallar dem svarar samtliga bonde.

MB 2: "Ja du, det kanske är mer mjölkbonde. Det är nog mer det. För bonde innehåller ju inte bara... För mjölkbonde det är ju allt som en bonde gör det ingår ju i bonde, och mjölk det är något som kommer till för att du har mjölkkor. Men det finns ju också bönder som inte har några mjölkkor".

Samhället och mjölkbönderna

Mjölkböndernas betydelse för det svenska samhället

De intervjuade bönderna menar alla att mjölkbönderna är viktiga för det svenska samhället. Två av dem nämner särskilt betydelsen av att hålla landskap öppna, samt vikten av att det finns tillgång på mat producerad i Sverige. Den tredje bonden menar att det är en viktig framtidsfråga, och talar om att förse människor i världen med mat. Hon nämner dessutom det faktum att jordbruket skapar mycket jobb och på så vis är viktigt för landsbygden.

MB 1: "Jag tror att livsmedelsproduktion är viktigt och att även om vi liksom lite glömmer det idag i samhället så tror jag att det här med maten är speciellt och särskilt viktigt, och att det är en jätteviktig del i framtidsfrågorna. Det

gäller livsmedelsförsörjningen över hela världen och här i Sverige har vi jättegoda produktionsförutsättningar på många sätt. Vi har unga jordar och vi har vatten. I en stor del av Sverige är vi inte konkurrenskraftiga med majs eller spannmålsodlingar eller så, och då är produktionen av kött eller mjölk ofta ett ganska självklart alternativ. Man kan se det ur försörjningssynpunkt, men också ur ett framtidsperspektiv. Vi håller åkermark i bruk som säkert kommer att behövas i framtiden. Det försvinner mycket åkermark varje dag och det föds fler människor varje dag också. Det känns viktigt att bruka och vårda en begränsad resurs som kommer att vara viktig i framtiden. Ett förvaltande eller vad man ska säga, där djurhållningen är en viktig del.”

Avståndet mellan mjölkproduktionen och samhället

Alla informanter fick frågan huruvida det finns en diskrepans mellan samhällets bild av mjölkproduktionen och verkligheten, och samtliga höll med om det. Flera tycker att detta är en utveckling som har gått snabbt. En av bönderna upplever att människorna i området där han bor har förståelse för hans yrke då det är ett lantbrukstätt område, men säger att kunskapen minskar ju närmre storstaden man kommer. En annan bonde tycker tvärtom att kunskapen är mycket låg även i det område där hon bor.

MB 2: ”Dom vet inte så mycket för, det är, man behöver inte gå långt härifrån så får jag prata med människor som inte ens vet att vi mjölkar två gånger om dagen. Dom vet inte ens det. En del fattar inte att vi mjölkar varje dag ens. Jag menar, dom kan så väldigt... I vilken ände ska jag börja att prata med den här människan? Det är så himla lite dom vet, och det kan var folk som bor här på bygden. Som inte alls bor långt ifrån oss. Och då blir en förvånad. Vuxna människor som är kanske nästan i min ålder.”

Rådgivare 1 ger ett exempel på hur diskrepansen kan visa sig i vardagen.

RG 1: ”Ja, ganska stor. Det är fortfarande väldigt mycket så att man tror på 20 kor och en liten mysig ladugård med halm och hö och ute på betet på sommaren om du frågar. Jag satt bredvid en kille på tåget och då kom vi in på vad jag jobbar med, för det första är man ju helt unik om man överhuvudtaget nämner lantbruk och landsbygd och sen när jag säger att medelbesättningen i min rådgivning är ju över hundra kor. Dom tror inte att det är sant. Så att det råder stor, stor skillnad.”

Bonde 1 menar att även om politiker i regeringsförklaringen pratar om hur viktigt ekologisk produktion är som en del av Sveriges konkurrenskraft, skjuter de ändå inte till några pengar. Hon ser detta som en konsekvens av samhället och politikernas låga förståelse av lantbruket. Hon tar även upp ett konkret exempel på hur frågan om lantbruket reduceras i politiken.

MB 1: ”Det får inte kosta något med jordbruket, vi ska vara konkurrenskraftiga, samtidigt som vi ska stå för landskapsvård och god djuromsorg och arbetstillfällen och hela köret. Det är inte så enkelt. Men man vill inte riktigt erkänna det. [...] Vår folkpartistiska ordförande, Jan Björklund

hade ju något på Twitter ”vaddå mjölkkras, det är väl bra med billig mat, billig mjölk för barnfamiljerna”. Då har man ett så väldigt endimensionellt perspektiv på produktionen. När jag läste det så tänkte jag att det handlar ju om hela livsmedelsförsörjningen! Om vi i framtiden köper maten på världsmarknaden där det är som billigast, eller finns det något värde i att vi faktiskt har en produktion av mat här i landet?”

Veterinär 1 tar upp aspekten att vi i dagens samhälle å ena sidan instrumentaliserar produktionsdjuren, och å andra sidan förmänskligar sällskapsdjuren. Han menar att detta riskerar leda till konflikter i samhället mellan dem som tycker att djur kan vara instrument för någonting, och de som vill att vi ska behandla alla djur som familjemedlemmar. Han menar också att det är ett stort problem att det finns två olika bilder av hur lantbruket bör se ut, och att det är nödvändigt att de inom branschen och medborgarna har en mer gemensam syn på hur vi ska ha det. Han menar dessutom att det är en demokratifråga att livsmedelsproduktionen är transparent och i någorlunda mån stämmer överens med samhällets värderingar.

Vet 1: ”Det finns liksom två sätt att se på vad vi håller på med i lantbruket, den ena är det som producenter och folk runt omkring producenter har, alltså veterinärer och sådant här, att så här ska det se ut för att vara bra. Och sen så har vi medborgarna och konsumenterna då som har en annan bild, så här ska det se ut. Och dom här bilderna har tidigare överlappat när vi kom från bondgårdarna. Det fanns ett samhälleligt krav från oss själva på att det är så här man måste göra. Det är då det är schysst, det är då det är bra, det är då det är rätt. Nu har vi liksom dragit isär dom här bilderna av hur det ska se ut. [...] Jag säger inte att den ena är mer rätt än den andra, eller att den ena är mer fel än den andra, jag säger bara att dom måste överlappa ordentligt. Det är det jag menar med en uthållig livsmedelsproduktion. Alltså den är uthållig om medborgarna tycker det här är juste, om konsumenterna tycker att det här vill jag köpa och att det är transparent.”

Samtliga informanter höll också med om att avståndet mellan producenter och konsumenter ökar. De tar upp flera olika konsekvenser som de anser att detta för med sig, bland annat att det leder till att konsumenten har svårare att förstå vad deras val har för betydelse och vad det finns för poänger med svensk mjölk eller att de helt enkelt inte bryr sig om vad de köper. Mjölkbonde 2 tar också upp det faktum att det är svårt att bli intresserad av något man aldrig stöter på.

MB 2: ”Ja det växer ju i och med att det blir mindre antal gårdar så folk har ju ingen kontakt med någon släkting som har kor, mjölkkor, det är ju bara så. Ja att de får mindre och mindre förståelse för mjölkproduktionen och till att driva det som vi håller på med. Dom förstår det inte, dom har ingen inblick i det, dom vet inte vad det handlar om. Det är liksom helt främmande för dom. Och det är inget dom liksom kan bli intresserade av när dom aldrig kommer i kontakt med det heller.”

Mjölkbonde 1 menar att det ändå finns en grupp konsumenter som är medvetna och bryr sig, men att det är en liten andel. Hon menar även att det ibland kan vara just konsumentens avstånd till produktionen som gör att vissa typer av produktionsformer kan fortgå.

MB 1: "Jag tror att jättemånga människor skulle bli chockade om de kom in i ett modernt grisstall, eller alla som köper kyckling som är så populärt att äta, har de någonsin vart i en slaktkycklinguppfödning? Ja, när kycklingarna är små är det ju skitgulligt, men sen när de inte kan röra sig längre och det är ammoniakstank och de går där på sin koccidiostatika i fodret för att klara miljön. Nä... Jag tror att konsumenternas avstånd till jordbruket och okunskap är en förutsättning för den del av jordbruket idag som vi inte tycker är bra. Faktiskt."

Även rådgivare 1 är inne på ett liknande spår, hon tycker att det har en stor betydelse att avståndet mellan producenter och konsumenter ökar, och säger att det framför allt är allvarligt för bonden, eftersom verkligheten kan komma som en obehaglig överraskning för konsumenten. Hon menar att det stora antalet kor som finns på många gårdar kan vara upprörande för den som aldrig sett det tidigare. Om konsumenterna plötsligt upptäcker detta kan de komma att välja bort produkten.

Veterinär 2 menar att eftersom man inte har egna erfarenheter från produktionen så hämtar man sin information från tv och radio. Han menar också att det är mycket viktigt att befolkningen har en sann bild av hur produktionen går till för att få det hela att fungera.

Vet 2: "Dels kan man ju säga det kanske fattas politiska beslut som inte är särskilt klyftiga. Men sen, å ena sidan så kan det ju ha den konsekvensen att folk har en, hur ska vi säga, fullständigt orealistisk bild av djurhållningen som å ena sidan väldigt sörgårdsbetonad, och å andra sidan att man betraktar alla bönder i stort sett som djurplågåre."

Veterinär 3 tycker att man i diskussionerna kring böndernas situation ofta glömmer bort vad jordbruket egentligen är till för. Om bönderna ska kunna producera mat åt oss så måste de också kunna leva på sin lön. Vidare menar han att man nu inom all djurhållning gör mycket för att minska avståndet mellan producenter och konsumenter genom att informera konsumenten. Han säger också att en konsekvens av avståndet är att människor inte har kunskap eller insikt i djurhållningens verklighet och villkor, och därför inte heller kan bedöma frågor kring djurens välfärd, men ändå har synpunkter.

Vet 3: "Jag brukar säga som ett typexempel på detta för att 'dra ner byxorna' på folk, att jordbruket är ju till för mat. Bönderna är ju till för mat. Man pratar om att bönderna ska överleva. Det är ju inte bönderna som är viktiga, vi ska ha mat. Hela jordbruket är ju mat, och det har man glömt. Så det är det som är avgörande och den kopplingen, nödvändigheten av detta, det är ju det som vi har glömt."

Vet 3: "Men om någon kommer till mig och säger att 'det här är inte bra' och 'korna får inte göra det här', då säger dom 'nä det är inte bra, för korna ska ha det bra'. Men dom har ingen kunskap att bedöma det. Jag har jobbat mycket med det här i alla år och då möter man de mest härresande synpunkter från folk. Dom ska man ju ta på allvar, men vissa av dom har ingen aning om vad dom pratar om. Så att det är en stor uppgift att fylla."

Konsumentens ansvar

Informanterna fick också svara på frågan vilket ansvar en konsument har, och i fall det ansvaret skiljer sig från det som en medborgare har. Samtliga informanter tyckte att konsumenter har ett ansvar åtminstone i någon mån. Flera återkommer dock till det faktum att det som konsument är svårt att "göra rätt" när man inte har kunskap, och menar att det måste till en enkel märkning för att konsumenten ska kunna ta sitt ansvar och välja "rätt" produkter. Här riktas även kritik mot LRF för att de inte har förmedlat fördelarna med svenska produkter på ett bättre sätt. Flera informanter menar att ansvaret man har som medborgare egentligen inte skiljer sig från det man har som konsument, utan att det handlar om att påverka på olika nivåer.

MB 1: "Men ja, jag tycker att man har ett ansvar som konsument. Men väldigt många känner inte till, dom blir jätteförvånade när man försöker förklara. Man ställer inte frågan, 'vem betalar billig mat?' Det är ju lite det det handlar om. Faktiskt"

Mjölkbonde 2 menar att många konsumenter har krav på den svenska produktionen, men väljer sedan ändå att köpa utländskt. Mjölkbonde 3 är inne på samma spår, och menar att många ställer krav på till exempel skolor att de ska köpa svenskt och ekologiskt, men att de själva ändå väljer det som är billigast.

MB 3: " ... Och det är lite samma sak här att när vi utgick på vårt föräldramöte om att det ska vara ekologiskt, det ska vara nära. Då när jag frågade en gång att vad trevligt att vi kör sådant här. Jag är mjölkbonde som alla härinne vet, och nu hoppas jag ju att ni går hem och köper dom här produkterna som ni tycker att skolan ska betala för till våra barn. Då blev det tyst."

Veterinär 3 menar att man som konsument ska göra informerade val. Samtidigt har alla även ett ansvar att familjeekonomin går ihop, och många undersökningar visar att det ofta är just ekonomin som går först när man står i butiken, även om man vid olika studier uppger att man värderar andra saker högt.

Veterinär 1 tycker att man som konsument har ansvar mot sig själv, men är osäker på om konsumenten verkligen har ett ansvar för något annat företag eller en annan organisation. Han tycker däremot att ansvaret man har som medborgare skiljer sig från det man har som konsument.

Vet 1: "Ja, jag tycker ju att det gör det då därför att som medborgare är jag en del av ett samhälle och jag måste ge uttryck för vad är det för samhälle jag

tycker att vi tillsammans ska ha. Samhälle betyder ju det vi delar, och vad ska det innehålla? Ska det överhuvudtaget innehålla något som har med livsmedelsproduktion att göra, och i sådana fall vad? [...] Men jag kan ju tycka att en fråga som är jätteviktig och där politikerna gör väldigt lite det är ju just den här frågan, vad får vi göra med våra djur? Därför att det har ju forskningen visat och det har politikerna sagt att dom här djuren vi äter det är kännande varelser och då måste vi vara överens om vad vi får göra med dom, det kan inte vara så att några gör si och några gör så.”

Moderniseringen av mjölkproduktionen

Rådgivarna och veterinärerna fick svara på frågor kring moderniseringen av mjölkproduktionen de senaste årtiondena. Informanterna gav många olika exempel på vad som skiljer sig mellan dagens produktion och den mer traditionella, nästan samtliga tog dock upp både storleksrationaliseringen och den minskade kontakten mellan skötare och djur. Andra drag i den moderna produktionen som kom upp var övergången från uppbundet till lösdrift, ökad teknikanvändning, djurhälsovårdens goda arbete och ett ökat antal anställda på gårdarna. Rådgivare 2 säger att det tidigare fanns en diskussion kring betydelsen av att skötaren numera har svårt att ha en individuell relation till varje djur då besättningarna är så stora. Hon saknar den typen av diskussion idag. Hon ser dock övergången till lösdrift som något positivt, och tror att vi idag har friskare djur och en ökad medvetenhet.

RG 2: ” Man kan inte verka för mindre besättningsstorlekar om man kan visa att man kan klara stora besättningar med bibehållen god djurhälsa och hyfsad djurvälstånd. Då är det väldigt svårt att argumentera för att stor skala i sig är fel. Men jag saknar resonemanget kring den speciella relationen mellan skötare och ko. Man har ju idag andra system som sköter det. Man har andra markörer som till exempel mäter om kon är i brunst eller sjukdomsmarkörer i mjölken, som ersätter det så kallade djurögat.

Veterinär 1 ger exempel på hur den minskade djurkontakten märks och vilka konsekvenser det kan få.

Vet 1:”Just den här minskade djurkontakten är ett viktigt drag och det är ju till och med så att man säger det på slakterierna att djuren är mycket mer svårhanterade idag när dom ska transporteras och när dom ska in i främmande miljöer och så. Dom är ovana vid detta, dom är ovana vid människor som vill att dom ska göra någonting. [...] Jag menar hur kon låter, jag tror det är få, få gånger som en distriktsveterinär blir kallad till en besättning för att en ko låter på ett visst sätt idag, men så kunde det vara förr och det är ju ett uttryck för den här närheten till individen då. Och vi har skaffat oss på ett sätt mer sofistikerade instrument för att mäta på kor, men på ett annat sätt trubbigare därför att vi inte integrerar så att säga signaler på samma sätt som man kan göra om man är intill kon, så det är väl kanske det mest påtagliga skulle jag säga.”

Rådgivare 1 tar upp det faktum att storleksrationaliseringen även fört med sig fler anställda på varje gård. Hon berättar också att hon under de senaste åren sett en utveckling där en hel del av dom anställda är utländsk arbetskraft.

Drivkrafter bakom utvecklingen

Samtliga veterinärer kommer in på historiska aspekter och berör livsmedelsbristen efter andra världskriget när man frågar om drivkrafter bakom moderniseringen. Veterinär 1 menar att den röda tråden i moderniseringen har varit att öka produktionen. Han menar dock att det sannolikt inte är något som bönderna tjänat på.

Vet 1: "Alltså först har det ju varit produktion, produktion, produktion alltså man ska producera mera, det har vart vitsen med det hela och det är ju ett nollsummespel, därför att om alla producerar mer så är det ingen som tjänar på det därför att man måste vara den som är före alla dom andra. Men sen i och med att det är ganska mycket samma företag som säljer generna så är det väldigt svårt att ligga före någon annan. Så att det där, det har, jag tror inte så många har tjänat på det."

Vet 1: "Alltså jag tror att det här egentligen startade som en reaktion på andra världskriget. Europa svalt. Och folk for väldigt illa av att inte ha rimlig tillgång på mat. [...] Och samtidigt hade industrialiseringen kommit så långt att ingenjörerna hade börjat intressera sig för livsmedelsproduktionen och dom började göra saker och det blev väldigt lätt att nå framgång med detta, genom att applicera det som då var modern teknologi så åstadkom man massa resultat, och då blev det då en framgångssaga."

Veterinär 2 menar att det som drivit fram moderniseringen har varit en politisk önskan om ökad effektivitet inom lantbruket samt en våldsam övertro på tekniken. Det började med den internationella livsmedelskrisen efter andra världskriget. Som exempel berättar han att svenska lantbruksrådgivare, ekonomer och tekniker på 1950-talet fick medel ur Marshallhjälpen för att åka över till USA och lära sig det nyaste inom lantbruket.

Vet 2: "Man tog hem lösdriftssystemet, som då var modernt i USA. Där högprioriterades teoretiska lönsamhetskrav med billiga byggnader, ofta svårskötta arbetsmiljöer och inga hänsynstaganden till god hygien för vare sig byggnader, foder eller djur. När dessa infördes i Sverige blev det ibland katastrof därför att amerikansk standard när det gällde ladugårdshygien låg långt under den traditionellt svenska, det fanns inget pyssel där må du tro, utan det var lortiga stövlar och det var smuts, och det var smutsiga djur."

Veterinärkåren påpekade då att de utlovade rationaliseringsvinsterna för bönderna ofta byttes i sin motsats, och kritiserade den sänkta hygienstandarden och de ökade djurhälsoproblemen. En del entusiaster menade dock att veterinärerna var bakåtsträvare.

Vet 2: "Det fanns verkligen framtidstro bland entusiasterna. Jag kommer ihåg när jag officiellt protesterade mot skador på kor orsakade av flytgödsel, spaltgolv och gödselgaller. Då fick jag besked från en tjänsteman från Jordbrukstekniska institutet som sa 'lugna dig NN, lugna dig, våra duktiga genetiker här på Ultuna kommer att avla fram kor som är anpassade för att stå på spalt och gödselgaller'."

Veterinärerna krävde veterinärmedicinsk forskning om sambanden kring miljö, djurhälsa och djurskydd i de nya systemen för att få vetenskapligt underlag för sin kliniska verksamhet. Ett veterinärmedicinskt forskningsprojekt påbörjades därför 1960. Resultatet påverkade starkt utvecklingen i Sverige mot en "djurvänlig effektivitet" i djurhållningen. I den veterinära rådgivningen påpekades ständigt att tekniken måste anpassas efter djuren och inte djuren efter tekniken som lantbruksrådgivningens effektivitetssträvan ofta innebar. Veterinär 2 menar att veterinärkåren varit väldigt enad om detta och att djurhållningen i Sverige därigenom kunde utvecklas på ett radikalt annorlunda sätt än i övriga Europa och i USA.

Veterinär 3 menar liksom veterinär 2 att det förutom böndernas egen drivkraft funnits en politisk vilja att effektivisera lantbruket. När folk flyttade till städerna krävdes det att man producerade mer. Han menar att Sveriges situation med ett lantbruk som under lång tid var reglerat var speciell. Jordbruket betraktades som en del av det ekonomiska försvaret efter andra världskriget när folk svält, och bönderna kunde förhandla om priserna. Detta system var möjligt eftersom staten då styrde över hur mycket som fick importeras. Idag är det inte längre möjligt eftersom att vi är en del av EU, och veterinär 3 menar att roten till animalieproducenternas problem idag ligger i detta.

Vet 3: "Och sen, i prisförhandlingarna då satte man sig en gång om året ungefär. Då träffades LRF, eller bönderna och staten, jordbruksdepartementet eller finansministern. Och så, hur mycket ska mjölken kosta? Hur mycket ska köttet kosta? Hur mycket ska det och det kosta? Då räknade man att bönderna och lantarbetarna skulle få samma avkastning som Volvoarbetarna. Och så körde man så, och då hade man pengar. Och i det om man tittar från veterinär synpunkt, då hade vi pengar så vi gjorde vår fina djurhälsa, som dokumenterat är långt före alla andra. Och där har jag själv varit med och skrivit många hälsokontrollprogram och varit med och utrotat sjukdomar i Sverige. Och vi gjorde ett skitbra jobb som vi kan vara jättestolta över. Men vi ska vara ödmjuka, för vi hade pengar. I andra länder fick bönderna ofta betala en stor del av kostnaden själva, och därför blev jobbet ofta inte gjort."

Rådgivare 1 tror att det är strukturrationaliseringen som drivit utvecklingen, och att urbaniseringen är en av de viktiga drivkrafterna bakom, det är färre och färre kvar på landsbygden som ska producera mat. Hon menar att en springande punkt är den billiga maten. Hon säger också att levnadsstandarden för bönder har höjts, precis

som hos övriga befolkningen, och att det är svårt att förena med mycket små lantbruk.

Hänsyn till djuren och etiska aspekter under moderniseringen

Informanterna anser att man under utvecklingen inte alltid tagit hänsyn till de etiska aspekterna, men att man gör det i högre utsträckning idag. Både veterinär 1 och 2 säger att teknikerna som designade nya lösningar till jordbruket till en början inte tog hjälp av biologerna, och att det fanns en konflikt dem emellan. Så menar de inte att det är idag. Veterinär 2 berättar att man från veterinärsidan hela tiden varit inriktad på djurskydd, och att det även varit lätt att få med sig bönderna.

Vet 2: "... Så att det har ju karakteriserat femtiotalet, sextiotalet och fram, och det finns fortfarande en slags övertro på tekniska möjligheter naturligtvis, men jag tycker att det är en mycket större ödmjukhet om vi nu tar djurhållningen och då även kosidan, jämfört med hur det var då. Så där, man kan nog säga det att, förståelsen för dom biologiska kraven hos dom som driver på utvecklingen på tekniksidan, om vi nu tar dom, den är större nu, mycket större nu, än den var 60-70 talet, 80-talet kan man säga."

Även rådgivare 1 håller med om att man tar större hänsyn till djuren idag än under 70 och 80-talet när man byggde betydligt mindre djurvänliga stallar. Hon är också noga med att påpeka att hon tycker att djuren i många fall har det bättre idag än de hade på den tiden när gårdarna var mindre. Hon menar att intresset för djurvälstånd och etologi ökat, och är glad för det. Något hon däremot inte ser lika stort intresse för är miljöfrågor kring produktionen. Veterinär 3 anser även han att de etiska aspekterna ofta har fått komma i andra hand, produktionen har varit viktigast och man har fått rätta till problemen som uppstått i efterhand. Han menar att detta inte är unikt för djurområdet utan även förekommer i andra branscher.

Kommer förändringen fortsätta på samma sätt?

På frågan om de tror att förändringen kommer att fortsätta på samma sätt som nu med färre och större gårdar och ett alltmer tekniskt jordbruk har informanterna olika teorier. Flera av dem tror att vi inte sett slutet på storleksrationaliseringen ännu.

RG 1: "Hade du frågat mig för tio år sedan hade jag inte trott det, men idag tror jag det. Absolut jag är lite, om man ska kalla det pessimistisk, men jag har tappat tron på att mjölken liksom ska vara för familj jordbruket. Det är för tuff ekonomi för det, så att man måste liksom ha sån... Ja, nu är det ju inte bättre att vara stor och inte få några pengar men... Jag tror att det kommer fortsätta gå mot större. Kanske en variant kan vara, men jag tror inte att det blir någon stor variant, men lite det här att man går tillbaka till att man har lite diversifiering. Där några är väldigt stora och sen några som håller sin mindre besättning, men däremot har mångfald på gården. Att man ser till att vara självförsörjande på foder och kanske producerar både kött och mjölk och kanske betesmark. Och att det, framförallt på ekosidan kan bli en diversifiering."

Veterinär 1 tror också att storlekrationaliseringen kommer fortsätta, och menar också att många av de gårdar som vi idag i Sverige tycker är stora anses små i andra länder. Han är dock hoppfull och säger att vi i Sverige är bra på att hitta smarta lösningar, och tror att vi kommer att hitta bra sätt att ha stora gårdar men ändå vara framgångsrika ur ett djurhållningsperspektiv.

Rådgivare 2 tror att det kan komma att bli lite av både och i framtiden, och nämner det faktum att det nu uppkommit många små mejerier, vilket man nog inte trott för ett par årtionden sen. Sen tillägger hon att småskalighet i förädling ju och för sig inte hänger ihop med småskalighet inom produktionen, snarare tvärtom. Även veterinär 3 tror att det kan komma att ändras på mjölksidan genom att man i större utsträckning själv förädlar mjölken, även om det volymmässigt rimligen förblir en liten del av landets produktion och därför inte är en lösning för alla.

Målet med moderniseringen

På frågan om vad målet med moderniseringen är svarar rådgivare 2 och veterinär 2 att det handlar om att ta bort tunga och arbetskrävande moment som man kan lösa på andra sätt. Exempel på det är mjölkningsmaskinen och den automatiska utgödslingen. Veterinär 3 menar att det finns flera mål med moderniseringen, men att det ytterst handlar om att det ska vara effektivt. Han betonar dock att även om man hela tiden kan fila på små detaljer för att minska kostnaderna när marginalerna ständigt krymper, så finns det rimligen en gräns för hur mycket man kan pressa djuren. Rådgivare 1 återkommer till frågan om att producera billig mat. Veterinär 1 säger att målet nog tyvärr är att överleva.

RG 1: "Den springande punkten är detta att den urbana människan ska ha billig mat och det är så vemodigt tycker jag. Men tyvärr är det så, och det är någonting som jag själv tycker är förskräckligt. Mat måste det vara kvalitet på, få kosta. Så då kan man ju hoppas att det blir en annan linje också, att man vill, att moderniseringen ska leda till att man vill producera mat med kvalitet. Men det är min egen tanke, jag kan inte säga vad målet är för ibland får jag känslan av att det bara rullar på."

Vet 1: "Ja alltså tyvärr är det nog så att målet är att överleva. Det är ju lite tråkigt, men jag upplever det så att det handlar om att överleva i en konkurrenssituation. Det borde inte vara så. Jag tycker att man kanske borde ha andra mål istället, där man behöver fundera på vad är det vi behöver göra, vad är det jag som företagare kan göra för smart?"

Bieffekter av moderniseringen

Veterinär 3 menar att det kommer bieffekter med en ökande produktion, men att det inte behöver betyda att djuren blir sjuka. Visserligen får man mindre koll på enskilda djur i stora besättningar, men samtidigt har man andra mätmetoder, och möjligheter att arbeta förebyggande. Veterinär 1 menar att en av bieffekterna av moderniseringen som vi ser idag är att vi har ihjäl djuren så tidigt, och att de sannolikt skulle ha varit väldigt sjuka om de fick leva lika länge som tidigare.

Rådgivare 1 tycker dels att man glömmer bort att ta hänsyn till miljön runt omkring produktionen, men också att man bara ser till kvantitet och inte kvalitet i produktionen. Hon ser också att vissa hälsoproblem uppkommer hos djuren i den nya intensivare produktionen, så som försämrad kalvhälsa och ett ökat smittryck. Även rådgivare 2 tar upp det faktum att det finns produktionssjukdomar kopplade till lösdriftssystem, och ger klövhälsan som exempel. Hon återkommer också flera gånger till att moderniseringen måste anpassas till kon. Korna som djur har inte blivit modernare utan har samma behov som de alltid haft.

Synen på teknik inom produktionen

Informanterna är positiva till användning av teknik inom mjölkproduktionen. Flera av dem betonar dock att djuren inte får komma bort. Veterinär 2 menar också att tekniken inte får ersätta djurögat, han återkommer till det flera gånger, och det tas upp senare. Veterinär 1 och 2 är nogga med att säga att tekniken måste underordnas biologin, och att tekniken i sig inte får bli ett självändamål.

Vet 1: "Men jag menar att tekniken måste underordnas biologin och den allmänna syften man har med den. Tekniken får inte bli ett självändamål, utan man måste ha en klar idé, man måste se till att tekniken understöds av biologin och harmoniseras med biologin, och gör den det är jag den första att välkomna den."

Förändrad djursyn?

När det gäller frågan om hur djursynen har förändrats och om det är det som gett upphov till en ny driftsform eller tvärtom är rådgivare 1 lite tveksam. Men hon återkommer till resonemanget kring skötarens roll.

RG 1: "Jag vill inte säga att det verkligen är så här nu, utan mer som ett resonemang. Att i en stor djurbesättning där mycket folk kommer och går, där kan man ju inte riktigt ha samma djursyn. En del av dem här som kommer och går, dom kan inte djur utan dom utför bara arbetet. Och då har dom inte samma syn på djur som den här djurskötaren som kommer upp i över tio ton med sin besättning, dom har en djursyn som du hade kunnat flytta tillbaka till femtiotalet när man liksom kunde läsa varje djur, man går med varje djur. Så att på det viset kan man säga att det är en förändrad djursyn för att man har så bråttom och ska ha det så billigt som möjligt. Ja, men dom som verkligen jobbar mycket med djur och hänger i med det, nej där är inte synen så förändrad tycker jag."

Veterinär 2 menar att det inte är samma sak att vara bonde idag som det var förr. Han menar att det faktum att man idag har så många kor, och att de dessutom lever så mycket kortare idag påverkar vilken typ av relation man kan ha till djuren.

Vet 2: "När du har två och en halv laktation och sen är det slakt va, så kan, det är det ena. Du lär inte känna individen tillräckligt lång tid för att upprätta, ja relation kanske du kan upprätta, men du lär inte känna individens alla sidor, för det krävs flera år. Det är det ena. Det andra är att, du kan inte greppa mer

än, ja vad ska vi säga? Sjuttio, åttio kor kan en människa greppa, kanske möjligen hundra. Jag har frågat erfarna lagårdsförmän om detta och dom säger att dom riktigt duktiga, dom kan identifiera på betet att det här är 124 Britta bland 80 andra. En annan kanske bara klarar 60, en tredje kanske kan klara 90 och så vidare. Men det, har du alltså idag. Många har ju över hundra. Många har över 200. Och som sagt, somliga har 1250, då är det omöjligt. Då är det öronbrickan som gäller. Men individen har du ingen relation med. Du har det inte så till exempel att kon känner igen just dig. Så att där är ju en av dom verkligt stora förändringarna på kosidan. Att relationen mellan det enskilda djuret och enskild skötare är starkt reducerad och i många fall noll idag. Ett vänligt bemötande, ja, men det är inte det där att ge och ta, som det kunde vara en gång i tiden. Mellan kon och skötaren. Så där har vi förlorat en rikedom. Verkligen.”

Veterinär 3 menar att bönder idag har djurens välbefinnande i fokus i större utsträckning än förut. Något han nämner som en viktig faktor idag är att marginalerna är så små, och att man helt enkelt inte har råd att ha sjuka djur, då det är mycket kostsamt även med subkliniska lidanden.

Vet 3: ”Förr hade man råd med en massa, men nu är marginalerna mycket mindre, och då måste man ha fler djur, och sjukdomar, men framförallt dom här subkliniska lidandena, det betyder så himla mycket så att ekonomin slås ut.”

Veterinär 1 tror inte att det är driftsformen som förändrat djursynen utan att det är gapet mellan medborgarna och djuren vi har för livsmedelsproduktion, och att medborgarna vet alldeles för lite. Han menar att detta, förutom att det kan innebära lidande att betrakta djur som instrument också kan leda till stora konflikter i samhället mellan människor som har olika uppfattningar.

Internationaliseringen

På frågan om vad internationaliseringen har haft för roll kommer informanterna in på mjölkkrisen, Arlas roll internationellt och faktorer som den ryska blockaden och den minskade kinesiska efterfrågan. Veterinär 1 menar helt enkelt att internationaliseringen har betydelsen att vi har en mjölkkrise idag, därför att de svenska mervärdena inte kommer fram. Veterinär 2 säger att det påverkat på så sätt att man med Arla i spetsen anpassat sig till det internationella konkurrensläget. Rådgivare 1 menar att internationaliseringen gjort att det är svårare att prissätta varor än det var innan. Hon säger också att hon tror att vi var väldigt optimistiska när vi skulle ut i Europa och utomlands. Hon ser visserligen fördelar genom en större marknad och möjlighet att importera foder, men att det framför allt lett till en enorm prispress.

RG 1: ”Men däremot så är det en prispress som är kolossal när vi befinner oss på internationella marknaderna. Och väldigt svårstyrd. Och Arlas

prissättning är ju liksom ett praktexempel på vad internationalisering innebär. Ibland är det bra, men väldigt ofta är det ju jättetufft. Och svårförutsägbart.”

Även rådgivare 2 kommer in på Arlas roll när internationaliseringen kommer på tal. Hon menar att en del av de problem som internationaliseringen skapat också hänger ihop med hur strukturen ser ut i den svenska mejeriindustrin. Hon säger att det är en svår fråga för ett internationellt mjölkföretag huruvida de kan betala svenska bönder för de mervärden som finns. Hon menar också att det i internationaliseringens spår finns en tendens till en harmonisering till lägsta nivån. Hon lägger också till att det inte bara är svenska mjölkbönder som har det tufft på den internationella marknaden, utan att hela EU:s mjölkproduktion går på knäna. Apropå djurskydd menar hon att innan EU-inträdet levde vi i vår egen isolerade värld.

RG 2:”Alltså jag kan ju tycka, och fler med mig, att om svenska bönder har mervärden så skulle dom kunna få betalt för det. Men inom Kooperationen gäller lika pris oberoende av produktionsland. Men det där stämmer inte säger jag då som har jobbat i en bondekooperation, alltså lika pris till medlemmarna innebär inte alltid samma pris. Man kan faktiskt i en Kooperation få betalt efter prestation.”

RG 2:”Innan EU-inträdet levde vi i vår lite isolerade värld och kunde skapa våra egna regelverk... Man kan säga att gudskelov att lagen kom 1988. Sedan tog det ju ett antal år att utveckla alla kriterier och föreskrifter. Vissa krav trädde ju inte i kraft förrän 1994. Om man ska vara ärlig hade vi knappast kunnat införa motsvarande krav idag.”

Även Veterinär 3 menar att internationaliseringen har lett till att Sverige är mer utsatt för faktorer i omvärlden. Han beskriver sedan hur intåget i EU drastiskt förändrade situationen för de svenska lantbrukarna över en natt, men berättar också att man från Jordbruksverkets sida såg prisminskningarna till konsumenterna som en fördel.

Vet 3: ”För då sjönk priserna, det är där vi är idag, då blev det ännu mer uppskruvat. Och detta är ju lätt att säga att det är ju hemskt att det är så, men den politiska målsättningen, en av dom, det var att vi ska ha billig mat allmänt och billiga livsmedel. Jordbruksverket gav ut en rapport efter några år i EU. Dom visade just att köttet är en av dom varor som har minskat mest i pris. Och det var man stolta för, och för mjölken är det något liknande idag, det är ju där det ligger.”

Mjölkkrisen

På frågan om vad det är som orsakat mjölkkrisen nämner informanterna överproduktion, globalisering och för lite betalt till bonden. Mjölkbonde 3 pratar om Rysslands och Kinas påverkan, men också om att mjölkpulvret i den fattiga världen styr mjölkpriset. Mjölkbonde 1 berättar att hon blev förvånad när hon insåg att Sverige inte är självförsörjande på mjölk, hon har hela tiden trott att det funnits en överproduktion i förhållande till det svenska behovet och att det är det som har gjort att Sverige exporterat mjölkpulver, men vi har också en stor import av

mjolkprodukter, inte minst ost. Mjölkbonde 2 hänvisar till en bild av mjölkkrisen som känns igen från media.

MB 2: "Ja det är väl den här världsmarknaden som styr som de säger. Får dom mycket mjölk i Australien och Nya Zeeland då blir det ju ett lågt pris. Får dom missväxt och dåliga skördar så blir det ju ett bättre pris. Och sen var det ju detta att Ryssland stoppade handeln med oss ifrån väst. Och det påverkade mjölkpriset. [...] Och sen det här med Kina som det var så bra handel med från början, och sen, nu köper de inte så mycket längre. Då vart det väl lite sämre också. Har jag förstått. Så att det är väl flera olika orsaker".

Rådgivare 1 menar att det är en svår fråga, inte ens Arla kan besvara den. Det krisen består i är dock för lite betalt till bonden. Hon säger att faktorer som internationaliseringen och världsmarknaden ligger bakom, men att orsaken egentligen är att vi värderar kvalitetsföda för lågt. Veterinär 2 tror helt enkelt att det är det överskott vi har i Europa som har orsakat krisen. Veterinär 1 är kritisk till Arla som organisation och menar att det är ett problem att ett multinationellt företag har makten över ledet till butikerna.

Vet 1: "Ja, jag är nog mycket av den uppfattningen att en viktig fråga i det här är att primärproducenterna har släppt ifrån sig ledet upp till butikerna och man har låtit ett multinationellt företag ta över och dominera det här och det här företaget har ingen agenda som har och göra med svenska bönders välbefinnande, eller för den delen svenska djurs välbefinnande eller dom mervärden som finns, dom har andra agendor så att jag tycker... Jag tycker, det kan jag också säga, jag tycker att man gjorde fel, nu är det lätt att säga så i efterhand, men jag tycker att man gjorde fel när man sålde så att säga Arla till andra intressen faktiskt."

Veterinär 3 menar att det är den utländska konkurrensen och politiska faktorer som orsakat mjölkkrisen, och att det dessutom påverkas av den globala marknaden. Han menar också att det är svårt för animalieproduktionen i jämförelse med andra industrier att anpassa sig när efterfrågan varierar.

Vet 3: "Men på djursidan så går ju produktionen. Och det är jättesvårt. Och det såg man direkt efter EU. Det normala var ju att 'jomen då minskar vi produktionen bara'. Men djuren är inte maskiner som lätt kan stängas av eller slås på, utan produktionen väller ju bara på. Det man gjorde innan som ett tydligt exempel på detta, det var då att när jordbruket var reglerat, då producerade man fullt hela tiden, och det man inte kunde äta i Sverige det stoppades i fryshuset och sen såldes det."

Hur ska man som bonde agera för att överleva krisen?

När det kommer till frågor som hur man som mjölkbonde kan överleva krisen, och om det finns möjlighet att utveckla sin produktion på ett sätt som inte innebär investeringar eller dyra tekniska lösningar tar flera av informanterna upp möjligheten till egen förädling. Samtidigt menar de att det inte kan vara lösningen för alla

mjölkbönder, dessutom krävs det en hel del investeringar för att kunna förädla mjölk. En av dem tar även upp det faktum att man kan gå över till ekologiskt om man har möjlighet eftersom det just nu är bra betalt för ekomjölk. Två av bönderna nämner även djurskyddslagen. De menar att det läggs alldeles för mycket fokus på den, när de egentligen inte upplever att den kostar särskilt mycket pengar.

MB 1: "Djurskyddslagstiftningen det tror jag bara är en liten del i det hela, utan dom stora grejerna det handlar om kostnad för arbete och att vi har jättedyra stallar i Sverige, mycket dyrare än vad man har i Danmark. [...] Och att djurskyddslagstiftningen skulle vara det stora problemet det är bara nonsens tycker jag."

MB 3: "Sen politiskt lägger vi alldeles för mycket tid på skitprat, skitsnack. Vi ska hjälpas åt och Ica ska ge en krona mer till bonden, och så ger den kronan fem öre. Och politikerna tycker att vi ska få sänkt dieselskatt och få ha djuren inne. Och det är bara spott i havet. Det är många sådana grejer som ska till innan, om jag tar in korna det ger väl en fem, tio öre kanske i slutändan. Det är ju ingenting. Eller dieselskatten, jag har tjänat femtiotusen på det i år kanske. Man måste ju hitta hundra sådana grejer innan det... Vi lägger så otroligt mycket tid på sådant som det är bara..."

Bonde 3 som har närmare 250 djur säger också att det är mycket dyrt med arbetskraft, men menar samtidigt att om han har en färre anställd så måste han jobba dubbelt så mycket själv, och pengarna han sparar är ändå små i sammanhanget. Mjölkbonde 2 som har ovanligt få djur menar att just detta är en fördel i dagens pressade läge. Trots det arbetar hon och maken hårt för att klara att ta hand om djuren.

MB 2: "Ja, vi tycker att det är väldigt bra att inte ha så stort. Och inte ha en massa lån. Det tycker vi är väldigt bra för att kunna överleva. Och inte ha för stora krav på att köpa senaste traktorn och bästa slätterkrossen och allt utan kan ha lite billigare, enklare saker som går lika bra ändå. Det är väl det vi överlever på. [...] Det är inga utlandsresor och flotta bilar eller så som gäller här, utan här är vi hemma och jobbar liksom. Varje dag. Det är ju inte att vi överlämnar till någon annan för att vi ska åka på någon lusttur eller så. Så att det är till att vara hemma och jobba varje dag. Det är det vi överlever på."

Veterinär 3 menar till skillnad från två av bönderna att djurskyddsfrågan betyder mycket ur en ekonomisk synvinkel, och att det är en faktor som vi kan påverka, till skillnad från till exempel byggnadskostnader. Han tror att ett sätt att utveckla sin gård kan vara att ha kombinerad mjölk och köttproduktion. Han menar dock att det är en lösning för enskilda bönder och att det krävs vissa förutsättningar. Han tar även upp det faktum att det idag är väldigt svårt att ta över en mjölkgård, då det rör sig om betydande kapital. Det krävs en långsiktig lönsamhet som klarar av och motiverar investeringar.

Vet 3: "Så att jag tror att dom nya bönderna, som tar över, nya generationen, säger att 'nej, jag investerar inte i detta'. Det är för osäkert, och inte minst långsiktigt måste man ju veta att det är bärkraftigt. Nu ska vi ha en ny livsmedelsstrategiutredning. Jag är med från XX och ska se på djurskyddsreglerna för dom betyder så himla mycket där. Och mycket av detta är ju att vi inte ska ha onödiga kostnader för det här. Och sen är det en massa andra kostnader som vi inte kan påverka, inte jag i alla fall, byggnader och liknande."

Veterinär 1 tycker att man som bonde bör försöka leverera sin mjölk till ett nationellt företag som på ett bra sätt kan förmedla de svenska mervärdena, och betala för dem. Även han tar upp möjligheten till egen förädling och en kombinerad köttproduktion. Han ger ett exempel på en bonde som lyckats med en annorlunda produktion.

Vet 1: " Ja, det finns möjligheter, sen är det ju då frågan om dom möjligheterna finns för alla. Men där vill jag då ta tillbaka det här exemplet XX där man har väldigt enkla tekniska lösningar och man har valt kor som inte producerar mer och mer utan tvärtom valt kor som producerar mindre, svensk rödkulla som ger lite mer kött, lite mindre mjölk och där man har kalvarna diande sina mammor hela tiden så man tar bara ungefär hälften av mjölken till mjölkproduktionen. Men som sagt, man får väldigt bra betalt och man gör en bra affär på mjölken."

Rådgivare 1 berättar att hon arbetar med den typen av frågor varje dag. Hon säger att lösningen ser olika ut för alla gårdar, man måste titta på gårdens läge och situation och vad man kan göra just där. Hon menar att det finns möjligheter att utveckla sin gård på ett sätt som inte involverar utökningar eller dyra tekniska lösningar, inte för alla, men för dem som inte redan byggt jättestort.

RG 1: "Att istället för att bygga jättestort som sagt behålla det här med en helhet och självförsörjning av foder och producera fler varor och det är definitivt en kombination för att bruka fler produktionsgrenar. Och det här är ju jätteintressant men det är lite annat, ja ett väldigt gammalmodigt sätt att tänka, samtidigt ett nytt, för att under trettio år har vi bara byggt större och större. Problemet med det här är väl att få med sig bankerna på det. Annars har ju dom en kalkyl och så multiplicerar man det med 500 kor och ser att det blir positivt. Men här är det många grenar att hålla ordning på och det kan bli för tufft för dom."

Kan bönderna lösa krisen?

Ingen av bönderna tror att mjölkkrisen är något som bönderna kan lösa själva. Mjölkbonde 2 menar att mjölkpriset är avgörande och måste höjas. Hon menar också konsumenterna skulle kunna lösa mjölkkrisen genom att köpa svenska produkter i större utsträckning, det är ju trots allt konsumenterna som ska köpa mjölkprodukterna, och inte politikerna. Även mjölkbonde 3 tror att konsumenternas

roll är avgörande. Mjölkbonde 1 menar att det är en samhällsfråga. Hon säger också att hon tror att det är nödvändigt att hitta andra mekanismer än bara via butik, konsumentansvar och etik. Hon vill att samhället ska ta ansvar för att det även i framtiden finns en livsmedelsproduktion i Sverige, till exempel genom att ersätta kostnader för den djurskyddslagstiftning vi har. Inte heller veterinär 3 tror att bönderna kan lösa krisen själv. Han menar också att det finns ett ökat intresse i Sverige både av öppna landskap och av vikten att ha en ökad grad av självförsörjning. Det menar han är ett nationellt intresse som bönderna inte ensamt kan bära. Han säger också att om vi inte själva har en produktion så importerar istället vi varorna, och exporterar då samtidigt en dålig miljö och en dålig djurvälstånd. Han menar att detta kan bli konsekvensen av ensidiga kostnadskrävande bestämmelser kring djurhållningen.

Vet 3: "Om vi inte har detta, då importerar vi dom här varorna som vi behöver. Och då exporterar vi dålig miljö. Och med djurskyddet, som har vart min point när jag har lyft det här nyligen, det är ju att om vi har högra krav så kan vi slå oss för bröstet, men vi importerar djur som är uppfödda på andra krav. I praktiken kan man säga att vi exporterar en dålig djurvälstånd och det är realiteten."

Rådgivare 2 tror inte heller att bönderna kan lösa krisen själva, möjligen genom sina mejeriföreningar. Hon menar att konsumenter, mejeriföreningar och politiker alla måste vara med och dra sitt strå till stacken. Hon kritiserar den svenska mejeriindustrin för att de inte ursprungsmärkt, och inte kommunicerat sina mervärden.

Veterinär 1 menar att det i grunden måste vara bönderna som löser situationen, men att i det i dagens akuta läge är svårt och politisk hjälp är förmodligen nödvändigt. Han menar även att en viktig del i den långsiktiga lösningen är att satsa på utbildning av konsumenterna. Han vill se att man får kunskap om livsmedelsproduktionen genom skolan.

Vet 1: "Jag tror att svenska bönder skulle kunna vända den här krisen helt enkelt genom att bestämma sig för att nähä, vi tar över, vi börjar om så att säga med våra egna föreningsmejerier, men sånt tar tid. Och då ska man då konkurrera med den här tidigare jätten som man har sagt. Så jag tror inte, som situationen är nu så räcker inte det utan dom måste ha stöd från politiken. Men samtidigt tycker jag att i längden är det helt fel att politiken ska stödja det här, för att man måste ju hitta affärsmodeller där det här fungerar av sig själv."

Vet 1: "Jag menar när man går ut skolan ska man ha en väldigt bra och tydlig och nyanserad bild av livsmedelsproduktionens villkor och vad det innebär och vad får vi göra med våra djur och inte och allt det här och då tror jag att det är betydligt större chanser att konsumenter spontant gör klokare val. För att det är liksom lite att ersätta det här med att vi fick det med modersmjölken

när vi bodde ute på gårdar, då kom det naturligt. Så är det inte idag utan vi måste få det här via skolbanken.”

Rådgivare 1 tror inte att det kan vara någon annan än bönderna som kan rädda produktionen. Hon menar att den som säljer en vara måste hitta en köpare som kan betala. Hon önskar dock att det fanns en tydlig strategi att vi vill ha livsmedel inom landet så att vi kan försörja oss på mat. Både hon och rådgivare 2 riktar dessutom kritik mot den mjölkkröna som Ica ger till bönderna.

RG 1: ”Det här att handeln hjälper till, det är ju tacknämligt, men samtidigt tycker jag att det är rätt förskräckligt också, för att varför ska man å ena sidan behöva sitta och förhandla om att sälja mjölk till Ica för så bra pris som möjligt och dom vägrar att betala, och sen å andra sidan så lägger dom på en krona för att konsumenten ska betala när dom väl är inne i affären och får egen reklam för det, då kanske dom kan betala högre pris från början. Så handeln kan i viss mån hjälpa till genom att inte pressa priset så förjordat mycket.”

Veterinär 2 menar att situationen är svår, han är tveksam till om det kommer att bli något politiskt intresse för frågan. Han säger att man får hoppas att krisen gör att bönder på europeisk nivå lägger ner så att det finns större utrymme för den svenska produktionen.

Vet 2: ”Ja, det är ju om det skulle bli något, ska vi säga politiskt intresse för att, ska vi säga rädda mjölkproduktionen. Men vilka möjligheter har en svag svensk regering att göra något? Du skulle komma i konflikt med praktiskt taget alla ekonomer, därför att dom säger att ’nej, nej varför ska vi gynna dom?’ Jag tror det är väldigt svårt. Det är nog bara att försöka överleva på något sätt och se om det kan bli bättre.”

Att det är svårt att förklara varför mjölkpriset är så lågt kommer igen i det som bönderna säger. Mjölkbonde 3 tar upp det faktum att mjölkpulvret utgör en sådan otroligt liten del av marknaden, men är ändå det som bestämmer priset. Mjölkbonde 1 är inne på samma spår, när hon säger att det är en sådan liten del av mjölken som över huvud taget hamnar på världsmarknaden, ändå är det så avgörande.

MB 1: ”Och det som är lite absurt det är ju att det är en sådan väldigt liten andel av den mjölk som konsumeras och produceras som finns på världsmarknaden, men det är ändå det som sätter priset. Det är jättekonstigt. [...] Och det är egentligen relativt små mängder som produceras på Nya Zeeland om man ser det i ett större perspektiv, men det påverkar ändå världsmarknaden mycket därför att det mesta exporteras.”

Mjölkbonde 3 tar även upp det faktum att bönder inte tycks kunna påverka sin situation genom de organisationer som finns heller.

MB 3: ”Men politiker och konsumenter styr väldigt mycket egentligen. Alltså det är många som har tyckt att dom ska gå med i Arlas, X:s kretsrad eller

liknande, men dom tappar ju suget, det går ju inte, verkar inte gå att påverka någonting... Men jag tror inte att en bonde kan göra så mycket mer.”

Informanterna tror att prispressen kommer att fortsätta framöver.

Specialiseringen inom jordbruket

På frågan vad övergången från familj jordbruk till stora företag har för betydelse svarar bönderna att fördelen är att man kan få en mer ordnad arbetstid om man är fler som går ihop, eller har så stort att man kan ha flera anställda. Mjölkbonde 3 säger att det är en fördel för honom som är ung och har familj, trots det tycker han att det är en tråkig utveckling. Han tror inte heller att man har så mycket fördelar med att vara stor, förutom strukturerad tid.

MB 3: ”Det går ju tyvärr mot större och större enheter vilket jag egentligen inte tror på, för då blir det näst intill omöjligt att ta över som arvinge, som företag. Så jag tror man måste ha normalstora enheter som går att ta över.”

Mjölkbonde 2 önskar att hon och hennes man kunde få vara lediga någon gång. De har inte möjlighet att anställa någon på sin lilla gård och måste vara hemma och ta hand om gården jämt. Hon säger dock även att hon önskar att det kan få finnas kvar små gårdar även i framtiden. Hon menar att det är svårt för dem, både för att de inte kan ha någon anställd, men också för att de inte kan få mängdrabatter på foder och liknande som de stora kan få.

Mjölkbonde 1 tror även att det kan vara lättare med finansieringen på större gårdar eftersom de ofta är bolag, till skillnad mot små familjebbruk som ofta drivs som enskild firma, vilket innebär att man står som personligt ansvarig om det inte går runt.

Bönderna är ambivalenta till specialiseringen inom jordbruket. De verkar inte se sig själva som särskilt specialiserade. De säger också att de tycker att det är viktigt att ha någon typ av helhet i sin produktion.

MB 1: ”Ja på ett sätt är vi ju specialiserade som mjölkproducenter, men ser vi till hur vår produktion ser ut här, med kalvar och kvigor på gården så är vi ju inte det om man jämför med gårdar som bara har kor. Jag tror att man tappar något ju mer man smalnar av det man håller på med”

MB 1: ”Jaa, det handlar om någon sorts helhet kan man säga. Jag skulle tycka att det skulle kännas jättebra om vi var självförsörjande på energi och foder. Vi är ju inte det. Vi odlar mycket foder själva, men kossorna får också en hel del koncentrat, det är framförallt italiensk ekologisk soja. Det känns ju egentligen skitskumt. Även om det inte är detsamma som sojan från Brasilien, utan den här är helt okej producerad men... Men det skulle jag tycka att det vore skönt att vara mer självförsörjande, både på foder och energi”.

MB 3: ”Idag kan det vara att dom specialiserar sig så att dom har mer och mer lånade, inlejda maskiner och det kan jag ju köpa, men det här med att inte ha helheten tror jag är... Vi hade kvigorna borta, det kanske funkar men

en som bara har mjölk och skiter i växtodlingen och kvigorna, det tappar ju lite av det här, det kan jag ju tycka då.

På frågan om det finns kunskaper och färdigheter som går förlorade i och med den ökade specialiseringen och den ökande användningen av teknik ger bönderna olika svar. Mjölkbonde 2 har aldrig jobbat på ett stort ställe, och har därför lite svårt att svara på frågan. Hon menar dock att om man inte tar hand om allt arbete själv så finns det en risk att man går miste om erfarenheter och lärdomar man annars skulle få. Mjölkbonde 1 menar att risken såklart alltid finns, men tycker att väldigt många bönder är mycket duktiga, och lägger till att tekniken också förutsätter mycket kunskap. Hon berättar att hon själv varit mycket skeptisk till mjölkrobotar när de kom, men nu har mycket goda erfarenheter efter att själv ha skaffat en. Genom att lyfta bort slitsamt rutinarbete frigörs tid för uppföljning, och andra delar som till exempel brunstpassning. Mjölkbonde 3 svara ja på frågan och tar som exempel de tjejer från en mycket stor mjölkgård som kommit på studiebesök till hans gård för ett par år sedan, och som inte kunde något annat än att just mjölka korna.

Har bönders kompetens förändrats eller förskjutits?

Informanterna menar att svenska bönder är väldigt kompetenta. Rådgivare 1 tycker att det är svårt att svara på huruvida kompetensen har förändrats eller förskjutits i takt med moderniseringen, hon tycker att spridningen bönder emellan är stor. Hon tror också att det är svårt att klara sig med ett större lantbruksföretag som man ska leva på om man inte är väldigt duktig. Rådgivare 2 menar att kunskaperna har förskjutits, att bönder i högre utsträckning är entreprenörer och företagare. Hon menar även att storleksrationaliseringen och det faktum att man måste ha anställda på ett annat sätt har gjort att kompetensen har fördelats lite, och varje person måste inte längre kunna allt jättebra. Veterinär 2 menar också att bönders kunskaper har förändrats, de teoretiska har ökat, men mycket tyst kunskap har försvunnit. Han återkommer flera gånger till den tysta biologiska kunskapen och djurögat. Han menar att det som tidigare var en självklarhet för bönder som haft mycket kontakt med djuren som små inte längre kan förväntas av dagens generation. Han lägger stor vikt på de subtila signaler den som haft kontakt med djur sedan barnsben uppfattar, men som är svåra att lära in.

Vet 2: ” Ja, alltså kompetensen som jag nämnde för dig, när det gäller den biologiska kunskapen om det enskilda djuret så har skett en försämring. Och den har jag ju gett förklaringen till. Sen är ju å andra sidan, så är ju bönder som alla andra svenskar får man väl säga. Dom flesta i varje fall, väldigt medvetna om möjligheten att utnyttja it, datorer, hela köret. Jag menar där, fast på djursidan så har det ju sina begränsningar ändå. Därför att du måste, du måste behålla djurögat. Det är ju likadant som inom vår egen, för vår del, det får ju inte bli så att vi bara litar på labbproven. Man måste se patienten för att få helhetssynen.”

Etik

Samtliga informanter tycker att det är viktigt att diskutera etik inom djurhållningen. De flesta informanterna anser inte att man diskuterar det i tillräcklig utsträckning idag. Rådgivare 2 säger att hon har förståelse för att bönderna i dagens situation inte orkar diskutera så mycket kring etik, men menar att det är farligt att släppa frågorna. Hon tycker att det saknas en diskussion kring etiska aspekter, men ser samtidigt att kunskapen kring till exempel djurvälstånd ökar. Rådgivare 1 tror också att avsaknad av tid och ork hos bönderna idag gör att de inte tar sig an de svåra frågorna, men tycker att myndigheter och rådgivare alltför sällan diskuterar etik, och att man sällan lyfter frågor till en högre nivå.

RG 1: "Ja men jag tycker nog att vi diskuterar etik, och det hör ihop med dom här miljöfrågorna och lite övergripande frågor, alldeles för lite, vilket jag tror lite grann beror på att man inte har tid och ork att lyfta sig dit, hos många lantbrukare. Och jag tycker att vi diskuterar etik och övergripande frågor alldeles för lite även bland rådgivare och från myndigheternas sida."

Veterinär 1 tycker att frågan är samhällsrelaterad och därför mycket viktig att diskutera, och återkommer till detta flera gånger. Han är lite kluven till huruvida det diskuteras i tillräcklig utsträckning. Han menar att det finns policys i alla organisationer, i EU och i jordbruksverket och att på så vis diskuteras frågan. Samtidigt tycker han att politiker fegar ur, och att partierna borde ha en djurpolitik eftersom vad vi får göra med våra djur är en fundamental fråga.

Vet 1: "Ja i högsta grad och det hänger ihop med vad jag sa vad får vi göra med våra djur och inte, och det här är en samhällsrelaterad fråga det är ingenting som någon privat person själv kan bestämma över, utan det här, i och med att det är kännande varelser så har samhället att lägga sig i. Precis på samma sätt som vi behandlar våra medmänniskor så har samhället ett ansvar där."

Vad får man göra med djuren?

Informanterna hade svårt att svara på frågan vad de egentligen anser att man har rätt att göra med djuren. Det är naturligtvis inte så konstigt, frågan är stor och komplex och svår för de allra flesta att ge ett bra svar på. Flera av informanterna besvarar frågan snarare med att uppge premisser för djurhållningen. Premisser som återkommer är till exempel att man ska ta hand om djuren så väl man kan, ge dem ett så gott liv som det går, hålla dem friska, skydda dem från stress och se djuren som kännande varelser. Flera av informanterna uppger helt enkelt svensk djurskyddslag som premiss som måste uppfyllas för att djurhållningen ska vara etiskt godtagbar. Mjölkbonde 2 upprepar flera gånger att djuren ska ha det så bra som möjligt. Det hon tycker är särskilt viktigt är att korna får komma ut.

MB 2: "Jag tycker att korna ska ut. Såklart, och sen att de ska ha det så bra som möjligt. Och sen att de säger att de har det så bra i lösdrifterna, de behöver inte gå ut. Jag tror inte att det är riktigt sant för en kan inte gå

naturligt inne i en lösdrift mot till att gå ute på ett gårde. Så det kan inte vara lika bra. Och sen att de har svårigheter att ta ut dem för att de har många och det blir så låga drivningsgator för att de har så långt till betet och de har så många som ska ut å, de får dispenser, jag tycker inte det är rätt. De tycker jag inte.”

Mjölkbonde 1 svarar på frågan ur ett mer filosofiskt perspektiv. Hon menar att vi ändå har djuren för vår egen skull, och att en förutsättning för alltihopa är att vi dödar djuren. Men hon menar också att produktionen innebär ett stort ansvar för att djuren ska ha ett värdigt liv. Hon är också ambivalent när det gäller vilka premisser som krävs för att produktionen ska vara etiskt godtagbar. Hon menar att djuren ska slippa stress och ha möjlighet till naturligt beteende och att vi inom de ramar som finns ska försöka göra det så bra som möjligt för dem. Samtidigt är hon medveten om att ramarna är relativa.

MB 1: ”Djuren som finns här, dom skulle inte levt om det inte vore för att vi ville ha den här produktionen och att dom är en del av den. Men jag tycker att vi har ett jättestort ansvar att göra deras liv värdigt och bra. Och utan stress och smärta medan dom finns. Dom ska ha ett gott liv! Men vad får vi göra ur ett etiskt perspektiv? Vad kan vi inte göra? Det här med kalvarna är ju typiskt en sådan fråga tycker jag. Att separera mor och unger bara så där.”

Rådgivare 2 säger att man antingen kan se det som till exempel organisationen Djurens rätt, nämligen att vi inte har någon rätt att nyttja djur över huvud taget, eller så kan man se det som att man får nyttja djur under vissa förutsättningar. Var gränsen i så fall går menar hon dock att det finns olika uppfattningar om. Hon talar också om vår bristande logik när vi lagstiftar, och accepterar olika saker för olika arter. Hon ger ett exempel på när hon själv tycker att det gått över gränsen för vad som är etiskt.

RG 2: ”Det finns en knäckfråga som jag satt i tv faktiskt och skulle besvara. Om vi har nu så stora smågriskullar på grund av att man är så angelägen om att man vill ha fler smågrisar per sagg och år. Att då slå ihjäl några, därför att dom kommer inte att klara sig i alla fall. Där går gränsen för mig. Att vi låter djurliv födas bara för att kunna slå ihjäl dom sen, därför att det inte är lönsamt att behålla alla. Då är det någonting som är snett. Och det gjorde man ett tag med kalvar också, och då blev jag alldeles förskräckt. Det vill jag inte ha.”

Hon fortsätter även senare med sin ståndpunkt kring att äta kött.

RG 2: ”Jag vill ju fortfarande, eller jag äter fortfarande kött. Jag tycker att mindre fast bättre. Vi måste uppfylla våra svenska miljö kvalitetsmål och då är öppet landskap och mångfald jätteviktigt. Därför blir ju mjölkorna väldigt viktiga trots allt. Sedan producerar dom ju något som vi själva inte kan producera på växter och gräs. Jag har ju ett samarbete med djurens rätt ibland, men vi skiljer oss åt. Det är klart nu har dom fått vind i seglen. Det

händer mycket kring veganismen. Men med all respekt för detta så är inte frågan så lätt så att man bara tar bort alla djur så löser man hela klimat och hållbarhetsfrågan...”

Veterinär 1 menar att vad man får göra med djur måste baseras på att de är kännande varelser, men kopplar det också till våra behov. Han menar att vi inte får utsätta djuren för särskilt mycket lidande alls. Han menar dock även att det finns sätt att producera kött, mjölk och ägg rationellt utan att utsätta djuren för särskilt mycket lidande.

Vet 1: ”Och jag hör ju till dom också som sätter ihop det här lite grann med våra behov. Alltså egentligen kan man ju säga så här att vi får inte genomföra nåt som helst lidande hos våra djur alls, vi har en jättebra lag. Djur får inte utsättas för onödigt lidande och det är jättebra. Vi får alltså inte utsätta ett djur för lidande och ser vi ett djur som utsätts för lidande så måste vi försöka göra någonting åt det. Men sen så står det onödigt och det betyder ju att det finns någonting sådant som är nödvändigt. Och det kan jag hålla med dom om. Om det är någonting som är nödvändigt, som att vi behöver mat till exempel. Och då måste vi sätta dom här sakerna i proportion till varandra. Så om vi ligger och svälter på gatorna och så där så måste vi kanske göra någonting för att få ägg och kött och mjölk från djur och då får dom råka lite illa ut för detta då. Men det är ju inte riktigt den bilden vi har. Så jag menar egentligen att vi utsätter generellt sett djur för alltför mycket lidande som vi inte alls behöver utsätta dom för och det har ju fått som följd att vi förbilligar maten så mycket att vi till och med håller på att äta ihjäl oss på den.”

Veterinär 2 säger att det är vår uppgift att ”taga vård” om djuren. Det är det basala kravet som måste uppfyllas för att djurhållningen ska vara etiskt godtagbar, och lägger sedan till att man måste ha kärlek till djuren.

Vet 2: ” Ja, alltså det är det här basala kravet. Du måste ju ha alltså, det är ju ett stort ord, men du måste ha kärlek till dom. Det är ju så enkelt. Det är ju ungefär som till medmänniskor.”

Veterinär 3 menar att det är allmänhetens och politikernas bedömning som är avgörande för vad vi får göra, och menar att det på de grunderna är allmänt accepterat att man föder upp och håller djur för att producera mat. Då har vi också skyldighet att ta hand om dessa djur på bästa sätt genom att förebygga och minimera de problem som vår djurhållning kan orsaka. Han säger också att så fort man tar ett djur i sin vårdnad så inkräktar man på dess normala välbefinnande, både positivt och negativt.

Etiska dilemman

De exempel på etiska dilemman kopplade till djuren i deras arbete som bönderna tar upp är dels detta med att skilja kalven från kon, och även att skicka kor på slakt. Bönderna menar dock att detta med att skilja kalven från kon är ett nödvändigt ont,

den dricker helt enkelt för mycket mjölk annars och det är inte ekonomiskt hållbart. Att skicka kor på slakt beskriver bonde 1 och 2 som jobbigt.

MB 2: "Ja, det är klart när jag ska skicka kor till slakt. Det är ju inte roligt. Det blir värre och värre med åren. Värre och värre. Jag är så pass fäst vid dom och de är så personliga alla individer, så det är klart att det känns ju. Men då får man tänka att den har gjort sitt och vi kan inte ha kvar den... Jag får försöka att bara tänka så. Det är det enda för att komma över det. Det är bara så. Men det är jobbigt är det. Och de kor man tycker bättre om, det är ju bättre och sämre, då kommer det allt en tår. Det gör det."

MB 1: "Ofta så har man varit jobbkompisar i åtta, nio år kanske och känner dom väl och man har en relation till dom. Även att separera ko och kalv tycker jag är jobbigt, men det tycker jag att vi nu har hittat rätt så goda former för att göra, att det känns hyfsat okej."

Rådgivarna och veterinärerna fick en fråga om vilka etiska dilemman som finns i dagens mjölkproduktion, en fråga som skiljer sig något från den som bönderna fick svara på. Rådgivare 2 säger att man ofta brukar ta upp detta att skilja kon från kalven, men menar att det är något som vi får acceptera. Rådgivare 1 uppger att det finns många etiska problem i dagens mjölkproduktion, och menar att problem uppstår redan när vi gör dem till våra husdjur.

RG 1: "Överhuvudtaget att ha djur inne och trångt och stora flockar, mycket mer än vad naturen bjuder på egentligen. Det är ju en etisk fråga. Det är mycket vi gör avkall på om man jämför med djurens helt naturliga beteende så snart vi gör husdjur av dom."

Både veterinär 1 och 3 tar upp det faktum att man driver korna hårt och att man därför måste slakta ut dem tidigare. Ingen av dem menar att djuren egentligen lider av att slås ut tidigare, veterinär 3 tycker dock att det är en tragisk utveckling och tror också att det kanske är mer ekonomiskt att ha djur som mjölkar lite mindre, men lever längre. Veterinär 1 menar att det inte är ett etiskt problem i sig att korna har ett kortare liv, men däremot kan det vara ett problem att det antagligen skulle vara väldigt sjuka om de fick leva längre och att de lider av produktionssjukdomar.

Vet 1: "Från en etisk synvinkel så har jag svårt att tycka att det är fel att inte kor kan få leva så länge. För de vet ju inte om det va, vilka utsikter dom har. Vi tror ju att dom har ganska begränsad uppfattning om framtiden i alla fall. Men vad vi inte talar så mycket om och kanske inte vet så mycket om det är ju att om våra kor blev så gamla, hur sjuka skulle dom bli då."

Veterinär 2 säger att det stora etiska problemet som finns idag är anonymiseringen av djuren som han menar innebär en stor risk, och är ett svårslutligt problem. Han berättar om första gången han stötte på anonymiseringen av djur när han var på besök i USA.

Vet 2: "Jag minns att första gången jag mötte den här anonymiseringen utav ett enskilt djur, det var i USAs jättebesättningar. Och det såg jag redan, ja det började på sjuttioalet och jag har sett drastiska exempel, för du vet dom hyrde ju, och gör fortfarande så, hyr in skötare, ofta som är totalt utbildade, dom bara så att säga tar mannen från gatan, gärna en mexikan. Som du inte betalar så mycket. Och då beror det ju helt och hållet på den personens läggning. För han kanske aldrig har haft med djur att göra tidigare. Det är ett jobb. Det är 'si and so many dollars per hour' va. Och då kan det ju uppträda väldigt olika och otäcka saker. Jag menar, människan kan ju, och det är en väldig risk, bli, ibland säger man ju hemmablind, men det här är något annat. Där man blir likgiltig för lidande. Det, jag har sett alltså exempel på det, särskilt i lite större besättningar. Mest tydligt såg man det när vi fick dom stora hönsbesättningarna. Den likgiltigheten för lidandet hos en höna var så frappant. Vilket då man aldrig såg kanske, eller ytterst sällan såg i en kobesättning. Men kon är ju också en individ. Och det ligger alltså en risk i anonymiseringen. [...] Alltså jag har ibland tänkt när jag har sett dom värsta exemplen på kanske just burhönshållningen, både i Sverige och utomlands. Då har jag ibland tänkt på Auschwitz. På dom killar som kommenderades att tjänstgöra där. Dom blev ju likgiltiga. Uppenbarligen. För det var ju ytterst sällan, det är ytterst sällan, om ens, ja. Som man får någon signal om att det visades medkänsla. Utan människorna objektifierades. Och det är väldigt farligt om djur objektifieras. För det är medvarelser, och medvarelser ska inte objektifieras."

Veterinär 3 tycker inte att dagens syn på produktionsdjur är reduktionistiskt eftersom att de som jobbar med djuren generellt är väldigt måna om dem. Han tvekar dock lite och kommer liksom veterinär 2 in på att det i USA och på vissa håll i Europa finns gästarbetare som jobbar på gårdarna, och även om han tror att de kanske har samma etiska syn som vi så blir de på grund av omständigheterna till fabriksarbetare. Han menar vidare att man tar hand om djuren på ett annat sätt idag än förr. Visserligen tog man kanske mer hand om individuella djur förut, men samtidigt var många djur sjuka, och det var man van vid.

Vet 3: "För då kunde man ha djur som producerade lite och mådde dåligt och var sjuka och det vara man van vid. 'Ja det där är Bella och hon är halt, men det har hon vart länge hon kan gå med den här kalven', och så vidare. Nu hade man sagt hon får inte lida, hon måste slaktas på direkten. Jag tror inte att det skiljer sig, totalt sett. Ja det är annorlunda. Jag tror inte att det var mycket bättre förr. Då tog man hand om enskilda djur, men idag tar man hand om dom på ett annat sätt."

Rådgivare 2 upplever att ekonomi ställs mot andra värden i dagens mjölkproduktion. Hon ger konkret exempel med diskussionerna kring beteskravet där man försöker räkna på kostnader för att ha djuren på bete. Hon upplever att det för tillfället finns ett väldigt fokus på att räkna hem pengar när det gäller djurvälstånd, och menar att det är komplicerat att visa att även det som kanske kostar direkt, kan man räkna in senare.

Hon tycker dock inte att dagens bild av produktionsdjur är reduktionistisk, i alla fall inte bilden av kor. Hon berättar att förut ville man på slakteriförbundet aldrig annonsera med ett djur i annonsen, för att man inte trodde att konsumenten ville koppla ihop köttet med djur. Idag har man ju ofta djur i annonser för olika animalieprodukter.

Rådgivare 1 säger att bönder vill sina djur väl, och när det felar i djurhållningen så är det något annat som inte fungerar. Hon upplever inte att ekonomi ställs mot etik trots dagens pressade läge. Tvärtom menar hon att bönder är väldigt medvetna om vikten av att ha friska välmående djur för att få en bra produktion.

RG 1: "Jag tycker egentligen inte att jag har träffat en bonde som inte vill sina djur väl, när det inte fungerar så är det något annat som inte fungerar. Att ha djur är, man måste vara på topp. Man får inte ligga i skilsmässa, man får inte ha föräldrar som håller på att dö, barn som är sjuka, och när sånt händer, då kan det sacka i djurhållningen. Det är svårt."

På frågan om huruvida hon är nöjd med etiken i dagens mjölkproduktion berättar mjölkbonde 1 om ett studiebesök i Danmark där hon tyckte att djurhållningen på många sätt inte var så god. Där fick djuren inte gå på bete och hon såg mycket stereotypa beteenden som till exempel tungrollning. Vidare säger hon att hon umgås ju mest med ekobönder och att det ändå nog är lite skillnad i hur de tänker. Men en viss oro känner hon ändå inför framtiden.

MB 1: "Och många är mycket engagerade i sina djur. Men jag är lite rädd för vad som håller på att hända. Jag tror att en ko kanske mår bättre i en besättning med fyrtio kor än en med fyra hundra kor om viktiga förutsättningar i övrigt är lika. Och när man kommer in på en del av den nya tekniken som till exempel kompaktfodret, då känns det jättekonstigt tycker jag. En del av kornas naturliga beteende; ättider och tuggande- reduceras. Jag tror dock att synen på djuren varierar mycket mellan gårdar också."

Mjölkbonde 1 och 2 tycker att korna har ett egenvärde oberoende av det värde de har för oss. Bonde 3 svarar mer tveksamt, men fokuserar på att djuren ska må bra, och säger att korna säkert har ett eget liv i den form som djurskyddslagen och vi satt upp.

MB 1: "Ja, som individer har dom ju det. Såklart. Men att vi sätter oss över det eftersom dom är produktionsdjur. Det är självklart att dom har ett egenvärde, men samtidigt underordnar vi ju det hela tiden i produktionen."

MB 2: "Ja, dom har ett högt värde. Det har dom. Verkligen."

Ansvar för etiken

Samtliga bönder svarar utan att tveka att de har ett ansvar för att allt går etiskt godtagbart till på deras gård. Mjölkbonde 1 lägger dessutom till att hon anser att hennes ansvar fortsätter hela vägen till slakt. På frågan om konsumenter och

mejerier också har ett ansvar blir svaren mer tvekande. Mjölkbonde 2 tycker att både konsument och mejeri har ett ansvar, konsument genom att köpa svenska produkter och mejeri genom att betala så bra att bonden kan sköta sina djur väl. Mjölkbonde 3 tvekar i sitt svar men säger att det möjligtvis i så fall är ett ansvar att man köper produkter som är producerade etiskt och i ett land man vill köpa det ifrån. Mjölkbonde 1 anser att konsumenten har ett visst ansvar, men återvänder igen till det faktum att konsumentens avstånd till producenten är stort, och att det är svårt att se alla dimensioner om man inte förstår produktionen. Mejerierna anser hon däremot helt självklart ha ett ansvar, då de i Sverige byggs upp av bönder.

Bönderna fick även svara på frågan om de gör något i sin vardag av ekonomiska skäl som de skulle vilja undvika av etiska skäl, men även tvärtom ifall de gör något av etiska skäl som de egentligen inte kan rättfärdiga ekonomiskt. Bönderna hade lite svårt att komma på exempel på detta. Mjölkbonde 1 återkommer ännu en gång till detta med att skilja kalven från kon, men tillägger igen att det är svårt att lösa, och benämner det som dilemma för hela produktionen. En sak som hon tror kostar ekonomiskt, men som hon ändå tror är bra för korna är att de är ute så mycket.

MB 1: "Det här med att våra kor är ute så mycket hela året till exempel, det tror jag att dom mår gott utav, men jag tror kanske inte att det är ekonomiskt försvarbart. Dom trampar till exempel sönder en del. Men vi gör det ändå för att vi tycker att det är bra för dom".

Mjölkbonde 2 kommer också in på detta med allt extra jobb som hon lägger ner för att korna ska ha det lite extra bra.

MB 2: "Ja, nej det är min tid då som kostar om jag säger så. Och slitage på min kropp då att jag sköter dom. Det tar ju på krafterna. Det är väl det som är det jobbiga med det då. Men jag tror inte det kostar extra i pengar så. Ja det är klart vi strör lite extra så, det gör väl att det går åt mer spån. Och det kostar ju. Det är ju för att dom ska ha det bättre. Men den är det ju tiden en lägger ned. En går en extra runda och skrapar ner så att dom inte ska lägga sig i blötan. Och en går en extra gång och lägger upp maten på foderbordet så att dom ska få komma åt mer mat, liksom att de ska få i sig mer, så att de ska må bättre. Att de inte ska behöva sträcka sig kanske eller så för att komma åt det. Det är ju så en lägger ner tid, alltså extra. Det kostar ju på något vis det också, bara att det inte är något jag tar ut i pengar."

Bönderna upplever att den etiska synen på mjölkkor förändrats i och med att produktionsformen har förändrats. Mjölkbonde 1 menar att när man bara hade ett fåtal djur så betydde varje individ så mycket för familjens ekonomi. Mjölkbonde 3 säger att ju större det blir desto mindre benägen är man att pyssla om den specifika kon, det bli lite mer verkstad, eller fabrik. Mjölkbonde 2 tycker att det har skett en utveckling mot ökad komfort för korna. Hon tror att man insett att korna måste ha det bra för att mjölka bra.

MB 2: "Det är ju väldigt mycket om kokomfort om man läser i reklam från de laval och så. Kokomfort i allt är väldigt inne nu. Att de ska ha det så bra som möjligt. Och när de bygger nya ladugårdar att de bygger så att korna ska ha det så bra som möjligt. Det tror jag nog att det blir bättre för dom. Det tror jag nog. Att det är väldigt viktigt att det har vart i ropet nu. Vi har ju insett hur viktigt det är att korna ska ha det bra för att dom inte ska bli så mycket sjuka och för att de ska mjölka bättre och så. Ja det drar ju med sig allt. Så det tror jag på."

Bönderna tror alla att produktionskrav och djurvälstånd går hand i hand, eller till och med är förknippade, och att djuren måste må bra för att kunna producera. Mjölkbonde 1 och 3 är dock tveksamma till var gränsen går. Mjölkbonde 3 tycker att man borde kunna ha kor som mjölkar lite mindre men får leva lite längre. Mjölkbonde 1 oroar sig för att koindividen inte alltid ryms i systemen.

MB 1: "Jag tror att på många sätt har många kor det ganska skapligt idag. Men liksom frågan är var vi... var vi drar gränsen. Det finns ju såna här nästan lite mardrömssystem och det är grindar och grejer överallt och allt liksom är datoriserat. Och det vet jag inte kanske alltid om koindividen ryms i systemet. Kanske."

Möjlighet att leva upp till sina värderingar

Bönderna fick också frågor kring vad det är som styr dem i sin produktion, huruvida de upplevde att de kunde leva upp till sina egna värderingar och om det fanns några val de upplevde att de inte kunde göra, eller tvärtom var tvungna att göra. Bönderna menar att de kan leva upp till sina värderingar men säger samtidigt att det finns investeringar de önskar att de kunde göra, men inte har möjlighet till att göra eftersom ekonomin är så snäv. Mjölkbonde 2 önskar till exempel att hon kunde bygga om sin uppbundna lagård till en lösdrift eftersom det är bättre för korna att få röra sig, men med dagens dåliga lönsamhet är det inte aktuellt med en sådan investering. Mjölkbonde 1 uppger att hon gärna haft fler anställda, men att ekonomin inte tillåter det.

MB 1: "Vi brukar säga att det är jobb för fyra och lön för en och en halv. Men det är nog faktiskt så och har varit så länge. Jag tänker att det här med djurvälstånd, det är ju så att det är ett omsorgsyrke att vara bonde. Det är ett vårdande yrke på många sätt. Och att gärna vara många som jobbar, man hinner klippa djur mer, man hinner pyssla mer och man hinner göra allt det där extra. Men det är en ekonomisk fråga hur mycket anställt folk man kan ha. Och det är samma förhållande med investeringar på olika sätt också, det är hela tiden ekonomin som begränsar, tycker jag."

Den tredje bonden önskar även han att han kunde investera i gården på ett annat sätt än vad som är möjligt i dagens läge. Han jämför sin situation med andra företagares.

MB 3 "Men jag har ju inte kunnat investera. Det är det jag menar med att bli kallad företagare. Att kunna investera som de företagare inne i X måste göra och får göra så som ett företag, ta Volvo eller ett mindre företag, utan jag får ju bli glad om det blir någonting över när mjölkföretagen har räknat ut vad de ska betala för min mjölk. [...] Så att det känns. Jag är kanske lite för modern bonde. Jag vill inte gå och gnetta och gnetta och gnetta..."

Mjölkbonde 1 uppger att det finns vissa val hon känt sig "tvungen" att göra.

MB 1: "Ja det kan ju vara sånt där som att till exempel slå ut en ko som man tycker mycket om bara för att hon har kastat istället för att man behåller henne och seminerar om henne. Sådant händer ju.[...] En del av frågan hänger samman med skuldsättningen som man har. Som inte är någonting man vill, men som ändå har vart en nödvändighet för att kunna fortsätta produktionen och investera. Det är så otroligt mycket kapital bundet i allt som har med mjölkproduktion att göra."

Skiljer sig de etiska problemen idag från dem som fanns förr?

Rådgivare 1 är lite ambivalent när det gäller huruvida de etiska problemen som finns i dagens mjölkproduktion skiljer sig från dem som fanns i den mer traditionella djurhållningen, hon återkommer till det hon sagt tidigare att hon upplever att folk är väldigt måna om sina djur även i stora besättningar. Samtidigt säger hon att det kan vara svårt att tänka etiskt kring varje djur när man har fler. Hon återkommer också till det faktum att man idag har anställda på ett annat sätt än förut, och att många av dem inte är uppvuxna med lantbruk och djur. Hon önskar att det fanns kurser och utbildning för de som kommer in som tillfällig arbetskraft.

Rådgivare 2 säger att det bygger på att vi har annan kunskap idag kring vad som främjar djurens hälsa och gör att de mår bra, och det kan vi inte bortse ifrån. Hon säger att en del saker har under perioder varit jättefrågor som diskuterats väldigt mycket, men som ingen längre pratar om. Hon anger kodressörer och längden på båspallen som exempel.

Veterinär 1 menar att de etiska problem som finns idag skiljer sig från de som fanns förr. Ett modernt etiskt problem är just detta att korna om de fick leva längre förmodligen skulle vara ganska sjuka. Ett annat menar han är den minskade kontakten mellan människa och djur, med de konsekvenser det får. Han menar att akademiker inom området har ett stort ansvar. Kunskap är viktigt, och man har ett ansvar att söka kunskap. Han menar att i själva forskningen måste man vara objektiv, i valet av forskarfrågor kan man däremot låta sig styras för att söka kunskap. Veterinär 2 har samma syn kring att akademiker inom området har ansvar, och menar till och med att det är en etisk grundsats.

Även veterinär 3 tycker att man som akademiker har ett stort ansvar, detta gäller särskilt veterinärer när det kommer till djurvälstånd. Han menar att det är akademikerens roll att stå för fakta, och inte driva politik, och att det annars är lätt att tappa fokus i frågorna. Han vill se en riskbaserad hantering av djurskyddsfrågor, där

veterinärerna och andra sakkunniga ska stå för riskbedömning, men inte riskhantering. Han menar att det är mycket viktigt att se helheten när man diskuterar djurvälfrågor. För att det ska vara möjligt menar han att det krävs att de kliniskt verksamma veterinärerna tar del i debatten och bidrar med sina erfarenheter och kunskaper. Han menar att det sker i liten utsträckning idag och att debatten om djurskyddsfrågor ofta haltar.

Vet 3: "Om man inte ser helheten kommer man till enkla sanningar. Och då tappar, vilket jag har sett exempel på, då tappar näringen respekt för forskningen och SLU och annat. Och jag brukar säga, eftersom jag har funderat mycket på detta, att ytterst, det är ju en etisk fråga man lyfter upp, men i basen ligger då fakta. Vad är bäst för djuret? Inte vad jag tycker, utan vad som för djurets välbefinnande totalt är bäst. När vi gör detta om till exempel, hur vi ska behandla mastiter eller hur vi ska behandla en halt häst, då sitter vi alla och diskuterar detta och kommer fram till riktlinjer för detta. Men när det gäller djurskydd, då gör vi inte så. Då är det helt plötsligt polariserat."

Framtiden

När informanterna fick frågor om hur framtidens mjölkproduktion ska se ut handlar mycket om olika aspekter på hållbarhet. Mjölkbonde 1 vill att produktionen ska vara hållbar, och knuten till de förutsättningar som finns där den bedrivs. Både hon och rådgivare 1 tar dessutom upp frågan om foder, där de önskar att korna skulle äta mindre kraftfoder och mer grovfoder för en mer hållbar produktion. De nämner även båda två att man inte får glömma bort människans arbetsmiljö när man pratar om en hållbar produktion.

MB1: "Jag har ju tidigare på något sätt trott att ungefär det vi håller på med här det är en produktion som är anpassad till dom geografiska förutsättningarna. Har man inte betesmarker så att det räcker då bygger man inte för 400 kor. Och den typen av frågor tror jag är viktiga i framtiden. Jag tycker faktiskt att samhället har ett stort ansvar för det. Många länsstyrelser till exempel har gett bygglov och stöd för ladugårdar utan att betesfrågan finns beaktad. En hållbar produktion i framtiden tänker jag ska vara baserad på bete och grovfoder. Och då kanske man kan ha jättestora besättningar på vissa håll men i skogs och mellanbygd till exempel där mjölk skulle kunna vara en viktig produktion är förutsättningarna oftast annorlunda. Jag vet inte vad man ska syssla med i jordbruket som inte är kött eller mjölkproduktion i såna här områden. Då tror jag att produktionen måste vara knuten till dom förutsättningar som finns. Och det håller man nu på och klipper bort på något sätt."

RG1: "Ska den vara hållbar på sikt så är det ju mer närodlat foder. Egentligen tycker jag ju också att vi ska gå mot att mjölkkon ska äta ännu mer av vallfodret så att de inte konkurrerar med oss om födan. Och framförallt att hållbarhet betyder ju att jag inte kan hålla på och importera proteinprodukter

som har odlats på det vis att man måste hugga ner massa regnskog och naturbetesmarker och känslig miljö för att odla till mina kor.[...] Att kon ska vara det här som ger en kvalitetsprodukt, så vi äter ganska lite kött och vi dricker mjölk. Vi kan gärna ha många kombinationskor som ger båda, och dom lever på gräs och gräset är till för att vara en del av växtfödan som ska odla andra produkter. Dom ska vara en del av cirkulationen på gården och matförsörjningen.”

Rådgivare 2 talar om generationsmålet, och menar att vi i Sverige hela tiden måste sträva mot hållbarhet, och att det också blir ett bra argument mot import. Hon talar om hållbarhet ur många aspekter, men återkommer fler gånger till frågan om antibiotikaresistens som hon uppfattar som en riktig ödesfråga.

RG 2: ”Alla dom här målen måste vi gå mot, för att kunna försvara att vi inte ska importera det som är sämre producerat. Men det finns ju hållbarhetsaspekter som är jätteviktiga för mjölkproduktionen och det är ju allt som lantbruket påverkar, inte bara djuren i sig, utan det är alla dom andra aspekterna, exempelvis näringsläckage och minskad klimatpåverkan och biologisk mångfald. Vi måste beta naturbetesmarkerna. Och hälsan är ju knäckfrågan när det gäller antibiotikafrågan då. På den tror jag att vi ska fokusera hela tiden.”

Veterinär 1 tror att för att produktionen ska kunna bli mer hållbar krävs att vi lugnar ner kraven på maxproduktion och på så vis får friskare djur och mindre antibiotika användning. Han tycker att också antibiotikafrågan är viktig och att vi måste informera konsumenterna om vilka stora kostnader ökad resistens innebär. Han menar att det är ett exempel på något som kan bli en externaliserad kostnad där samhället får betala priset. Han tycker att vi måste ha många mål för utvecklingen av lantbruket. Ett är att djuren ska må bra, ett annat att produktionen ska gå att driva någorlunda rationellt. Han menar också att produktionen måste hänga ihop med samhällsliga krav och det konsumenterna efterfrågar

Veterinär 3 tycker också att det är viktigt att produktionen är hållbar, men lägger till att en bit är att det ska var ekonomiskt hållbart. Han menar också att det är viktigt att produktionen är öppen så att folk har insyn i produktionens och djurens villkor och får förtroende för jordbruket.

Vet 3: ” Men en bit när man pratar om detta är att det vara ekonomiskt hållbart. Och är det inte det så har vi ju ingen produktion. Och totalt sett i djurhållningen när man nu köper globalt, och globalt så går det ju inte. Det finns ju alltid någon jävel som kan producera det billigare, och inte sköter djuren, och det tycker jag är hemskt. Det kommer att vända till slut, men när det gör det vet jag inte. Så att det är väl om man kan skapa en marknad för bättre djurhållning eller där minimikraven är att det går inte att göra mycket mera här för vi ska ha dom här kraven.”

Mjölkbonde 2 tror att utvecklingen mot allt större gårdar kommer fortsätta. Hon spekulerar också kring att det kan komma att bli en trend i framtiden med mycket småskaliga bruk, där människor vill odla sina egna grönsaker själv och kanske även ha en egen ko för att få sin egen mjölk. Hon önskar också att det finns en möjlighet även för små bönder som hon själv att finnas kvar i framtiden.

Mjölkbonde 3 tar upp de ekonomiska svårigheter som uppkommer, när det är nästan omöjligt för en arvinge att ta över en gård som är mycket stor. Han tar också upp att målet med utvecklingen också måste vara att helt enkelt producera mat åt jordens befolkning.

MB3: "Vi är ganska så bra och vi har ganska så bra förutsättningar för att kunna producera mat i Sverige, även om det är kallt på vintern och så vidare, men årstiderna har ju sin charm och gör det kan vara ganska så bra skördar, mycket mat. Och det dör ju ändå 200 barn när du och jag pratar här. Det är ju inte bra. Sen får etiker och ekologer och liknande säga vad dom vill. Mat måste vi ju producera."

På frågan om vilka "mjukare" värden vi inte får tumma på under utvecklingen återvänder bönderna till etiken. Det handlar om att vi inte får glömma bort att djur är levande, kännande varelser. Bonde 3 tycker att det är viktigt att vi inte börjar spruta djur industriellt för att de ska växa eller mjölka bättre, eller klämmer in fler djur på liten yta för att det är bättre ekonomiskt. Bonde 2 menar att det är positivt att det är så trendigt med kokomfort nu, men är lite rädd att korna inte ska få komma ut i framtiden.

MB 2: "Men sen om de får komma ut ibland i framtiden, det är ju svårt att säga. För när det blir så stora enheter som det till slut kanske blir så blir det ju svårare. Jag förstår även jag då. Men att då har det blivit för stort. Tycker jag."

Mjölkbonde 1 tycker att etiken är viktig, hon kritiserar också hur LRF framställer det slopade beteskravet.

MB 1: "Nå, men det är väl mycket det här med djurvälstånd och etik och att man har förskjutit värderingarna mer än vad jag tycker är rimligt. Betet är ett jättebra exempel på det. Vi har ju det här med smågrisproduktionen, där man med ordvalet försöker färga det man håller på med. 'Omsorgsprogrammet', som betäckning för försök med fixerade suggor. Jag tycker det är så helt makalöst faktiskt. Och det är precis samma när LRF Mjölk har drivit 'God djurvälstånd 365 dagar om året' det betyder 'inget bete'. Och det är säkert många fina lagårdar. Men i många lagårdar går korna på spalt och kan aldrig gå naturligt annat än när dom kommer ut. Det pratar dom aldrig om dom här representanterna för oss mjölkbönder. Jag tänker att systemen formar oss som jobbar i dom också. Det går inte att jobba med djur som far illa hela dagarna och må bra själv som människa. Det hänger ihop."

Veterinär 1 tycker att vi inte får tumma på det att djuren inte ska lida, och inte heller en transparent djurhållning i samklang med samhällliga krav. Han menar dessutom att det finns ett värde i att producera det människor efterfrågar istället för att få människor att efterfråga det vi producerar. Veterinär 2 menar att vi hela tiden måste anpassa tekniken efter djuren, och att vi måste se djuren som medvarelser. Han menar att objektifieringen av djur är livsfarlig. Veterinär 3 menar att djuren ska behandlas väl, vara friska och må bra, det får vi inte tumma på. Samtidigt säger han att det inte handlar om en enskild faktor, utan en helhet.

DISKUSSION

Att vara mjölkbonde

Genom intervjuerna har vissa särdrag inom mjölkbondeyrket utkristalliserat sig. Att ärva sitt yrke är idag inte speciellt vanligt i Sverige, ändå uppger alla bönder att de i någon mån ärvt sitt yrke. Kanske finns det bland bönder en förväntan att barnen ska ta över föräldrarnas mjölkproduktion, kanske är det som bonde 2 påpekar att det är svårt att få ett intresse för något man aldrig stöter på. De som bedriver mjölkproduktion har således sannolikt träffat på kor mycket i sin barndom. Att sköta en mjölkgård som kanske funnits i slakten i flera generationer betyder förmodligen mycket för hur man ser sitt arbete, som får en större betydelse än bara ett sätt att försörja sig. Om företaget inte går runt kan man bli tvungen att sälja släktgården. Många har tagit stora lån, det uppgav även två av informanterna, och driver man företaget som en enskild firma är man personligt ansvarig om företaget går i konkurs.

Bönderna arbetar mycket hårt, men gårdarna har dålig lönsamhet. Mjölkbonde 2 till exempel berättar om det extra arbete hon gör för korna varje dag för att de ska ha det bra. Men säger också att det arbetet inte kostar något, för det är ju hennes egen tid och kraft det handlar om. Synen hon har på sin arbetstid ger en ledtråd om att hon sannolikt inte ser arbetet som enbart ett yrke, utan snarare som ett sätt att leva. Hon har aldrig ledigt. Det är också det som bönderna uppger som en av de få fördelarna med en större mjölkgård, möjligheten att ha anställda och på så vis få en mer reglerad arbetstid, något som är en självklarhet inom de flesta andra branscher i Sverige idag. Rådgivare 1 säger vid ett tillfälle att som bonde får man inte ligga i skilsmässa, ha döende föräldrar eller sjuka barn. Att ha hand om djuren och få företaget att gå runt är så krävande att man måste "vara på topp".

Böndernas arbetssituation kan absolut ses som ett etiskt problem i sig. Deras situation är inte rimlig utifrån ett modernt synsätt på arbete. Förutom detta finns det också en risk, precis som Hendrickson och James (2005) visar, att den ekonomiska pressen leder till begränsade valmöjligheter och en urholkad etik hos bönderna. Det är inte heller hållbart eller robust att arbetet är så krävande att man inte klarar att genomföra det med bibehållen djurvälstånd om man till exempel får problem i privatlivet.

Det verkar vara viktigt för bönderna att ha kontakt med djur och natur i sitt arbete, då samtliga tar upp det som det bästa med yrket. Även friheten inom yrket verkar betyda mycket. Detta är intressant då modernisering och rationalisering *kan* tänkas påverka

dessa bitar. Med ökad storleksrationalisering och alltmer teknik finns en risk att kontakten med djur, och även med naturen minskar inom yrket. Man kan även tänka sig att det som bönderna beskriver som frihet minskar när gårdarnas storlek ökar och alltmer drivs som företag med hjälp av flertalet anställda som är specialiserade på olika uppgifter på gården.

Mjolkproducent vs mjölkbonde

Under veterinärutbildningen stöter man ofta på begreppet mjolkproducent, vilket har en annan klang än mjölkbonde. Bönderna själva uppger att de kallar sig lantbrukare eller bönder, ingen av dem ser sig själva som en mjolkproducent. Mjolkbonde 2 motiverar detta med att ordet bonde innehåller så mycket mer än bara mjolkproduktion. Det hon säger är ganska talande, att vara mjölkbonde handlar mycket om någon slags helhet, inte bara om själva mjölken. Begreppet mjolkproducent kan tolkas reducerande, då det inte innehåller allt det som finns införstått i begreppet bonde. Begreppet producent är också ekonomiskt och bortkopplat från ursprung. Dessutom förknippas sannolikt ordet "bonde" i högre grad med en biologisk aktivitet, och med djurhållning, än ordet producent. Resonemanget kring ordens betydelse finns även hos Rollin (2004) som beskriver hur man i samband med industrialiseringen av jordbruket efter andra världskriget bytte namn på institutionerna på universiteten, från "animal husbandry" till "animal science". Namnbytet flyttar fokus från vårdande och omhändertagande av djur till vetenskap och industri. Det är sannolikt ingen slump när språket förändras på det här sättet, utan speglar snarare de värderingar som ligger i tiden.

Moderniseringen

Att öka produktionen tycks ha gått som en röd tråd genom utvecklingen. Informanterna och litteraturen nämner också att det funnits en vilja att ta bort tunga arbetsmoment och höja böndernas levnadsstandard, men mycket verkar ändå ha handlat om att producera stora mängder mat billigt. Till en början skedde det som ett svar på livsmedelsbristen efter andra världskriget. Moderniseringen har dock fortsatt långt efter att livsmedelskrisen i Europa lösts, och fortsätter fortfarande. Effektiviseringen av jordbruket fortgår även i perioder av överproduktion, vilket gett upphov till stora problem. Det måste alltså finnas andra motiv till den konstanta utvecklingen mot ökad effektivitet. Hardemen och Jochemsen (2011) menar att det finns ideologiska aspekter på moderniseringen av lantbruket. De pekar på en allmän inställning i samhället där olika "världsliga" värden blir till absoluta mål, som man fokuserar på utan att ta hänsyn till konsekvenserna. De menar att man inom jordbruket fokuserar på effektiviseringen som ett mål i sig snarare än ett medel, vilket är olyckligt. Även om detta är en fråga som är större än jordbruket tror jag ändå att det är viktigt att formulera hur man vill att jordbruket ska se ut, för att på så vis använda sig av moderniseringens olika medel för att nå dit. Det verkar inte rationellt att fokusera enbart på att effektivisera ännu mer, när det redan nu är många mjölkbönder som måste lägga ner sin produktion mot sin vilja.

Teknik

Det råder ingen tvekan om att den tekniska utvecklingen lett till många positiva saker för bönderna. Veterinär 2 nämner mjölkningsmaskinen och den automatiska utgödslingen som exempel på två moderniteter som frigjort bönderna från tunga och tidskrävande moment. Men i takt med att man med hjälp av teknikens hjälp underlättat för bönderna har också antalet djur per gård ökat, liksom kravet på avkastning.

Veterinär 1 tar upp det faktum att den ökande produktionen för bönderna varit något av ett nollsummespel. Hans resonemang liknar det som Hendrickson och James (2005) för kring vad de kallar för ett "teknologiskt löpband". Problemet är inte avskilt till jordbruket, utan är ett universellt dilemma. Tekniken borde kunna hjälpa oss att med mindre arbete klara samma produktion som innan, samtidigt kommer med ny teknik krav på ökad produktion för att stå sig i konkurrensen. Istället för att med teknikens hjälp minska arbetsbördan för alla, producerar alla mer, med följden att flera producenter slås ut. Roland Paulsen beskriver liknande fenomen inom flera andra branscher i sin bok "arbetssamhället" där han kritiserar att teknologin inte i större utsträckning gagnat lönearbetarna genom sänkt arbetstid (Paulsen, 2010).

Storleksrationaliseringen

Det har hos informanterna funnits en försiktighet kring att uttrycka sig negativt mot storskaliga gårdar. Det är dock tydligt att det finns flera konkreta problem som kan framföras som argument mot en fortsatt storleksrationalisering. Rådgivare 2 säger vid ett tillfälle att det är svårt att argumentera mot ökande storlek om man kan visa att man kan ha en bibehållen djurvälstånd trots ett stort antal djur. Visserligen har hon rätt i att man inte kan argumentera mot ökande storlek bara för sakens skull, samtidigt tycker jag att man skalar bort några av etikens lager när man låter det handla om enbart djurvälstånd. Att anonymiseringen är ett etiskt problem i sig betyder inte *nödvändigtvis* att det alltid är ett djurvälståndspåverkan problem. Det torde dessutom finnas ett visst problem i vilken miljöpåverkan en gård med ett stort antal djur får. Hanteringen samt transport av gödsel och foder är exempel på problematiska områden.

Specialisering

Bönderna uttrycker vid flera tillfällen att det är viktigt med någon form av helhet. De menar att när man specialiserar sig mer och smalnar av sin produktion så riskerar man att tappa en helhet som de anser är viktig. Dagens mjölkproduktion är dock väldigt specialiserad om man ser i ett historiskt perspektiv. Att över huvud taget ha en produktion som bara inbegriper mjölkkor är en relativt modern företeelse. I och med att det finns en rädsla för att tappa viktiga bitar genom ytterligare specialisering kan man fundera på om och i så fall vad vi har tappat på vägen till den produktion vi har idag. Hendrickson och James (2004) argumenterar för att även specialisering på den nivån som vi ser i Sverige, det vill säga där man riktar in sig på en enda produkt (i detta fall mjölk) leder till förluster av kunskaper och färdigheter. Även Ekesbo (1988) menar att så är fallet, och kallar den kunskap som går förlorad för "tyst" biologisk kunskap. Det är svårt för dagens bönder att identifiera sig med eventuella

kunskaper som deras föregångare hade, men som de själva saknar och kanske är det därför de inte heller ser sig själva som specialister. Detta riskerar i så fall utvecklas i ett sluttande plan med utarmning av både kompetens och identitet. Det ska sägas att detta kan vägas mot vinster i specialiseringen. Det kanske inte är önskvärt att samtliga bönder är generalister och producerar alla typer av livsmedel, men man måste vara medveten om risker med specialisering för att kunna ta ställning i frågan, och eventuellt hitta en rimlig balans.

Mjölkkrisen

Mejeriföretagen växer på en internationell marknad, och även om de ägs av bönderna kan man ifrågasätta vilken makt de svenska bönderna har i ett multinationellt företag som representerar bönder i flertalet länder. Mjölkbonde 3 beskriver dessutom en viss uppgivenhet kring att engagera sig politiskt och i olika organisationer. Även veterinär 2 är inne på detta. Han menar att LRF idag är mindre demokratiskt än tidigare, och att enskilda bönder inte kan påverka situationen inom organisationen. De flesta informanterna tror inte att bönderna kan lösa mjölkkrisen idag, med andra ord tror de inte att bönderna har makt över sin situation. Ett samlat intryck tyder på en känsla av maktlöshet, där mjölkpriset bestäms av faktorer långt utanför böndernas egen sfär. Detta förstärks naturligtvis av att de inte känner sig representerade av sina egna organisationer. Bilden informanterna ger av böndernas situation stämmer överens med vad Hendrickson och James (2005) skriver om koncentrationen av kapital inom branschen och att producenterna skärs av från beslut rörande produktionen.

Endast ett fåtal av informanterna pekar på överskott eller konkurrensen som orsak till mjölkkrisen. Det är väldigt intressant med tanke på att mängden mjölk vi producerar i Sverige inte har minskat i närheten av lika mycket som antalet mjölkbönder senaste årtiondena. Det borde vara en enkel logisk slutsats att om varje mjölkbonde utökar sin besättning, effektiviserar och på så vis producerar mer mjölk så måste antalet bönder minska i samma takt, om man inte räknar med att öka konsumtionen eller exporten kraftigt. Visserligen är vi i Sverige inte självförsörjande på mjölkprodukter, men man kan knappast mena att minskningen av mjölkbönder beror enbart på ökande import. Snarare är minskningen av antalet bönder en ganska självklar följd av rationalisering och effektivisering. Detta har tidigare i Sverige varit ett politiskt mål under flera årtionden under 1900-talet (Isacson & Flygare, 2003), och att höja effektiviteten anges dessutom som ett mål för EUs jordbrukspolitik (EU-upplysningen). Mjölkkrisen består således i fler aspekter än bara det att många mjölkbönder lägger ner, även de som är kvar får väldigt dåligt betalt för sitt arbete. Man använder dock ofta minskningen av antalet mjölkbönder som ett slagträ i den offentliga debatten, utan att nämna att antalet kor och andelen invägd mjölk inte har minskat i samma utsträckning. Jag menar att detta är vilseledande, och döljer en viktig aspekt i frågan.

Det är viktigt att poängtera att det finns en tydlig vinst med effektiviseringen och den pressade marknaden och det är den billigare maten till konsumenten. Det är också

det som varit ett av de politiska målen med rationaliseringen av jordbruket, men frågan är om maten behöver bli ännu billigare för konsumenten? Flera av informanterna tar också upp detta. Rådgivare 1 till exempel menar att den springande punkten i moderniseringen är att den urbana människan ska ha billig mat. Mjölkbonde pekar också på detta när hon berättar om en politikers Twitter-inlägg. Veterinär 3 är kanske den som tydligast tar upp frågan. Han menar att man ofta glömmer bort att jordbruket faktiskt är till för mat. Visst är det så att debatten kring mjölkkrisen i Sverige har ett fokus på att rädda bönderna, detta reducerar den komplexa frågan om matproduktion i landet till att handla om en yrkesgrupp som har det svårt. Jag skulle dock vilja påstå att det handlar om *ännu mer* än bara matproduktion.

Även om jordbruket kan sägas vara till för mat är det viktigt att ha en holistisk syn på det. Man kan inte skära ut behovet att producera mat från det stora sammanhang som det är att bruka jorden. Om man bara ser till behovet att producera mat som ett absolut mål, riskerar man farliga konsekvenser, bland annat för miljön. Mephram (2000) påpekar just behovet av ett holistiskt synsätt på matproduktion. Han menar att vi genom specialiseringen efter andra världskriget visserligen höjt effektiviteten inom matproduktionen, men också att det inte längre finns något övergripande ansvar för hela processen vilket är problematiskt (Mephram, 2000). Vi måste se att jordbruket är komplext och berör många frågor, till exempel miljö, matförsörjning, landsbygd, biologisk mångfald och så vidare, i varje försök att begränsa det till en enskild fråga om effektivitet riskerar man att försumma övriga aspekter.

Samhället och mjölkproduktionen

Uppfattningen om att den moderna människan har en låg förståelse för jordbruket har bekräftats av samtliga informanter. Mjölkbonde 1 ger ett särskilt intressant svar när hon säger att konsumentens avstånd till jordbruket är en *förutsättning* för den del av jordbruket som vi inte tycker är bra. Det hon sätter fingret på är ett etiskt problem i sig. Det är inte bara så att produktionen fortgår utan att konsumenten är informerad, det är till och med så att det faktum att konsumenten inte är informerad är *nödvändigt* för att produktionen ska kunna fortgå. Naturligtvis är det magstarkt att beskylla en näring för att medvetet föra konsumenter bakom ljuset, samtidigt kan man anta att det ligger i näringens intresse att konsumenten inte är välinformerad. Mjölkproduktionen är sannolikt den del av animalieproduktionen i Sverige som är mest öppen och transparent. Ändå har flera informanter återkommit till det hyckleri som de upplever att till exempel LRF står för, när de å ena sidan vill skära ner på beteskravet och å andra sidan gärna vill visa upp betande kor för konsumenter. Informanterna upplever att det finns en tydlig vilja hos lantbruksetablissemangen att förmedla vissa värden som relaterar till en sörgårdsidyll till konsumenten, samtidigt som man kritiserar konsumenten för att inte förstå hur ett modernt lantbruk bedrivs.

Detta kan kopplas till Borkfelt et al (2015) och hur de som exempel beskriver Arlas önskan om att förknippas med naturen. Ordet natur eller naturligt är mycket svårtolkat och kan tolkas på vitt skilda sätt. När det presenteras ihop med en

betande ko kan man dock misstänka att avsändaren önskar att konsumenten ska tolka ordet i form av en naturlig produkt som kommer från ett djur som fått leva naturligt, detta är dock en tolkning av ordet och det ställer inga motkrav på producenten. Det kan inte ses som en falsk marknadsföring att ha en betande ko på mjölkförpackningen förutsatt att det förekommit på vissa gårdar, men om det är den enda bilden av mjölkproduktionen som visas upp får konsumenten en felaktig bild av produktionen. Detta återknyter även till problemet med de olika bilder av animalieproduktionen som Fraser (2001) beskriver.

Veterinär 1 problematiserar också den splittrade synen på animalieproduktionen, och kallar det för ett demokratiproblem. Han har en något annan infallsvinkel på frågan, och pratar om de två "hur det ska vara" bilderna som finns och hur de inte stämmer överens med varandra. En ökad insyn, och ett mindre avstånd mellan producenterna och medborgarna är sannolikt nödvändigt för att få ihop bilden av vad en juste produktion är. Resonemanget liknar det som Fraser (2001) för när han säger att branschen bör försöka harmonisera sin produktion med samhällets värderingar för att även i framtiden få ett fortsatt förtroende för sitt arbete. Det är visserligen önskvärt att minska klyftan mellan dem som är en del av produktionen och dem som inte är det, för att undvika konflikter dem emellan. Samtidigt finns i resonemanget en risk för en form av värderelativism, eftersom man låter djurens värde bero på samhällets värderingar. Det är inte säkert att det skulle bli en "bättre" djurhållning om man likt Fraser föreslår harmonisera den med dessa. Vad händer om samhället förnekar djuren någon moralisk status över huvud taget? Är det i så fall rätt att följa samhällets värdering i den övertygelsen? Frågan är inte helt okomplicerad.

Ett annat problem med denna fråga är, som veterinär 3 påpekar, att människors okunskap och brist på förståelse för lantbruket och animalieproduktionen påverkar värderingar i samhället, och gör att många som har åsikter om den moderna produktionen saknar kunskap. Det som för en lekman kan se fruktansvärt ut behöver inte vara ett djurvälståndproblem, medan det denne inte alls reagerar på kan vara ett stort lidande för djuret. Ett exempel på detta från sällskapsdjurens värld är när privatpersoner anmäler hästägare för att hästarna går utomhus trots otrevligt väder. De förstår inte att hästen inte lider av det dåliga vädret på samma vis som vi, och ofta mår bättre utomhus i sin hage än inne i sin box. Samtidigt ser man som smådjursveterinär otaliga hundar med svåra lidanden, till exempel grav övervikt, hältor eller svåra andningsproblem, där djurägaren, trots sin kärlek och nära relation till hunden, inte identifierat dess lidande. Exemplet är mitt, men illustrerar att utan kunskap är det ibland svårt att bedöma vad som är en god djurhållning. Samtidigt är det viktigt att inte blanda ihop etik med djurvälstånd. Där djurvälstånd är något som man behöver kunskap för att kunna bedöma, är etik något som snarare reflekterar en persons grundläggande värderingar. Etiska problem som till exempel att skilja den nyfödda kalven från kon behöver man alltså inte särskilt mycket kunskap för att identifiera. Snarare kan det vara så att den som kommer utifrån lättare får upp ögonen för den typen av problem. Det finns alltid en risk att den som jobbar med djuren vänjer sig vid det som är brukligt och normalt, vilket för den sakens skull inte

behöver vara varken friskt, särskilt etiskt välgrundat, eller bygga på god djuromsorg eller innebära bra djurvälstånd.

Konsumentens och medborgarens ansvar

Att konsumenten har någon form av ansvar verkar samtliga informanter vara överens om. Samtidigt är de medvetna om att konsumenternas bristande kunskap ihop med dålig information och märkning av varor gör att de har svårt att ta sitt ansvar. Frågan är på det sättet intimt förknippad med det ökande avståndet mellan producenter och konsumenter. Man kan också liksom veterinär 1 ifrågasätta om en konsument kan ta ansvar för ett annat företag. Rimligtvis inte. Det är egentligen också bara veterinär 1 som utvecklar tanken att ansvaret en medborgare har skiljer sig från det som en konsument har. Flera av de andra informanterna anser visserligen att det skiljer sig genom sättet man tar sitt ansvar, konsumenten genom val i butik, medborgaren genom politiska handlingar, men utvecklar det inte vidare.

Veterinär 1 menar att man som medborgare ska vara med och ge uttryck för vilket samhälle man vill leva i. Jag håller med om att det finns en viktig distinktion. Att vara medborgare handlar inte bara om att visa sina preferenser genom bojkott av olika produkter, utan att ta del i skapandet av samhället genom att vara med och fatta gemensamma beslut. Även den som över huvud taget inte konsumerar produkterna måste också ha rättighet (och skyldighet) att som medborgare påverka vilka lagar vi stiftar kring djurhållning. De frågorna är inte konsumentens att styra över. Jag menar också att man kan gå vidare med tanken att konsumenten inte kan ta ansvar för ett företag, därför att medborgare däremot kan, genom den politiska makten, och lagstiftning i någon mån anses ansvariga även för vad andra företag gör.

Att lägga alltför stort ansvar på konsumenten är också att avpolitiserar frågan enligt mig. Istället för att organisationer och politiker tar ansvar för etiken pekar man på konsumenterna, och tycker att de ska lösa frågan, utan vare sig kunskap eller makt i frågorna. Problemet diskuteras av Gjerris och Saxe (2013) där de bland annat påpekar att det är oerhört svårt att konsumera etiskt. Det finns flera olika etiska kategorier att ta hänsyn till, exempelvis miljö, arbetsförhållanden och djurhållning, och komplexiteten inom kategorierna är också stor. Dessutom menar de att konsumenten ofta tycks villig att konsumera på ett sätt som inte är i linje med vad de tycker är viktigt som medborgare (Gjerris & Saxe, 2013). Detta knyter på sätt och vis också an till det Barrera (1997) menar när han säger att avståndet mellan konsumenter och producenter idag är så stort att de moraliska incitamenten för att betala ett juste pris inte längre är synliga för konsumenten. Det finns ett behov att kompensera detta med hjälp av andra mekanismer.

Etik och djurvälstånd

Att diskutera etik är svårt, och det speglas i informanternas svar. Några informanter uppger djurskyddslagen som premiss som ska uppfyllas för att produktionen ska vara etiskt godtagbar. Det svaret är enkelt att ta till, men man smiter då undan den etiska frågeställningen genom att hänvisa till en juridisk lag. Många informanter blandar också ihop etik med djurskydd och djurvälstånd. Visserligen är etik inom djurhållning

intimt förknippad med djurvälstånd och djurskydd, men det finns ändå en viktig distinktion. Att flera av informanterna blandar ihop begreppen speglar delvis en allmän tendens i samhället att låta djuretik handla om just djurvälstånd och djurskydd. Jag anser att man genom att göra detta skalar bort flera dimensioner av etiken.

Vid frågor om etik och djurvälstånd är samtliga informanter som inte själva är bönder snabba med att poängtera att dagens bönder är skickliga, och mycket måna om sina djur. Detta framstår nästan som ett försvarstal ibland, även då frågan ställts på ett sätt som inte insinuerat att detta skulle vara fallet. Bönderna däremot har varit mer öppna för dessa frågor, och inte hamnat i försvarsställning. Jag gissar att veterinärernas och rådgivarnas vilja att framhålla böndernas kompetens och välvilja för djuren bottnar i att de vill visa solidaritet med de svenska bönderna i dagens svåra läge. Det finns också, åtminstone inom veterinärkåren, en stark patriotism, där de svenska värderingarna och den svenska djurhållningen anses vara överlägsen den i andra länder (detta har jag uppfattat både gällande produktionsdjur, men också smådjursmedicin). Det är positivt att man vill hjälpa bönderna och måna om det "varumärke" som svenska bönder står för. Samtidigt är det viktigt att Sveriges djurhållning inte får gå fri från kritik, annars riskerar man att se mellan fingrarna med mindre bra saker och på så sätt snarare försämra djurhållningen på sikt. Att lyfta fram de problem som finns är viktigt för att kunna utveckla djurhållningen till det bättre i framtiden.

Vad får vi göra med djuren?

På den basala, men svåra frågan om vad vi får göra med våra djur ger informanterna ofta relativa svar. Flera svarar att vi ska ge djuren ett "så gott liv som möjligt under de förutsättningar som finns" eller liknande. Det svaret lämnar oss utan särskilt mycket hjälp då det kan innebära i princip vad som helst. Precis som mjölkbonde 1 säger så är ju ramarna, eller förutsättningarna relativa. Några anger istället premisser som ska uppfyllas, till exempel att djuren ska ha tillgång till mat och vatten och vara friska. Inte heller detta ger egentligen svar på själva frågan eftersom det är vad lagen kräver, och snarare ger exempel på vad vi inte får göra (neka djuren mat och vatten). Några av informanterna påpekar också det faktum att vår etik kring djur inte är logisk, eller rättvis, och det vi anser vara godtagbart på ett djurslag anses förkastligt på ett annat.

Veterinär 1 relaterar vad vi får göra med våra djur till våra behov, med begränsningen att vi inte får utsätta djuren för onödigt lidande. Således kan det vara ibland var *nödvändigt* att utsätta djuren för lidande för att få mat, han är dock noga med att vi idag utsätter djuren för mycket *onödigt* lidande, exempelvis genom minkuppfödning och överdriven köttkonsumtion, som knappast kan anses vara nödvändigt för oss. Han menar också att det går att producera animalieprodukter utan att utsätta djuren för särskilt mycket lidande. Det är intressant eftersom vi då får ytterligare ett verktyg för att minimera lidande. Går det att utföra animalieproduktionen på ett sätt som ger upphov till mindre lidande så borde vi göra det, annars utsätter vi ju faktiskt djuren för onödigt lidande. Tankesättet kan i någon mån relateras till utilitarismen, i det att man snarare ser till ett totalt utfall än till absoluta rätt och fel. Inom utilitarismen anses dock djurens intressen ofta som lika viktiga att ta hänsyn till som människors.

Veterinär 2 svarar på ett sätt som sticker ut. Han pratar om att det är vår uppgift att ta vårda djuren, och går så långt som att säga att vi måste ha kärlek till dem. Han anger alltså att vi måste ha känsla för djuren. Ordvalen, men också hur han beskriver synen på djur, och hur han problematiserar anonymiseringen av djur skiljer ut honom från de andra informanterna. Han menar att det i anonymiseringen ligger en risk att man som skötare bli likgiltig för det lidande man ser. Även detta anspelar på vikten av att ha känslor i relation till djur. Han är noga med att påpeka att djuren är våra medvarelser och i och med det inte får objektifieras. Hans syn på etik liknar snarast en omsorgsetisk sådan. Den feministiska omsorgsetiken förkastar den materiella och känslolokala synen på djur och natur, och menar att viljan att dominera naturen är orsaken till den dåliga behandlingen av djur (Donovan, 1990). Jag uppfattar också att det är just hans omsorgsetiska ställning i kombination med att han värderar djurindividerna högt som gör att han kan formulera en kritik mot anonymiseringen av djur. Några av de andra informanterna uttryckte att de trodde att det kunde vara negativt, men kunde inte uppge klara argument varför, kanske för att de intellektuellt har fastnat i den materialistiska världsbild där alla argument måste botten i kalla fakta och vetenskap, och där känslor och omsorg inte erkänns som viktiga.

Det är synd att man inte i större grad erkänner känslor och omsorg som viktiga, eller kanske till och med nödvändiga i etiska frågor. I sitt examensarbete inom husdjursvetenskap utvärderar Elisabeth Tjärnström empatins påverkan på beslutsfattanden inom etiska försöksdjurskommittéer och beskriver forskning som visar att människans förmåga att känna empati med andra individer är vad som driver henne att över huvud taget bry sig om etik och moral (Tjärnström, 2013). Traditionellt sett har man velat dela upp känslor och förnuft och menat att de är inkompatibla. Trots att den typen av uppdelning fortfarande dominerar i forskarvärlden växer det fram modernare synsätt på känslor där man menar att dessa snarare verkar synergistiskt med förnuftet.

Anonymisering och objektifiering

Veterinär 2 är också den som anser att anonymiseringen av djur i sig är ett problem. Han menar att när skötaren inte har en relation till varje individuellt djur så kan denne visserligen ge djuren ett vänligt bemötande, men relationen som den var förr med ett givande och tagande är förändrad. Han menar också att när man plockar in skötare utan erfarenhet som ska arbeta i stora besättningar så kommer mycket att handla om dennes läggning. Det är kanske det Rollin (2004) syftar på när han säger att i den traditionella djurhållningen skyddades djuren automatiskt mot människans intressen, medan det i de moderna jättebesättningarna krävs nya moraliska kategorier. Och det är väl precis som veterinär 2 säger senare, att i anonymiseringen ligger en risk för objektifiering. Sannolikt är det svårare att hamna i ett läge där man objektifierar djuren när man har en personlig relation till var och en av dem. Med objektifiering följer naturligtvis lätt en blindhet för lidande. Detta tema kommer tillbaka när informanterna får frågan om djursynen har förändrats idag. Veterinär 2 och rådgivare 1 kopplar djursynen till just relationen mellan skötare och djur. Rådgivare 1 är osäker

men tror att det är svårt att ha samma djursyn på en del stora gårdar där det finns en stor omsättning av skötare.

Veterinär 1 pekar snarare på en djursyn hos medborgarna när han säger att det är gapet mellan dem och de livsmedelsproducerande djuren som gjort att djursynen förändrats. Han menar att vi å ena sidan instrumentaliserar vissa djur, och å andra sidan gör vissa till familjemedlemmar. De övriga informanterna säger däremot att de inte tycker att det finns en reduktionistisk djursyn idag, möjligen för att de tolkat frågan som att handla om böndernas eller skötarnas syn på djuren. Av bönderna uppgav två att det tyckte att det var ganska självklart att korna har ett inneboende egenvärde oberoende av de värde de har för oss. Den tredje bonden svarar mer tvekan, han är också den som hade störst antal djur. De bönder jag har intervjuat tycks inte ha en reducerande syn på djur, även om de gav uttryck för lite olika djursyn, och relationer till djuren. Det är såklart svårt att dra några slutsatser kring huruvida storleken på besättningen har någon betydelse för vilken djursyn man har från ett så litet intervjumaterial. Bland dem jag intervjuade var det ändå de två mindre bönderna som tydligast talade om sin relation till djuren, och betonade att djuren är individer. Det är möjligt att storleken på besättningen spelar in, det är ju som påpekats tidigare svårare att ha en relation till varje djur om man har väldigt många.

Etiska dilemman

Mjölkbonde 1 och 2 tar upp att de tycker att det är jobbigt att skicka kor på slakt, och menar även att det är ett etiskt dilemma i vardagen. Detta är på sätt och vis en kontroversiell fråga. Det är ju inte konstigt att det rent känslomässigt är jobbigt att skicka djuren till slakt, men frågan är om det är ett etiskt problem. Precis som mjölkbonde 1 vid ett tillfälle säger så är hela förutsättningen för att vi har en produktion att vi dödar djuren. På så vis borde det inte vara ett etiskt dilemma för den som accepterat produktionen, samtidigt är det naturligtvis det ultimata sveket att skicka djuren mot sin död. Inom veterinärmedicinen har man ofta ett förhållningssätt kring att avliva eller slakta djur (även mycket unga, eller till och med nyfödda) där man menar att det inte är oetiskt, eftersom att djuret inte lider av att vara dött. För en oinvigd kan denna övertygelse te sig nästan komisk. Döden anses ofta vara det värsta man kan utsätta en annan människa för. Utifrån etiska teorier kan man också ha olika uppfattningar om detta. Rättighetsetikern Tom Regan menar att vi inte har rätt att utnyttja djuren, och det faktumet förändras inte av några som helst omständigheter, att döda ett djur är således alltid fel. Utilitaristen Peter Singer menar snarare att vi måste ta hänsyn till djurens intressen precis som människans, men att det inte finns absoluta rätt eller fel, utan att det handlar om att maximera lyckan för så många individer som möjligt.

Min uppfattning är ändå att de här bönderna accepterat att djuren ska slaktas, men samtidigt har de en relation till de enskilda djuren vilket gör det mycket svårt för dem. Detta fenomen illustrerar just hur bönderna inte är rationella ekonomiska varelser som Hardemen och Jochemsen (2012) beskriver att de ses som, utan snarare människor som tvingas underordna sina värderingar och personliga relationer till sina djur den ekonomiska verklighet de lever i. Återigen är det svårt att dra slutsatser

kring storleken på gårdarna då det intervjuade materialet är så litet. Det är ändå noterbart att det är de två mindre bönderna som tar upp att det är jobbigt att skicka korna på slakt. Det skulle kunna bero på att de har en närmre relation till varje enskilt djur, då de har färre.

Ett annat ämne som mjölkbonde 1 tog upp var att skilja kon från kalven. Hon menar att det egentligen är ett dilemma för hela mjölkproduktionen. Även rådgivare 2 tog upp detta, men menar att det är något hon tror att vi får acceptera. Kalven dricker för mycket för att det ur ekonomisk synvinkel ska vara hållbart, därför har vi sedan länge normaliserat att skilja kalven från kon, trots att det för de flesta människor upplevs som stötande. Veterinär 1 tar också upp frågan om kon och kalven, men menar tvärtom att det visst går att hitta lösningar där kalven kan få dia kon. Han menar att det är märkligt att vi på grisar har krav på att smågrisarna ska få dia längre än de gör i andra länder, och motiverar det biologiskt, men när det gäller korna har vi i inte samma syn. Återigen är vår "norm" kring hållningen av de olika djuren det som styr, snarare än etiken.

Egentligen är dilemmat ett lysande exempel på hur ekonomi ställs mot etik och djurvälstånd. Det är klart att det är oetiskt att skilja en ko från hennes nyfödda kalv. Det är för det första naivt att tro att det inte påverkar välfärden hos både kon och kalven. Studier visar till exempel att kalven växer fortare de första dygnet om den får gå med sin mamma (även om den inte får dia) och att frekvensen av mastiter är lägre hos kor som dias av sin kalv (Flower and Weary, 2003; Krohn et al., 1999). Dessutom inbegriper etiken fler aspekter än bara djurvälstånd, till exempel respekt för individerna och deras inbördes relationer. Samtidigt är det en ekonomisk förlust om kalven diar kon, och samhället låter det väga tyngre för att hålla mjölkpriset nere, vilket leder till att mjölkbönderna ska genomföra separationen.

Ställs ekonomi mot "mjukare" värden?

Med undantag för rådgivare 2 anser inte informanterna att ekonomiska intressen ställs mot etik eller djurvälstånd trots dagens pressade läge. Rådgivare 2 menar dock att just förslaget att slopa beteskravet är ett exempel på detta. Man försöker räkna på kostnader kring beteskravet för att använda som argument i frågan. Flera av informanterna har tagit upp just beteskravets vara eller icke vara, men gör ändå inte kopplingen till att man i diskussionen ställer ekonomi mot mjukare värden som etik och djurvälstånd. Det är egentligen lite märkligt, vad skulle det annars vara frågan om? Det kan vara så att de tolkar frågan som att den handlar om huruvida de enskilda bönderna ställer ekonomi mot andra värden. Återigen upplever jag att det handlar om att man gärna vill se de svenska bönderna som väldigt duktiga och måna om sina djur. Det vill jag inte argumentera emot, men jag tycker att det är viktigt att erkänna att en tuff ekonomi kan leda till en eroderad etik samt forcera bönder till en djurhållning som egentligen inte stämmer överens med deras värderingar (Hendrickson and James, 2005). Det handlar troligen också om att de här sambanden kan vara svåra att upptäcka, vi vänjer oss vid de förutsättningar och normer som finns och inser inte alltid vilka idéer som ligger bakom.

Egentligen ställs ju ekonomin mot andra värden hela tiden, det handlar snarare om en relativ ram där vi accepterat de förutsättningar som finns, och först när dessa förskjuts upplever vi att ekonomin hamnar i konflikt med andra värden. Ett basalt exempel är, som tidigare nämnts, frågan om att skilja kalven från kon, som ytterst naturligtvis handlar om ekonomi, men eftersom det ligger inom de ramar vi accepterat är vi inte lika snabba att ifrågasätta det. Tvärtom anses ofta de som faktiskt ifrågasätter att vi skiljer kalven från kon som extrema, och viftas bort.

Man kan också se det som att djurvälstånd och ekonomi går hand i hand, och det menar också flera av informanterna. Veterinär 3 säger till exempel att idag har bönder inte råd att ha djur som är sjuka, eftersom det påverkar ekonomin så mycket. Därför menar han också att bönderna i högre utsträckning har djurens välbefinnande i fokus. Det är möjligt att bönderna idag är mer inriktade på djurvälstånd och att ekonomin påverkas av sjukdomar. Olika sjukdomar är dock fortfarande ett stort problem hos mjölkkor. Dålig klövhälsa är oerhört vanligt, liksom juverinflammationer. En stor anledning till att korna slaktas ut så tidigt idag är just att de är så sjuka. Det vore sannolikt bättre både djurvälståndsmässigt och ekonomiskt om djuren var friskare och därmed kunde leva och producera längre, tyvärr är vi inte där idag. Kanske är det också svårt att kombinera en mycket hög avkastning med friska kor.

Här tror jag återigen att det är viktigt att skilja de olika problemen åt. Det är möjligt att det är som veterinär 3 säger att man fokuserar mycket på djurvälstånd eftersom det kostar mycket ekonomiskt när djuren blir sjuka. Även om man i framtiden lyckas minska frekvensen av klövlidanden och juverinflammationer och på så vis kombinerar en ökad djurvälstånd med en bättre ekonomi betyder inte det att man tagit hänsyn till alla etiska aspekter. Etik har fler dimensioner och handlar också om hur man ser på djurens inneboende värde, och våra rättigheter och skyldigheter gentemot djuren. Exempelvis är det inte ett djurvälståndspå problem att avliva ett djur om det görs utan smärta och stress, däremot är det ett etiskt problem huruvida vi verkligen har rätt att ta livet av en annan varelse.

Framtiden

De flesta av informanterna tror att utvecklingen kommer att fortsätta mot större och större enheter, samtidigt är flera av dem försiktigt negativa till den trenden. Några uttryckte oro inför framtiden. De önskar en hållbar produktion, och flera nämner att det handlar om en helhet. De anser att produktionen måste vara hållbar för miljön, för djuren, men också för människorna som arbetar med den. Några informanter tyckte också att vi för att uppnå en hållbar produktion måste lugna ner produktionskraven på djuren. Några relaterar till den globala livsmedelsförsörjningen och klimatet, och menade att kor egentligen enbart bör äta grovfoder för att inte konkurrera med oss om födan.

Det är spännande att informanterna i så hög grad talar om att det är viktigt med hållbarhet och helhet inför framtiden. Möjligen känner de att det saknas helhetsperspektiv i dagens produktion, och att man snarare ser enskilda faktorer för sig. Detta stämmer överens med den specialisering som sker i takt med att

produktionen hela tiden ska bli mer effektiv. Återigen tänker jag på det mjölkbonde 2 säger när hon motiverar varför hon ser sig som mjölkbonde och inte mjölkproducent. Uttrycket mjölkproducent innehåller ju bara mjölken, en bonde är så mycket mer. Frågan är om vi i jakten på detaljerna glömmer att se hela bilden?

KONKLUSION

Det finns hos informanterna, och i litteraturen många tankar kring strukturen i mjölkproduktionen och de etiska problem som den ger upphov till. Några frågor har varit återkommande, och är särskilt intressanta då de ger upphov till flera etiska problem.

Böndernas ekonomiska situation är svår, och riskerar, förutom att den är problematisk i sig, att resultera i försämrade djurvälstånd och etiska problem. Särskilt problematiskt är detta i och med att bönderna inte känner att de har makt att påverka sin situation. Vidare finns ett stort avstånd mellan dem och konsumenterna, vilket gör att konsumenterna inte förstår innebörden av böndernas arbete. Avståndet gör också att villkoren för produktionen döljs för konsumenterna, vilket är farligt. Storleksrationaliseringen är det mest framträdande draget i den moderna mjölkproduktionen och innebär flera konsekvenser. En minskad kontakt mellan skötare och djur är den som informanterna uppfattar som mest avgörande. Rationaliseringen och effektiviseringen är också förknippad med, och ligger åtminstone i någon mån, bakom minskningen av mjölkbönder som vi sett i Sverige under en lång tid.

När informanterna pratar om framtiden fokuserar de mycket på hållbarhet och helhet. Kanske upplever de att de perspektiven saknas inom branschen idag. Upplevelsen att flera informanter hade ett behov av att prata om dessa frågor som i hög utsträckning handlar om strukturer och idéer snarare än detaljer förstärker min känsla av att den här typen av resonemang och diskussioner är viktiga för att nå en produktion som i högre utsträckning är etisk godtagbar.

REFERENSER

Adorno, T.W., Horkheimer, M., 1997. *Dialectic of enlightenment*. Verso.

Ahrne, G., Svensson, P., 2011. *Handbok i kvalitativa metoder*.

Appelgren, L.E., Jämte, I., Östensson, K., veterinärförbundet, S., 2010. *Veterinär - yrke i förvandling: från manligt till kvinnligt, från ensamvarg till lagarbetare : Sveriges Veterinärförbundet 150 år. Sveriges veterinärförbundet*.

Barrera, A., 1997. Exchange-value determination: Scholastic just price, economic theory, and modern catholic social thought. *Hist. Polit. Econ.* 29, 83–116.

Borkfelt, S., Kondrup, S., Röcklinsberg, H., Bjørkdahl, K., Gjerris, M., 2015. Closer to Nature? A Critical Discussion of the Marketing of “Ethical” Animal Products. *J. Agric. Environ. Ethics* 28, 1053–1073. doi:10.1007/s10806-015-9577-4

- Denscombe, M., 2009. *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Studentlitteratur.
- Donovan, J., 1990. *Animal Rights and Feminist Theory*. *Signs* 15, 350–375. doi:10.2307/3174490
- Ekesbo, I., 1988. Animal health implications as a result of future livestock and husbandry developments. *BIO-ETHICS* 87 20, 95–104. doi:10.1016/0168-1591(88)90129-3
- Falkengren, J., 2005. *Djurens skepnader: Närhet och distans i diskurs och livsvärld*. Lund University.
- Flower, F.C., Weary, D.M., 2003. The effects of early separation on the dairy cow and calf. *Anim. Welf.* 12, 339–348.
- Fraser, D., 2001. The “new perception” of animal agriculture: legless cows, featherless chickens, and a need for genuine analysis. *J. Anim. Sci.* 79, 634–641. doi:/2001.793634x
- Fraser, D., 2001. *Farm Animal Production: Changing Agriculture in a Changing Culture*. *J. Appl. Anim. Welf. Sci.* 4, 175–190. doi:10.1207/S15327604JAWS0403_02
- Gålmark, L., Silfvast, J., Thieme, B.-M., 1997. *Djur och människor: en antologi i djuretik*. Nya Doxa i samarbete med Nordiska samf. mot plågsamma djurförsök.
- Gjerris, M., Saxe, H., 2013. The choice that disappeared: on the complexity of being a political consumer, in: Röcklinsberg, H., Sandin, P. (Eds.), *The Ethics of Consumption*. Wageningen Academic Publishers, pp. 154–159.
- Hardeman, E., Jochemsen, H., 2012. Are There Ideological Aspects to the Modernization of Agriculture? *J. Agric. Environ. Ethics* 25, 657–674. doi:10.1007/s10806-011-9331-5
- Harrison, R., 2013. *Animal machines*. CABI.
- Hendrickson, M., James, H., 2005. The Ethics of Constrained Choice: How the Industrialization of Agriculture Impacts Farming and Farmer Behavior. *J. Agric. Environ. Ethics* 18, 269–291. doi:10.1007/s10806-005-0631-5
- International Farm Comparison Network. Kiel, G., Hemme, T., 2012. *IFCN Dairy Report 2012: For a Better Understanding of Milk Production World-wide*. IFCN-International Farm Comparison Network
- Isacson, M., Flygare, I., 2003. *Det svenska jordbrukets historia.*[Bd 5], *Jordbruket i välfärdssamhället: 1945-2000*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg.
- Krantz, H., 2010. *HUR GÖRS DJUR? En diskursanalys av icke-mänskliga djur som subjekt och objekt*. Göteborgs universitet. Statsvetenskapliga institutionen.
- Krohn, C.C., Foldager, J., Mogensen, L., 1999. Long-term effect of colostrum feeding methods on behaviour in female dairy calves. *Acta Agric. Scand. Sect. -Anim. Sci.* 49, 57–64.
- Lindgren, A., Forslund, K., 1990. *Min ko vill ha roligt: inbrott i djurskyddsdebatten-hur och varför det blev som det blev*. Rabén & Sjögren.
- Linzey, A., Scarlett, B., 1995. *Animal theology*. *Sophia* 34, 99–104.

- Lukkarinen, J., Lannhard Öberg, Å., 2012. Marknadsöversikt-mjök och mejeriprodukter. Jordbruksverket Rapp. 7, 65.
- Mepham, T.B., 2000. The role of food ethics in food policy. *Proc. Nutr. Soc.* 59, 609–618. doi:10.1017/S0029665100000860
- Myrdal, J., Morell, M., Lagersberg, S., 2001. Det svenska jordbrukets historia: Jordbruket i industrisamhället: 1870-1945. Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg.
- Paulsen, R., 2010. Arbetssamhället: hur arbetet överlevde teknologin.
- Rollin, B.E., 2004. Annual Meeting Keynote Address: Animal agriculture and emerging social ethics for animals. *J. Anim. Sci.* 82, 955–964. doi:/2004.823955x
- Tännsjö, T., 2000. Grundbok i normativ etik. Thales.
- Tjärnström, E., 2013. Decision making and the role of empathy in animal ethics committees (AECs). Sveriges lantbruksuniversitet.

BILAGA 1

Intervjufrågor veterinärer

Personlig information

- 1) Vad är ditt yrke och på vilket sätt är det kopplat till mjölkproduktionen?
- 2) Hur länge har du jobbat med dessa frågor?
- 3) Hur kommer det sig att du jobbar med detta?

Moderniseringen av mjölkproduktionen

- 4) Vilka drag i den moderna produktionen skiljer sig mest från den ”traditionella”?
- 5) Vilka idéer har varit bärande under förändringen av mjölkproduktionen?
- 6) Vilka krafter var det som drev fram dessa idéer?
- 7) Vad har internationaliseringen haft för betydelse?
- 8) Har man tagit hänsyn till etiska aspekter under processen? Så som till exempel djurvälstånd, djursyn och konsekvenser för miljö.
- 9) Tror du att förändringen kommer att fortsätta på samma sätt som nu, men färre och större gårdar och en alltmer teknisk produktion?
- 10) Vad är målet med modernisering?
- 11) Har det uppstått ”bif effekter” av moderniseringen som varit mindre lyckade?
- 12) Hur ser du på den ökade användningen av teknik inom mjölkproduktionen de senaste årtiondena?
- 13) Upplever du att det är en förändrad driftsform som gett upphov till en ny djursyn eller är det kanske tvärtom?
- 14) På vilket sätt har djursynen förändrats?

Mjölkkrisen

- 15) Vilka orsaker ligger bakom dagens mjölkkris?
- 16) Hur ska man som bonde agera för att överleva mjölkkrisen?
- 17) Tror du att bönderna på egen hand kan lösa krisen? I så fall hur?
- 18) Vilka andra krafter skulle kunna hjälpa till att lösa krisen?
- 19) Finns det möjlighet att utveckla sin gård på ett sätt som inte involverar utökningar och dyra tekniska lösningar?
- 20) Tror du att den prispress vi ser idag kommer att fortsätta framöver?
- 21) Upplever du att bönders kompetens har förändrats eller förskjutits i takt med moderniseringen? I så fall på vilket sätt?
- 22) Finns det någon fara med det?

Etiska dilemman inom mjölkproduktionen

- 23) Är det relevant och viktigt att diskutera etiska aspekter på lantbruket?
- 24) Gör man det i tillräcklig utsträckning tycker du?
- 25) Hur ser du själv på etik inom djurhållning, vad har vi rätt att göra med djuren?
- 26) Finns det premisser som måste uppfyllas för att användandet av djur ska vara etiskt godtagbart?
- 27) Vilka etiska problem anser du finns i den moderna mjölkproduktionen?
- 28) Skiljer sig de etiska problemen idag från dem som fanns i den mer traditionella djurhållningen?
- 29) Många menar att dagens syn på produktionsdjur är reduktionistiskt på ett sätt som gör det enklare fjärma oss från det faktum att det är levande varelser som blir till livsmedel, håller du med om det?
- 30) Kan det finnas någon fara med att ha ett sådant synsätt på djur där man inte erkänner dem som kännande individer?
- 31) Vad har akademiker inom området, t ex på SLU fr ansvar för att skapa en produktion som är etiskt godtagbart?

Avståndet mellan samhället och mjölkproduktionen

- 32) Upplever du att det finns en diskrepans mellan samhällets syn på mjölkproduktionen och verkligheten?
- 33) Håller du med om att avståndet ökar mellan producenter och konsumenter och vad har det i så fall för betydelse?
- 34) Vilket ansvar har en konsument?
- 35) Skiljer sig ansvaret man har som konsument från det man har som medborgare? I så fall hur?
- 36) Vilka konsekvenser får det att merparten av Sveriges befolkning inte längre har kunskaper i hur mjölkproduktion går till?

Framtiden

- 37) Hur ska produktionen utvecklas tror du för att bli hållbar på sikt?
- 38) Vad ska målet med utvecklingen vara?
- 39) Vilka ”mjukare” värden får vi inte tumma på?

BILAGA 2

Intervjufrågor rådgivare

Personlig information

- 1) Vad jobbar du med?
- 2) Vad är din utbildning i grunden?
- 3) Hur länge har du jobbat med dessa frågor?
- 4) Hur kommer det sig att du jobbar med detta?

Moderniseringen av mjölkproduktionen

- 5) Vilka drag i den moderna produktionen skiljer sig mest från den ”traditionella”?
- 6) Vilka idéer har varit bärande under förändringen av mjölkproduktionen?
- 7) Vilka krafter var det som drev fram dessa idéer?
- 8) Vad har internationaliseringen haft för betydelse?
- 9) Har man tagit hänsyn till etiska aspekter under processen? Så som till exempel djurvälstånd, djursyn och konsekvenser för miljö.
- 10) Tror du att förändringen kommer att fortsätta på samma sätt som nu, men färre och större gårdar och en alltmer teknisk produktion?
- 11) Vad är målet med modernisering?
- 12) Har det uppstått ”bif effekter” av moderniseringen som varit mindre lyckade?
- 13) Hur ser du på den ökade användningen av teknik inom mjölkproduktionen de senaste årtiondena?
- 14) Upplever du att det är en förändrad driftsform som gett upphov till en ny djursyn eller är det kanske tvärtom?
- 15) På vilket sätt har djursynen förändrats?

Mjölkkrisen

- 16) Vilka orsaker ligger bakom dagens mjölkkris?
- 17) Hur ska man som bonde agera för att överleva mjölkkrisen?
- 18) Tror du att bönderna på egen hand kan lösa krisen? I så fall hur?
- 19) Vilka andra krafter skulle kunna hjälpa till att lösa krisen?
- 20) Finns det möjlighet att utveckla sin gård på ett sätt som inte involverar utökningar och dyra tekniska lösningar?
- 21) Tror du att den prispress vi ser idag kommer att fortsätta framöver?
- 22) Upplever du att bönders kompetens har förändrats eller förskjutits i takt med moderniseringen? I så fall på vilket sätt?
- 23) Finns det någon fara med det?

Etiska dilemman inom mjölkproduktionen

- 24) Är det relevant och viktigt att diskutera etiska aspekter på lantbruket?
- 25) Gör man det i tillräcklig utsträckning tycker du?
- 26) Hur ser du själv på etik inom djurhållning, vad har vi rätt att göra med djuren?
- 27) Finns det premisser som måste uppfyllas för att användandet av djur ska vara etiskt godtagbart?
- 28) Vilka etiska problem anser du finns i den moderna mjölkproduktionen?
- 29) Skiljer sig de etiska problemen idag från dem som fanns i den mer traditionella djurhållningen?
- 30) Möter du i ditt arbete etiska dilemman kopplade till hanteringen av djur?
- 31) Vilka dilemman kan det röra sig om?
- 32) Hamnar du någonsin i diskussioner kring etiken inom produktionen, till exempel med kollegor eller bönder?
- 33) Upplever du i dagens pressade läge att olika värden ställs mot varandra, till exempel respekt för djuren, djurvälståndet och ekonomi?

- 34) Många menar att dagens syn på produktionsdjur är reduktionistiskt på ett sätt som gör det enklare fjärma oss från det faktum att det är levande varelser som blir till livsmedel, håller du med om det?
- 35) Kan det finnas någon fara med att ha ett sådant synsätt på djur där man inte erkänner dem som kännande individer?

Avståndet mellan samhället och mjölkproduktionen

- 36) Upplever du att det finns en diskrepans mellan samhällets syn på mjölkproduktionen och verkligheten?
- 37) Håller du med om att avståndet ökar mellan producenter och konsumenter och vad har det i så fall för betydelse?
- 38) Vilket ansvar har en konsument?
- 39) Skiljer sig ansvaret man har som konsument från det man har som medborgare? I så fall hur?
- 40) Vilka konsekvenser får det att merparten av Sveriges befolkning inte längre har kunskaper i hur mjölkproduktion går till?

Framtiden

- 41) Hur ska produktionen utvecklas tror du för att bli hållbar på sikt?
- 42) Vad ska målet med utvecklingen vara?
- 43) Vilka ”mjukare” värden får vi inte tumma på?

BILAGA 3

Intervjufrågor mjölkbönder

Personlig information

- 1) Berätta kort om dig och din gård!
- 2) Varför blev du mjölkbonde?
- 3) Vad är det bästa respektive sämsta med ditt yrke?
- 4) Vilken typ av besättning har du, och hur många kor har du?

Yrkesrollen

- 5) Vad kallar du dig själv, mjölkbonde eller mjölkproducent?
- 6) Vilket ord tror du att andra använder om ditt yrke?
- 7) Vad betyder mjölkbönderna för det svenska samhället?

Avståndet mellan samhället och mjölkproduktionen

- 8) Upplever du att det finns en diskrepans mellan samhällets syn på mjölkproduktionen och verkligheten?
- 9) Håller du med om att avståndet ökar mellan producenter och konsumenter och vad har det i så fall för betydelse?
- 10) Vilket ansvar har en konsument?
- 11) Skiljer sig ansvaret man har som konsument från det man har som medborgare? I så fall hur?
- 12) Vilka konsekvenser får det att merparten av Sveriges befolkning inte längre har kunskaper i hur mjölkproduktion går till?

Möjlighet att styra utformningen av sin gård själv

- 13) Vad är det som begränsar eller styr dig?
- 14) Kan du sköta din gård på ett sätt som överensstämmer med dina värderingar?
- 15) Vilka värderingar kan du leva upp till?
- 16) Vilka värderingar kan du inte leva upp till?
- 17) Vilka typer av val kan du inte göra?
- 18) Finns det några val du känt dig "tvungen" att göra?

Mjölkkrisen

- 19) Vilka orsaker ligger bakom dagens mjölkkris?
- 20) Hur ska man som bonde agera för att överleva mjölkkrisen?
- 21) Tror du att bönderna på egen hand kan lösa krisen? I så fall hur?
- 22) Vilka andra krafter skulle kunna hjälpa till att lösa krisen?
- 23) Finns det möjlighet att utveckla sin gård på ett sätt som inte involverar utökningar och dyra tekniska lösningar?
- 24) Tror du att den prispress vi ser idag kommer att fortsätta framöver?

Den ökade specialiseringen inom jordbruket

- 25) Vad tror du att övergången från familj jordbruk till stora företag har för betydelse?
- 26) Upplever du specialiseringen inom näringen som något positivt?
- 27) Tror du att det finns kunskaper som går förlorade i och med den ökade specialiseringen och den ökade användningen av tekniska lösningar?

Etiska dilemman inom mjölkproduktionen

- 28) Är det relevant och viktigt att diskutera etiska aspekter på lantbruket?
- 29) Gör man det i tillräcklig utsträckning tycker du?
- 30) Hur ser du själv på etik inom djurhållning, vad har vi rätt att göra med djuren?
- 31) Finns det premisser som måste uppfyllas för att användandet av djur ska vara etiskt godtagbart?
- 32) Möter du i ditt arbete etiska dilemman kopplade till hanteringen av djur?
- 33) Vilka dilemman kan det i så fall röra sig om?

- 34) Anser du att kor har ett inneboende värde, oberoende av det värde de har för oss?
- 35) Har du ett ansvar för att allt går etiskt godtagbart till på din gård?
- 36) Gör du något i din vardag av ekonomiska skäl som du egentligen skulle vilja undvika av etiska skäl?
- 37) Gör du något av etiska skäl som du egentligen inte kan rättfärdiga ekonomiskt?
- 38) Upplever du att den etiska synen på mjölkkor förändrats i och med att produktionsformerna har förändrats?
- 39) Hur ser du på relationen mellan produktionskravet och djurvälstånd, kan de gå hand i hand, eller är de till och med förknippade?

Framtiden

- 40) Hur ska produktionen utvecklas tror du för att bli hållbar på sikt?
- 41) Vad ska målet med utvecklingen vara?
- 42) Vilka ”mjukare” värden får vi inte tumma på?